

EUHEMERI RELIQUÆ.

COLLEGIT. PROLEGOMENIS ET ADNOTATIONIBUS INSTRUXIT

GEYZA NÉMETHY

PHIL. D.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

1889.

Euhemeri reliquia.

(Felolvasatott a M. Tud. Akadémia 1888. október 22-én tartott ülésében.)

Quæstiones Euhemereæ.

CAPUT I.

De vita Euhemeri.

1. De patria Euhemeri diversa veteres tradiderunt. Ii tamen, qui vel paulo post Euhemerum vixerunt vel librum eius legerunt totamque doctrinam accuratius cognovisse videntur, Eratosthenes et Polybius apud Strabonem I. I. c. 3. et I. II. c. 4. (t. III. IV.)¹⁾, Ennius apud Lactantium²⁾ in Div. Inst. I. I. c. 11. (fr. XXIII.), Diodorus apud Eusebium³⁾, in Præpar. Evang. II. 2. (t. XVI.), quibuscum Plutarchus in I. De Is. et Osir. c. 23. (t. VII.), Aelianus Var. Hist. II. 31. (t. XII.) et Etymologicum Magnum s. v. Βροτός consentiunt, *Messenium* eum fuisse testantur.

Pæne nulla est auctoritas Pseudo-Plutarchi in I. I. De placit. philos. c. 7. (t. VIII.) *Tegeaten* eum facientis, quem Eusebius Præpar. Evang. XIV. 16., Pseudo-Galenus Phil. Hist. c. 35, (t. XI.) et Theodoretus Græc. affect. cur. p. 758. 760. (t. XXI. XXII.) sequuntur. Nam cum ille Aëtium sine ullo iudicio expilaverit, Aëtii autem testimonium ex communi fonte fluxerit cum Sexti

¹⁾ *T* littera testimonia de Euhemero a nobis collecta, *Fr.* autem fragmenta significat.

²⁾ Confer, quæ ad fr. XXIII. adnotavimus.

³⁾ Nam Eusebius hoc loco Euhemerum *Messenium* appellans certo Diodorum secutus est. Alibi enim, in Præpar. Evang. XIV. 16., Pseudo-Plutarchi testimonio usus *Tegeaten* eum fecit.

Empirici Adv. math. I. IX. 50. (t. X.) et cum Theophili ad Autoly- cum I. III. c. 5. (t. XIX. XX.), qui nomen scriptoris nostri sine patriæ commemoratione afferunt, vitiatam esse errore quodam, ut sæpius, libri Pseudo-Plutarchei memoriam iure suspiceris.¹⁾

Agragatinum appellat eum Clemens Alexandrinus in Pro- trep. c. II. 24. (t. XIII), quem Arnobius Adv. nat. I. IV. 29. (t. XIV.) secutus est, Cum autem Athenæus I. XIV. p. 658. (fr. XL), quo- rum tamen testimonia de Euhemero libroque eius nullo modo opponi possunt supra laudatis.²⁾ Quæ cum ita sint, equidem reiici- ens *Steinhartii*³⁾ suspicionem, qui plures has patrias Euhemero tributas longa eius peregrinatione explicare temptavit, in aucto- ritate eorum, qui eum Messenium appellant, acquiescendum puto.

2. Unde nova exoritur quæstio difficilis sane atque lubrica, quam solvere adhuc nemini contigit neque sperandum est fore, ut aliquando contingat: scilicet utrum *Μεσσήμιος ἀπὸ Πελοποννήσου* an *Μεσσήμιος ἀπὸ Σικελίας* Euhemerus fuerit. De quo iam antiqui dubitasse videntur: quid enim verisimilius est, quam Tegeaten appellatum esse nostrum ab iis, qui patriæ eius urbis obliti Pelo- ponesium, Agragatinum autem, qui Siculum eum fuisse memi- nissent? Ex iis certe, quæ de nostro antiquitus tradita sunt, utra præferenda sit opinio, nemo colliget; nam argumenta illa, qui- bus multi viri docti Siculum, nonnulli Peloponnesium fuisse eum demonstrare voluerunt, futilia sunt neque digna, quæ comme- morentur.⁴⁾

3. Aetas eius definitur Diodori apud Euseb. Præpar. Evang. II. 2. (fr. II.) testimonio, qui argumentum libri Euhemerei enarra- turus procul dubio ex ipsa Sacra Historia hæc profert: *Εὐήμερος μὲν οὖν φίλος γεγονὼς Κασσάνδρου τοῦ βασιλέως καὶ διὰ τούτων ἠναγκασμένος τελεῖν βασιλικὰς τινας χρείας καὶ μεγάλας ἀποδημίας,* unde eum Cassandro in Macedonia regnante, 316—297. a. Chr. n., floruisse apparet. Quibus accedunt Callimachi versus Messenii

¹⁾ Vide, quæ exposuimus. c. II. §. 12.

²⁾ Confer, quæ de Clemente c. II. §. 11. et de Athenæo c. II. §. 13. diximus.

³⁾ In Encycl. Ersch-Grüner. ser. I. vol. 39. s. v. Euhemerus.

⁴⁾ Quibus disputationes legere sine ullo fructu subtiles in deliciis est, adeant libros Gerlachii (*Historische Studien*, I. p. 142), Ganssii (*Quæstt. Euhem.* p. 4.) et Blumii (*Einleitung in Rom's alte Geschichte*, p. 101.).

nostri doctrinam oblique perstringentes apud Pseudo-Plutarchum in l. I. De placit. philos. c. 7. (t. I.):

Ἔς τὴν πρὸ τούτου ἰσὸν ἀλλὰς δεῦτε,
οὗ τὸν πάλαι γέλιον ἢ πλάσας Ζῆνο
γέρων ἀλλήτων ἄδικα βιβλία φέγγει¹⁾

unde eum diu vixisse Historiamque Sacram in senectute scripsisse pro certo colligitur. Quæ si vera sunt, paulo etiam longius in hac quæstione progredi licet: nam eum Cassandri tempore, quo mag- nas illas susciperet maritimas expeditiones, in ipso ætatis flore, et, cum Callimachus versus laudatos scriberet, adhuc inter vivos fuisse probabile est. Itaque non multum fallimur, si eum exeunte quarto et ineunte tertio a. Chr. n. sæc., circiter ab anno 340. usque ad 260. vixisse statuimus.

4. Multa et magna eum itinera fecisse et Diodori verba supra allata et ipsæ Historiæ Sacræ reliquiæ docent neque ita difficile est in descriptione Panchaïæ (fr. III.) ubertatem terrarum orientalium expeditione Alexandri Magni patefactarum et mores institutaque populorum ibi habitantium artificiose adumbrata agnoscere.²⁾ Quare, cum in senectute otium nactus se doctrinæ de diis exponendæ causa ad scribendum conferret, vera fictis præser- tim in operis introductione³⁾ ita miscere potuit, ut apud lectores plurimos commentis suis fidem faceret.

5. De moribus eius quid statuendum sit, e testimoniis vete- rum non elucet. Neque enim Callimacho, adversario acerrimo, quem audacissima hominis impietas offendit, temere credere licet eum *senem mendacem* (*γέρων ἀλλήτων*) in fragmento supra laudato appellanti, quæ verba potius ad Historiæ Sacræ argumentum e veris fictisque commixtum, quam ad mores auctoris referenda esse videntur, neque Clementis Alexandrini auctoritatem, qui in Pro- trept. c. II. 24. (t. XIII.) Euhemerum, Nicanorem, Diagoram, Hip- ponem, Theodorum aliosque atheos *probe vixisse* (*σωφρονῶς βεβιω-*

¹⁾ De textu constituendo confer, quæ ad t. I. adnotavimus.

²⁾ De qua re vide præstantissimum *Robitii* librum: *Der griechische Roman und seine Vorläufer*, p. 220—224.

³⁾ Qui de hac re plura legere volunt, consulant *Blockii* librum: *Échémore, son livre et sa doctrine*, p. 138—141.

κότας) affirmat, sequi possumus: laudibus enim efferre voluit polytheismi impugnatores, de quorum vita nihil fere sciebat.

6. Effugere denique debemus errorem illum pæne inveteratum, quo permulti, præsertim qui de historia philosophiæ Græcæ scripserunt, eum Theodori Cyrenensis discipulum vel saltem sectæ Cyrenensium addictum fuisse crediderunt. Neque enim ulla intercedit inter Theodori et Euhemeri doctrinas cognatio neque, quod noster apud Pseudo-Plut. De placit. philos. l. I. c. 7. (t. VIII.) et apud Sextum Empiricum. Adv. math. l. IX. 50. (t. X.) una cum Theodoro commemoratur, nos decipere potest, cum ibidem et Prodicus et Diagoras propter atheismum nominentur, quos non e Cyrenensium secta fuisse inter omnes constat.¹⁾ Nihilominus erraret, si quis Pseudo-Plutarchi inter philosophos eum adherentis testimonio confisus Euhemerum re vera philosophum fuisse putaret: doxographi enim propter doctrinam de diis in Historia Sacra expositam, quæ referri potuit ad theologiam, philosophiæ partem, philosophis eum adnumerarunt. Contra, qui inventa eius ad illustrandam antiquitatem aliquid valere putarunt, ut Diodorus apud Euseb. Prepar. Evang. II. 2. (t. XVI.), historicis adscribere nostrum non dubitarunt. Quo factum est, ut, cum re vera neque philosophus rerum naturam sanctissimo cognitionis amore scrutans neque historicus antiquitatis peritus fuisset, utroque a posteritate nomine ornaretur.

CAPUT II.

De Euhemeri apud veteres præter Ennium memoria.

1. Euhemerus nihil præter illum librum edidisse videtur, qui inscribatur Ἱερὰ ἀναγραφή, ut Diodorus apud Euseb. Pra-

¹⁾ Quo magis miror Nietzschei temeritatem, qui in Mus. Rhen. t. XXV. p. 231. apud Diogenem Laertium l. II. c. 97: "Ἦν δ' ὁ Θεόδωρος παντάπαν ἀναρῶν τὰς περὶ θεῶν εἰρήνας, καὶ αὐτὸς περιεττόμενος βιβλίῳ ἀπεγραφομένῳ Ἐπιφάνου ἢ ἐπιφάνου ἐπὶ ἀναγραφῆς. Ἐξ οὗ φασὶν Ἐπίφανον λαβόντα τὰ πλείστα εἰπεῖν, pro Epicuri nomine Euhemerum scribendum esse censuit. Nam, ut e tota eius ratiocinatione elucet, recentiorum libris confisus Euhemerum sectæ Cyrenensium fuisse addictum, quod nullo comprobatur veterum testimonio, pro certo accipere non dubitavit!

par. Evang. II. 2, 3. (t. XVI.) et Athenæus l. XIV. 658. (fr. XL.) testantur. Omnia certe, quæ ex Euhemero veteres sine indice libri adferunt, commode ad Historiam Sacram referri possunt. Nam ex eo, quod sub nomine Messenii nostri Ἱερὰς λόγος in Proverbiorum codice Bodleiano (fr. XLII.) laudatur, plura eum scripsisse non consequitur, cum titulum istum pro Ἱερὰ ἀναγραφῆ paulo negligentius positum esse nemo non videat ipsumque proverbium ibidem allatum ad Euhemeri doctrinam in Historia Sacra expositam prorsus accommodatum sit.*)

2. Librum nova fabularum explicandarum ratione commendatum neque recondita doctrina ab intellectu imperitæ multitudinis remotum initio plurimi legerunt, quo factum est, ut mox et sectatores haberet in verba magistri iurare addictos et obtrectatores diversis de causis acerrimos. Nempe offendit homines opinionum a maioribus traditarum tenaces, qui religionis metum nondum abiecerunt, audacia illa, qua noster deos maximos homines fuisse non optimos confidentissime contendit. Quorum in numero erat Callimachus, qui non in fragmento solum supra (c. I. §. 3.) laudato, ubi Euhemerum *senem mendacem* appellavit, sed etiam in Hymno in Jovem vs. 8—9:

Ἡρώτες καὶ φεῦστοι· καὶ γὰρ τάρου, ὃ ἄνα, σάω
Ἡρώτες ἐτεκτόναντο· τίς δ' οὐ δάνεις, ἐσοὶ γὰρ αἰεὶ

hanc doctrinam oblique perstrinxisse videtur. Neminem enim offenderunt ineptæ Cretensium fabulæ, antequam Euhemerus eas callidissime in impiorum usum detorsit.

3. Sed ne iis quidem Historia Sacra placere potuit, qui veritatem nulla opinione præiudicata ducti via ac ratione scrutantes hanc in questionibus gravissimis levitatem a dignitate scientiarum alienam, vulgo autem imperito noxiam putarunt. Hinc adeo exarsit Eratosthenis ira, ut nostrum cum Antiphane Bergeio, scriptore mendacissimo, comparaverit (Strab. l. c. 3. p. 47; t. III. apud nos) suo-certe iure: oderat enim vir doctissimus in orbe terrarum describendo occupatus homines veritatis minime diligentes, qui ne iis quidem temporibus, cum post clarissimam Alexandri Magni in Asia expeditionem terræ remotissimæ maximo ardore pervestiga-

*) Vide c. IV. §. 7.

rentur, fictis insulis, montibus et oppidis libros complere destiterunt.

4. Similiter etiam Polybius (apud Strab. I. II. c. 4. p. 104.; t. III. apud nos) de Euhemero iudicavit, quippe qui hominem fabulosa congerentem historicis adnumerari *) ægre ferret.

5. Neque tamen multos auctoritas eius deterruit, ne doctrina de diis novitate capti etiam in iis, quæ noster de terris incognitis narrasset, Historiæ Sacræ fidem tribuerent. Quorum e cohorte unus nobis exstat Diodorus Siculus, qui non Euhemeri solum, sed etiam Euhemeristarum plurimorum commenta in Historiis suis exposuit. Ille enim in I. V. c. 41—46. Panchaiam insulam copiose describit, auctoris nomen hic reticens, quod tamen in fragmento I. VI. (fr. II.) diserte commemorat Panchaiamque breviter iterum describit adiciens: *περί ὧν τὰ κατὰ μέρος ἐν ταῖς πρό ταύτης βίβλοις ἀναγεγράφασιν*; deinde in eodem fragmento I. VI. apud Eusebium Præpar. Evang. II. 2. doctrinam nostri fabulasque eius ad deos pertinentes inde ab ætate Urani usque ad Jovem paucis exponit (t. XVI.; fr. II. VI. IX. XXI. XXIV. XXVI.). Qui, qua erat eruditione, tam accuratam præbet Historiæ Sacræ notionem, ut equidem nullam videam subesse causam, cur ei ipsum Euhemeri librum notum fuisse negemus, præsertim cum primi sex libri, quo studio huic fabularum explicandarum rationi addictus fuerit, ubique luculenter doceant neque alium inveniamus auctorem, quem tam religiose exscripserit. Certe nemo eorum, qui huc usque de fontibus Diodori tam multa exposuerunt, ut ab eo non ipsos auctores in libris commemoratos lectos esse demonstrarent, alium auctorem eruere potuit, cui Euhemerea in I. V. et VI. probabiliter tribuenda essent. Ceterum, quoquo modo res se habet, hoc unum, quod ad nostram questionem maximi est momenti, fidem Diodori in his rebus esse integram, pro certo accipere licet.

6. Primum, quod ad I. V. c. 41—46. (fr. III.) attinet, descriptio Panchaiæ est epitome satis ampla e libro primo Euhemeri, quamquam insunt nonnulla, quæ ipsa Messenii nostri verba referre videntur. Cum enim in tota descriptione Diodorus præsentī verborum tempore, ut geographum decet, uteretur, interdum paulo negligentius excerpens imperfectum tempus ab auctore suo usurpa-

*) Vide c. I. §. 6.

tum retinuit, velut in fr. III. 43, 3.: *Ἦν δὲ καὶ τῶν φονέων σελέχη μεγάλη καὶ καρποφόρα διαφαιρόντως καὶ καρβαὶ πολλαὶ ἀκροδρόων σαφέστατον τοῖς ἐγγχωρίοις ἀπόλασιν παρεγγόμεναι. Χωρὶς δὲ τούτων ὀπήρηον ἄμπελοι πολλαὶ καὶ παντοδαπαί, αἱ πρὸς ὕψος ἀνηγμέναι καὶ διασπλεγγόμεναι ποικίλως ἴδιαι τὴν πρόσσφιν ἐποίουν καὶ τὴν ἀπόλασιν τῆς ὥρας ἐτοιμοτάτην παρείχοντο*; et ibid. 44, 1—2.: *Ὁ δὲ ναὸς ὀπήρηεν ἀειλόγος ἐκ λίθου λευκοῦ, τὸ μήκος ἔχων δυοῖν πλάθρων... Κόκλω δὲ τοῦ ναοῦ τὰς οἰκίας εἶχον οἱ θεραπεύοντες τοὺς θεοὺς ἱερεῖς, δι' ὧν ἅπαντα τὰ περὶ τὸ τέμενος διοικεῖτο. Nonne manifestum est, Euhemerum, quippe qui se in Panchaiā fuisse fingeret, velut præterita, quæ ibi vidisset, rettulisse, Diodorum autem geographorum more insulas Oceani meridiani describere volentem præsentī tempore minus constanter esse usum?*

Præterea nonnulla, quæ in Euhemero legit, omisit. Exempli gratia Euhemerus circa templum Jovis Triphylii regionem planam fuisse, sed ipsum fanum in tumulo quodam exstructum longe eminuisse narravit, Diodorus autem fr. III. 42, 6. hæc tantum dicit: *ἱερὸν Διὸς Τριφυλίου κείμενον ἐν χώρᾳ πεδιάδι*, ut descriptionis explendæ gratia ad fragmentum I. VI. (fr. II. 6.) confugiendum sit, ubi legimus: *κατὰ τὸνα λόφον ὕψηλὸν καθ' ὑπερβολὴν ἱερὸν Διὸς Τριφυλίου.** In fine autem eiusdem particulæ (fr. III. 46, 7.): *Κατὰ δὲ μέσσην τὴν κλίσην ἔστιχε στήλη χρυσῆ μεγάλη, γράμματα ἔχουσα τὰ παρ' Αἰγυπτίοις ἱερὰ καλούμενα, δι' ὧν ἴσαν αἱ πράξεις Οὐρανοῦ τε καὶ Διὸς ἀναγεγραμμένα*, non dicit, quod maximi est momenti, gesta illa ab ipso Jove esse perscripta, ut Lactantius docet (fr. XXIII.): *«Ubi auream columnam positam esse ab ipso Jove titulus indicabat, in qua columna gesta sua perscripsit.»*

In fragmento I. VI. theologiam Euhemeri summatim tantum attingit; nam reliquæ versionis Ennianæ apud Lactantium servatæ multo plura ad Saturnum, Uranum et Jovem pertinentia præbent. Dolendum tamen est, non totam hanc I. VI. particulam ab Eusebio esse servatam, de qua re vide, quæ ad fr. XXIV. adnotavimus. Inerant fortasse nonnulla de diis post Jovis ætatem regnantibus.

7. His Euhemeri apud Diodorum reliquiis contenti esse debemus neque audiendus est Heyne, qui etiam I. I. c. 27. nostro

*) Vide adnot. ad fr. II.

vindicandum esse censet. Sermo est autem ibi de Iside et Osiride necnon de sepulcris eorum. Sed, quamquam Minucius Felix in Oct. c. 21. etiam Isidis sepulcrum ab Euhemero monstratum esse testatur, narratio Diodori ad Historiam Sacram referri nullo modo potest, si ea consideramus, quæ Isis in titulo monumenti de se dicit: ἐγώ εἰμι ἡ τοῦ νεωτάτου Κρόνου θεοῦ θυγάτηρ, quibus addenda sunt Osiridis verba: πατήρ μὲν ἐστὶ μοι Κρόνος νεωτάτος θεῶν πάντων. Iam hoc a doctrina scriptoris nostri, qui Saturnum ante Jovem regem et deum fuisse narravit, alienissimum est.

Plura etiam apud Diodorum Euhemero tribuit *Ganss*, argumentis usus levissimis aut omnino nullis. Nam ea, quæ Diodorus in l. II. c. 9. de Jovis Beli templo dicit: Ἐν μέσῃ τῇ πόλει κατέσκεύασεν ἱερὸν Διός, ὃν καλοῦσιν οἱ Βαβυλωνιοὶ, καθάπερ εἰρήκαμεν, Βήλον, frustra comparantur cum fr. XXIV, ubi Belus, hospes Jovis, commemoratur. Certe aliter res se haberet, si Diodorus Jovem hoc loco fanum hospitis sui Beli nomine sibi creavisse narraret, quod esset, ut e fr. XXVII. elucet, vere Euhemereum. Quæ cum ita non sint, totam narrationem Ctesie potius, quem Diodorus auctorem in rebus Assyriis nominat,tribuendam esse censeo.

In l. II. c. 20., ubi de Semiramide sermo est, ipse Diodorus commemorat auctores suos: Κτησίας μὲν σὺν ὁ Κνίδιος περὶ Σεμιράμιδος τοιαύτῃ ἱστορήκεν. Ἀθήναιος δὲ καὶ τινες τῶν ἄλλων συγγραφέων φασὶν αὐτὴν ἐταίραν γεγονέναι ἑμπροσθὴ καὶ διὰ τὸ κάλλος ἐρωτικῶς ἔχειν αὐτῆς τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων. Deinde, quomodo Semiramis regno potita sit, enarratur, sed apotheosis eius, e qua sola Euhemerea loci origo enucleari possit, omittitur.

In l. II. c. 38., 39., ubi de Baccho et Hercule multa legimus, nullum apparet doctrinæ Euhemereæ vestigium. Locum *Megastheni* esse probabiliter tribuendum omnes fere viri docti consentiunt.

In l. III. c. 52—56., 60. narrationes occurrunt de Amazonibus Libyæ, de Cælo Atlantiorum rege, de Atlante et Saturno. Hæc omnia Dionysio, — Mitylenensi, ut viri docti non sine iure suspiciantur — tribuit ipse Diodorus neque ego *Ganssio* potius quam ei ipsi credo.

In l. III. c. 61. sermo est de Jove et Curetibus neque tamen Curetes, ut doctrina Euhemeri postulat, filii Jovis appellantur.

In l. III. c. 71—72. Bacchi expeditio contra Saturnum et

Titanes describitur. Sed Titanes secundum Historiam Sacram filii fuerunt Titanis (fr. XV.), fratris Saturni, quod hoc loco longe aliter est.

«In l. V. c. 64—80. — ait demum *Ganss* — totam perstringit insule Crete historiam; hæc totam farraginem ex Euhemero fluxisse tantam mihi habere videtur probabilitatis speciem, ut ne audiam quidem Diodorum ad Epimenidem, Disiadam, Sosicratem, Leosthenidem (c. 80) provocantem auctores». Vides iam hominis levitatem, qui, præterquam quod Diodoro auctores laudanti credere non vult, non considerat, diversissimas, quæ nullo modo coherent, fabulas hoc loco commisceri, quod maxime abhorret a libro Euhemeri, qui non fabularum collectionem, sed coherentem de diis ab initio usque ad finem narrationem instituit. Similes ineptias profert de l. I. cc. 27., 28., 44., 47., 53., et de l. IV. c. 1—39., quæ simpliciter commemorare sufficiat; nam tædet pigetque tempus conterere in coniecturis ab auctore ipso nullis argumentis confirmatis et refutandi labore minime dignis.

8. Inter Romanos accuratam doctrinæ Euhemereæ notionem habuisse videntur viri doctissimi *Varro* et *Hyginus*. Nam, quod Festus s. v. *Sus Minervam* dicit: «Quam rem in medio, quod aiunt, positum *Varro* et *Euhemerus* ineptis mythis involvere maluerunt», intellegendum est, ut omnes consentiunt, de fabula Euhemerea a Varrone relata, qui etiam versionem Ennii maxima cum cura perlegit, ut e libro De re rust. l. c. 48. (fr. XLVII.) elucet. Græcum enim proverbium, Ἦς πρὸς Ἀθηνᾶν Messenius noster more suo fabula quadam dea Minerva parum digna explicasse videtur.

Hyginus autem in Astronomicis præter Eratosthenem etiam Euhemerum interdum consuluit, quem ter commemorat, in l. II. cc. 12., 13., 42. (fr. XXII., XXX., XXXIX.). Quod de Jove dicit, eum amicæ Aegis et filii sui Aegipanis gratia inter astra capræ figuram collocasse (fr. XXII.), certe non de Aege in cælum evecta, sed de stella a Jove capræ nomine nobilitata intellegendum est. Maior est difficultas in iis, quæ de Venere dicit: «Hæc autem Mercurio data existimatur, quod primus *menses instituerit* et perviderit siderum cursus. Euhemerus autem Venerem *primam* ait sidera *constituisse* et Mercurio demonstrasse». Quibus repugnare videtur Diodorus apud Eusebium Præpar. Evang. II. 2. (fr. VI.): Ἠρώων

γεγονέναι βασιλέα, ἐπιστήμονα ἀνδρα καὶ εὐεργητικὸν καὶ τῆς τῶν ἄστρον γενήσεως ἐπιστήμονα. Sed si ea, quæ de Mercurio Hyginus dixit, respicias, intelleges *menses ex astrorum cursu Venerem constituisse primam*, qua ratione Messenius noster fortasse cognomen Veneris Uranie explicare voluit. Si ita res se habet, ut recte vidit *Sieroka*, Hyginus non dissonat a Diodoro.

9. Inter auctores suos in indice l. XXXVI. Nat. Hist. nominat Euhemerum Plinius, deinde in c. 12. libri eiusdem in eorum numero ponit, qui de pyramidibus scripserint. Quod noster fecisse videtur, cum tractaret deos Aegyptiorum (fr. XLIV.). Ad eundem referenda sunt, quæ l. VII. c. 56. de Aeaco quodam, qui in Panchaia auri metalla et flaturam invenisse perhibetur, legimus. De Panchaia enim Diodorus in l. V. c. 46, 4. dicit: Ἐχε: δὲ ἡ χώρα μέταλλα θαψιλή χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου (fr. III.), Lactantius autem (fr. XXVIII.) e versione Ennii, si quis quid novi invenisset, id in monte Olympo, qui secundum Euhemerum in Panchaia erat, Jovi ostendisse narrat, ex quo iam in Historia Sacra etiam fabulam de metallorum inventione infuisse probabiliter colligitur. Quo magis miror, hunc Plinii locum a nemine adhuc eorum, qui in Euhemero operam collocarunt, commemoratum esse. Nam scriptor Romanus, qui, si non ipsum Euhemerum, certe versionem Ennii legit, in his rebus fide maxime dignus est.

10. Inter scriptores, qui Judæorum antiquitatem suo testimonio confirmaverint, etiam Euhemeri mentionem facit Josephus *contra Apionem* l. I. c. 23. (fr. XLIII.), cui, cum Historiæ Sacræ auctor deorum patrias et sepulcra *per provincias monstrans*,*) ut Aegyptum, ita et Palestinam describere potuerit, non est cur fidem abrogemus. Locum exscripsit Eusebius in *Præpar. Evang.* IX. 42.

Strabonis de doctrina Euhemerea et notio et iudicium a Polybio et Eratosthene pendere videntur (t. V. VI.).

Plutarchus in l. de Iside et Osiride c. 23. eodem, quo Callimachus, impiorum odio ductus acerrime in nostrum invehitur, sed ipsam Historiam Sacram sibi notam non fuisse invitus prodit; nam ne nomina quidem a nostro ficta recte profert, Πάχζοντα pro Παχχάια, Παχχάουος pro Παχχάουος, Τριφύλλουος pro Τριφυλλίους scri-

*) Confer Minueii Felicis verba in Oct. c. 21. (t. IX.)

bens, quod nemini veterum præter eum accidit (t. VII.). Ceterum confer, quæ ad t. VII. adnotavimus.

Aelianus Var. Hist. l. II. 31. (t. XII.) Euhemerum simpliciter nominat inter ceteros atheos, Diogenem, Hipponem, Diagoram, Sosiam et Epicurum, quæ nomina eo tempore quivis, ut ita dicam, de trivio petere poterat.

11. Novum splendorem Euhemeri nomen accepit a scriptoribus ecclesiasticis, qui gentilium errores ex ipsorum scriptis refutare voluerunt. Eius doctrinam perstrinxisse videtur iam Athenagoras in Legat. pro Christian. p. 35.: οἱ δὲ τοῖς πολλοῖς ἀρέσκοντες θεοὶ καὶ τοῖς εἰκόσι ἐπωνομαζόμενοι, ὡς ἔστιν ἐκ τῆς κατ' αὐτοῦς ἱστορίας εἰδέναι, ἄνθρωποι γεγονάσι. Honoris causa nominat eum, Nicanorem Cyprium, Hipponem et Diagoram Melios, Theodorum Cyprenensem *Clemens Alexandrinus* in Protrept. c. II. 24. (t. XIII.), quos et probe vixisse et vulgi errores refutasse affirmat. Neque tamen scripta Messenii nostri cognovisse, sed, ut eius mos erat, ab aliis auctoribus nomina eorum, quos ipse auctores profert, sumpsisse videtur, in eo certe vehementer errans, quod Euhemerum Atragantinum appellavit, quem Messenium fuisse testes locupletissimi, Eratosthenes, Polybius, Diodorus et Ennius docent. A Clemente totus pendet Arnobius, qui Adv. nat. l. IV. c. 29. (t. XIV.) eosdem atheos Euhemerumque *Atragantinum*, in auctoris sui errorem incidens, diserte commemorat.**) Sed plura etiam in Clementis libro insunt, quæ non sine iure ad Euhemerum referenda esse videntur, de quibus ut recte instituat quæstio, proficiscendum est a Lactantii loco de Venere in Div. Inst. l. I. c. 17. (fr. XXXII.): «Quæ (sc. Venus) prima, ut historia sacra continetur, artem meretriciam instituit auctorque mulieribus in *Cypro* fuit, uti vulgato corpore quæstum facerent, ne sola præter alias mulieres impudica et virorum appetens videretur». Vides iam secundum Euhemerum, quod præter eum inter ethnicos nemo ausus est affirmare, meretricem fuisse Venerem, de qua consulendi sunt duo Clementis Alexandrini loci in Protrept. c. II. 13. et 14. (fr. XXXIII., XXXV.), ubi Venus meretrix a Cinyra, rege Cyprio, consecrata et in eius honorem mysteria condita esse narrantur, quam fabulam a Clemente sumpserunt Arnobius Adv. Nat. l. IV. c. 24. et l. V. c. 19.

**) Vide adnot. ad t. XIV.

(fr. XXXIV., XXXVI.) et Firmicus Maternus De err. prof. relig. c. 10. (fr. XXXVII.). Nam præterquam quod uterque etiam in aliis multis a Clemente pendet, eadem fere verba, quibus Clemens narrationem finit: καὶ φάλλος τοῖς μωρομένοις τὴν τέχνην τὴν μοιχαλὴν ἐπιδίδοται νόμισμα δ' εἰσφέρουσιν αὐτῇ οἱ μωρομένοι, ὡς εἰταῖρα ἐρασταί, occurrunt apud Arnobium: «certas stipes inferunt ut meretrici et referunt phallos» et apud Firmicum: «consecratæ Veneri a sacerdotibus suis stipem dari iussit ut scorto». Plura de eadem re, quam Clemens præbet, legisse videtur Theodoretus Græc. affect. cur. c. III. (fr. XXXVIII.), qui, præterquam quod Venerem meretricem et Cinyræ amicam fuisse narrat, hæc quoque dicit: «Τὴν γὰρ Ἀφροδίτην οὐδὲ εὐεργεσίας τινὸς ἔρξασαν, ἀλλὰ καὶ ἀκολασίας γεγενῆσθαι διδάσκαλον», ubi eandem rem, quam Lactantius loco supra laudato, scilicet artem meretriciam a Venere primum institutam attingere videtur. Quæ cum ita sint, has omnes fabulas inter se arctissime coherere atque Euhemero vindicandas esse, præsertim cum et artis inventio Veneri tributa et mysteriorum explicatio ad totam doctrinam prorsus aptæ sint, facile colligitur. Quodsi eiusdem Clementis locum in Protrept. c. II. p. 29.: Ἀφροδίτη δὲ ἐπ' Ἄρει κατῆσχυμένη μετέλθεν ἐπὶ Κινύραν, ex Euhemero fluxisse aliquando demonstrari posset, haberemus fabulam apte expletam: Venerem in Martis adulterio deprehensam meretricem in Cypro et amicam regis esse factam.

12. Etiam Euhemeream rationem inter doctrinas philosophorum a doxographis receptam esse testatur Pseudo-Plutarchus De placit. philos. l. I. c. 7. (t. VIII.), ubi præter Euhemerum, qui Tegeates appellatur, Diagoras Melius et Theodorus Cyrenensis commemorantur. Cuius testimonium maiore cum cura, quam antea factum est, in questionem vocare debemus, ex quo Diels, vir ingenii sagacitate præclarus, in *Doxographis Græcis* libro De placit. philos. cum Stobæo et Theodoro comparato, velut ex inferis excitavit nobis Pseudo-Plutarchi auctorem, collectorem Placitorum, Aëtium. Totus autem locus in l. De placit. I. c. 7, 1—10., ubi contra Anaxagoram et Platonem divina providentia vehementissime impugnatur, ut Zeller in *Hist. phil. Græc.* (t. I. p. 895. ed. IV.) argumentis gravissimis docuit, pendet ab Epicureo quodam, quem Philodemo aliquanto inferiorem fuisse Diels (*Doxogr.* Græc. p. 59.) suspicatur. Ergo iam apud eum nostri nomen occur-

rit, quod sine ulla doctrinae Euhemereæ notione ab eo¹⁾ sumpsit Aëtius, ab Aëtio deinde Pseudo-Plutarchus, a Pseudo-Plutarcho denique Pseudo-Galenus Hist.-phil. c. 35. (t. XI.), qui similiter Euhemerum Tegeaten, Diagoram Melium et Theodorum Cyrenensem commemorat maximamque libelli sui partem a c. 25. usque ad finem ex ipso Pseudo-Plutarcho excerptis.

Præterea excerptis Pseudo-Plutarchi locum Eusebius in Præpar. Evang. XIV. 16., a quo Theodoretus in Græc. affect. cur. p. 750. 760. (t. XXI. XXII.) pendet. Quamquam enim ipse ad Plutarchum provocat, tamen, ut Diels in *Doxogr.* Græc. p. 45. sqq. exposuit, in excerptis suis ampliore Aëtii libro, non Pseudo-Plutarchi epitome, quam fama tantum noverat, usus est. Deinde, quod Diagoram *Milesium* nominat consentiens cum Eusebio, furtum reddit manifestum.

Atheorum autem nomina et sententia Epicureus ille, ut Hirzel (*Untersuch. zu Cicero's phil. Schriften*, t. I. p. 39.) argumentis probabilibus demonstrare studuit, ex Clitomacho hausisse videtur, unde Sexti Empirici in l. Adv. math. IX. 50. (t. X.) excerpta pendere verisimile est. Ceterum quoquo modo res se habet, hoc unum pro certo accipere licet, Aëtii et Sexti Empirici locos ex communi fonte diversis rivulis fluxisse. Apud utrumque enim Euhemerus, Diagoras et Theodorus commemorantur, Callimachi de Euhemero et Critiæ versus occurrunt, nisi quod in libro De placit. phil. versus Critiæ perperam Euripidi tribuuntur, quem errorem commutato lemmate florilegii, quo Aëtius usus sit, ortum esse censet Diels in *Doxogr. Græc.* p. 59.

Denique locus de impiis in florilegio illo,²⁾ quo Theophilus, episcopus Antiochiæ, qui Critiæ, Protagoræ et Euhemero atheis Pythagoram, Clitomachum et Epicurum addere non dubitat, et postea Stobæus usi sunt, certe communem cum Sexto Empirico et Aëtio fontem habuit. Quare ea, quæ Theophilus ad Autolyceum l. III. c. 5. (t. XIX.) de Euhemero hariolatur: Τὰ περὶ Εὐημέρου

¹⁾ Quamquam Aëtium non ex ipso Epicurei libro, sed e florilegio quodam, ubi etiam Epicureus ille expilatus esset, eclogas de diis hausisse argumentis probabilibus evincere temptavit Diels (*Doxogr.* p. 59.).

²⁾ Confer, quæ de communi Theophili et Stobæi fonte Diels exposuit in *Mus. Rhen.* t. XXX. p. 172.—181.

τοῦ ἀθεωτάτου περίσσειαν ἡμῶν καὶ λέγειν· πολλὰ γὰρ περὶ θεῶν τολμήσας φθέγγεσθαι ἔσχατον καὶ τὸ ἐξόλον μὴ εἶναι θεοῦ*) ἀλλὰ τὰ πάντα αὐτοματισμῷ διοικεῖσθαι βούλεται. *Diels* (Doxogr. p. 59.) lem-mate correcto potius ad Diagoram referenda esse censet, de quo Sextus l. l. dicit: Διαγόρας δὲ ὁ Μήλιος διηθηραμβοποιός, ὡς φασί, τὸ πρῶτον γενόμενος ὡς εἴ τις καὶ ἄλλος δεισιδαιμών δὲ γε καὶ τῆς ποιήσεως ἑαυτοῦ κατήρξατο τὸν τρόπον τοῦτον· κατὰ θαλίονα καὶ τύχην πάντα τελεῖται, ἀδικηθεὶς δὲ ὑπὸ τινος ἐπιτορκήσαντος καὶ μηδὲν ἕνεκα τούτου παθόντος μεθηρμόσατο εἰς τὸ λέγειν μὴ εἶναι θεόν. Quam suspicionem confirmat Theophili incuria, qua saepius florilegii sui lemmata aut corrupta esse non sensit aut inter se permu-tavit. Accedit, quod ita facillime, cur Theophilus Diagoram inter atheos neglexerit, explicari potest. Tamen, si confers, qui scrip-tor ecclesiasticus ibidem de Pythagora non sine ridiculis erroribus dicit: Πυθαγόρας δὲ τσασάτα μοχθήσας περὶ θεῶν καὶ τὴν ἄνω κάτω πορείαν ποιησάμενος ἔσχατον ὄριξε· φύσιν καὶ αὐτοματισμὸν εἶναι φησι τῶν πάντων καὶ θεοῦ ἀνθρώπων μηδὲν φροντίζειν, iure suspicaris fieri potuisse, ut homo alienis pennis nitens omnes divinae provi-dentiae impugnatores, quibus etiam Euhemerum ibidem (t. XX.) adnumeravit, αὐτοματισμῷ in explicando rerum ordine usos esse crederet eaque de causa atheismo Euhemeri condemnato de suo adderet: ἀλλὰ τὰ πάντα αὐτοματισμῷ διοικεῖσθαι βούλεται. Ceterum, quoquo modo res se habet, si quis Theophili, scriptoris in his rebus fide minime digni errorumque plurimorum convicti, verba ad ex-plendam doctrinae Euhemericae cognitionem apta esse putaret, erraret vehementissime.

Perlustratis igitur qui ex communi fonte atheorum indicem hausisse videntur, scriptoribus hoc unum addere licet, Euheme-rum *Tegeaten* tantum apud Pseudo-Plutarchum sectatoresque eius nominari, apud Sextum Empiricum et Theophilum omissa patria urbe commemorari, ut suspicio, errorem Aëtio vel Pseudo-Plu-tarcho potius, quam Epicureo illi vel, si diis placet, Clitomacho esse tribuendum, maxima commendetur probabilitatis specie.

13. Quibus ita expositis facilius iam erit, unde Sextus Em-piricus Adv. math. l. IX. 17. (fr. I.) locum Euhemeri ad verbum

*) Eisdem fere verbis dicit Pseudo-Plutarchus l. l. de atheis: κατέλιον ποσὶ μὴ εἶναι θεοῦ.

exscriptum sumpserit, probabili assequi coniectura. Nam si ea, quæ de Euhemeri apud doxographos et in florilegiis memoria exposuimus, moremque illius ætatis in auctoribus laudandis consi-deramus, verba eius hoc uno loco integre servata e tali potissi-mum fonte fluxisse non sine iure nobis videmur suspicari. Accedit, quod Sextus Adv. math. l. IX. 34. Euhemerum sectatoresque refu-taturus talem committit errorem, ut doctrinam scriptoris nostri ei parum accurate fuisse notam statim appareat. Dicit enim l. l. hæc: «Οἱ δὲ λέγοντες τοὺς πρῶτους τῶν ἀνθρώπων ἡγεμονεύσαντας καὶ διοικητάς τῶν κοινῶν πραγμάτων γενομένους πλείονα δόναμιν αὐτοῖς περιθέντας καὶ τιμὴν πρὸς τὸ ὑπακούειν τὰ πλεῖστη, τούτους χρόνῳ τελευτήσαντας θεοὺς ὑποληφθῆναι, πάλιν οὐ συνίασιν τὸ ζητούμενον. Αὐτοὶ γὰρ οἱ εἰς θεοὺς ἀνάγοντες αὐτοὺς πῶς ἔνοιαν ἔλαβον θεῶν εἰς ἣν αὐτοὺς ἐνέταξαν; τοῦτο γὰρ δεόμενον ἀποδείξεως παρείται. Quibus refutari non potest Messenius noster, qui non reges priscae ætatis, Uranum, Saturnum et Jovem fuisse primos deos, sed iam ab Urano, qui siderum cursus pervidisset, numina caelestia culta esse (fr. VI.) narravit, unde secundum doctrinam eius e siderum contemplatione ortam esse in hominibus primam divinitatis notio-nem probabiliter colligitur.

Idem fere, quod ad fontem attinet, statuendum esse videtur de Athenæo, qui l. IX. p. 658. (fr. XL.) ineptam de Cadmo et Harmonia e libro tertio Sacrae Historiæ narrat fabulam.

14. Ad paroemiographos antiquiores redit, quod de Euhemero in Proverbiorum codice Bodleiano (fr. XLII.) legimus. Cum enim noster in Historia Sacra, ut ex hoc loco et e fr. XXI. apud Festum servato elucet, variis fabulis explicasset proverbia ad deos pertinentia, fieri non potuit, quin paroemiographi librum eius interdum in suum usum converterent.

A mythographis sumpta esse videntur, quæ in Etymologico Magno s. v. Βροτός (fr. XLI.) de Euhemero leguntur.

Fontes Laurentii Lydi in fragmento de mensibus (fr. X.) scrutari plane otiosum est: nihil enim certi e verbis eius miser-rime dilaceratis colligitur.

15. Per multas igitur ambages persecuti iam sumus Euheme-ri inde ab ætate Callimachi usque ad Byzantinos memoriam. Ut breviter omnia complectar, ipsam Historiam Sacram legisse videntur Callimachus, Eratosthenes, Polybius, Diodorus, Varro,

Hyginus et fortasse Plinius; ab Eratosthene et Polybio pendet Strabo; liber fama tantum notus erat Plutarcho et Aeliano; satis multa neque tamen ab Euhemero ipso sumpta præbet Clemens, quem Arnobius et Firmicus Maternus sequuntur. Ex communi fonte diversis rivulis fluxerunt Aëtii et Sexti Empirici de impiis loci; florilegio his similia continente usus est Theophilus. Aëtium expilavit Pseudo-Plutarchus, Pseudo-Plutarchum Pseudo-Galenus et Eusebius, Eusebium Theodoretus.

Quod autem præcipue ad Theodoretum et Theophilum attinet, qui in Euhemerum inepte sæviunt, iis certe nihil præter solum atheismi nomen e doctrina Euhemerea notum erat; alii enim scriptores ecclesiastici, qui, ut Clemens, Arnobius, Lactantius, Minucius et Augustinus, Historiæ Sacræ argumentum accuratius cognoscentes, quantum id ad refutandos gentilium errores valeret, intellexerunt, satis honorifice Messenium nostrum nominant.

CAPUT III.

De versione Ennii.

1. Euhemeri librum in Latinum vertit Ennius. Cuius rei testes habemus locupletissimos, qui procul dubio ipsam antiqui poetæ versionem legerunt, Varronem De re rust. l. III. c. 48., ubi de obsoleto vocabulo *gluma* disserens hæc addit: «Itaque id apud Ennium solum scriptum sciò esse in Euhemeri libris versis», et Ciceronem, qui l. I. De natura deor. c. 42., 119. dicit: «Quæ ratio maxime tractata ab Euhemero est, quem noster et interpretatus et secutus est Ennius».

2. Qui utrum versibus an oratione soluta Euhemerum verterit, magna inter viros doctos questio est. Contra eos, qui versionem metro compositam fuisse contenderunt, breviter rem conficere posse sibi visus est Ganss. «Mihi vero — ait — comparanti Varronis locum et Ciceronis verba constat nihil esse, cur prosa Ennium scripsisse negem, ad cuius Sacram Historiam Lactantius (Div. Inst. l. I. c. 14.) provocat, ne poetarum ineptias sequi ac probare videatur». De Lactantio quid statuendum sit, infra videbimus; attamen, ne Ganssium temere sequamur, scrupulum iniicit

primum nobis, quod de Ennio librorum oratione soluta scriptorum auctore nihil traditum est, quamquam, si pater poseos Romanæ etiam hoc litterarum genus attigisset, certe magna cum cura investigassent grammatici, qualem se in insolito opere præstitisset quantumque ab æquali suo Catone differret. Deinde sciendum est, versibus composuisse eum etiam physicam de diis doctrinam in Epicarmo, cui humanam deorum originem, utramque fabularum explicandarum rationem Romanis notam facere cupiens, in Euhemero ita opposuit, ut arcto vinculo hæc duo opera inter se coniuncta fuisse facile appareat. Quid? nonne mirum esset, transisse in poesin Romanam Panchajam, Terram turiferam, quam Lueret. II. 417, Verg. Georg. III. 139, IV. 379, Tibull. III. 23 et præcipue Ovidius Met. X. 307—310. (fr. IV.) commemorant,*) nisi poetæ illi descriptionem Panchajæ in opere quodam poetico, unde colores sumere possent, legissent? Nam apud poetas Græcos, quippe qui librum Euhemeri oratione soluta scriptum imitandum sibi non proposuerint, Panchajæ nulla est mentio. Accedit, quod Columella De re rust. l. IX. c. 2. (fr. XII.) Euhemerum ipsum, quem ceteri ut historicum aut philosophum mendacibus poetis opponere solent, poetam appellat, quod intelligere nullo modo possemus, nisi ei Græcum Historiæ Sacræ exemplar ignorantiam tantum Ennii librum versibus compositum fuisse notum adsumeremus.

3. Habemus denique versum inter reliquias Ennii, quem iam Krahnner iure Historiæ Sacræ vindicavit, apud Nonium l. VII. p. 216. corrupte servatum:

Cum suo obsidio magnus Titanum premebat

ubi Junius pro suo et Titanum coniecit saevo et Titana, Krahnner sis pro suo, Merula Titanu' pro Titanum, nos autem genuinam formam sic restituere conabamur:

Cum sos obsidio magnus Titanus premebat.

Hunc versum Vahlen, quem Luc. Mueller et Bæhrens sequuntur, Annalibus inseruit, Ennium, cum Italiam, terram Saturniam (fr. XXIII. Annal.) describeret, per episodii occasionem fabulas exprompsisse, Saturni Titanumque certamina perstrinxisse con-

*) Confer adnot. ad fr. IV.

tendens. Quae argumentatio quam futilis sit, facile perspicies, si considerabis primum ea, quae ad Italiam (*late Saturnia terra*: fr. XXIII. Ann.) et ad Saturnum (*Saturnus quem Caelus genuit*: fr. XXIV. Ann.) pertinent, sine indice libri ad auctores laudari, deinde Ennium in descriptione Italiae certe non Titanum certamina, sed Jovis cum patre bellum fuisse expositurum. Adde, quae Vergilius de Jove patrem persequente, de Italia et Latio dicit Aen. VIII. 319—323:

Primus ab aethereo venit Saturnus Olympo
Arma Jovis fugiens et regnis exsul adeptis.
 Is genus indocile ac dispersum montibus altis
 Composuit legesque dedit Latiumque vocari
 Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris

ubi ita luculenter apparet Euhemeri Enniani (cf. fr. XIII. apud nos) imitatio, quam praeterea Augustinus De civ. dei l. VII. c. 27. (fr. XX. apud nos) diserte commemorat ipsos Vergilii versus laudans, ut etiam duo illa fragmenta de Saturno Historiae Sacrae potius quam Annalibus vindicarem, nisi tutius esset ea in incertis ponere reliquiis.

Sed, missis iam his quamvis magni momenti rebus, num verba *obsidio magnus Titanus premebat* ad Titanum cum diis pugnas commode referri possunt? *Titanes* certe contra deos pugnarunt, non *Titanus* vel *Titan*. Nam, ut Romanus per synecdochen exercitum Romanorum significat, ita Titan pro turba Titanum accipi nullo modo potest. Titan autem numero singulari, quantum ex tot poetarum veterum reliquiis colligere licet, non nisi quattuor deos significare potest, scilicet Solem, filium Hyperionis, qui saepe, praesertim apud Romanos, hoc nomine appellatur, fratrem Solis apud Pausaniam in l. II. c. 14, 3., avum eiusdem in Schol. ad Apoll. Rhod. IV. 59; denique ipsa nominis forma, *Titanus*, occurrit in Etym. Magno s. v. *Τιτανίδα γῆν*, sed significat eum, qui *solus Titanum* non pugnavit contra deos, ut verba hic allata docent: ἀπὸ Τιτάνου ἑνὸς τῶν Τιτάνων, ὃς μόνος οὐκ ἐστράτευσεν ἐπὶ τοῖς θεοῖς. Ceterum, ubi Titan singulari numero ponitur, additur et nomen eius, de quo sermo est, ut Aesch. Prom. 427: *Τιτάνη... θεὸν Ἄτλαντα*; Sophocl. Oed. vs. 56: *Τιτάν Προμηθεύς*, Eurip. Ion vs. 455: *Προμηθεὶ Τιτάνι*.

Vides iam, quante oriantur difficultates, si versum Annalibus inserimus. Contra omnia plana sunt, si eum ad Euhemerum Ennianum refers. Nam, ut e fr. XI. elucet, Titan secundum Euhemerum frater erat Saturni, de quo in fr. XV. legimus: «Deinde Titan, postquam rescivit Saturno filios procreatos atque educatos esse clam, seducit secum filios suos, qui Titani vocantur, fratremque suum Saturnum atque Opem comprehendit eosque muro circumegit et custodiam iis apponit», quae manifesto eodem pertinent, quo versus noster: «Cum sos (sc. Saturnum atque Opem) obsidio magnus Titanus premebat». Quae cum ita sint, versionem Ennii hexametris compositam fuisse non sine iure mihi videor affirmare.

4. Neque enim me movet, quod Ilberg tetrametrorum trochaicorum particulas sub Lactantii verbis delitescere putavit inventumque suum adeo adamavit, ut etiam versum, de quo supra quaevisimus quemque hexametrum esse ceteri omnes consentiunt, trochaeorum effingendorum gratia miserrime detorqueret, aut quod *ten Brink* omnes apud Lactantium reliquias in huius metri formam redegit. Nam hoc metro adeo libere usi sunt veteres poetae, ut, si quis carmina Enniano sermone pangere in deliciis habeat, facillime orationem solutam in versus quadratos mutare possit, data praesertim ea verba transponendi inserendi atque eiciendi licentia, quam *Ilberg* et *ten Brink* sibi sumere non dubitarunt. An mihi ita difficile esset, integros apud Lactantium resuscitare hexametros Ennio patre non indignos, velut in fr. XIV:

Ut de regno non concedat fratri: ibi Titan

et paulo post

Posterius nati gemini sunt: Juppiter atque

aut verbis audacius commutatis propria arte effingere plures, si cum iis in carminibus antiquo colore pangendis certare totamque questionem in ludibrium vertere vellem?

5. Enniam Euhemeri versionem perstringit Columella De re rust. l. IX. c. 2. (fr. XII.), ubi Euhemerum cur poetam appellarit, supra exposuimus. Ibidem affert fabulas, quas viri docti a Historia Sacra prorsus alienas putantes aut totum Columellae testimonium reiecerunt aut coniecturis nomen Euhemeri eliminare temptarunt. Haec enim apud eum legimus: «Ut Euhemerus poeta

dicit, crabronibus et sole genitas apes, quas nymphae Phryxonides educaverunt; mox Dictæo specu Jovis exstitisse nutrices easque pabula munere dei sortitas, quibus ipsæ parvum educaverant alumnum. Ubi fabulosa apium origo cur ab Euhemero aliena sit, præsertim cum talia de animalibus etiam naturalis historiæ scriptores illa ætate narraverint, non video neque scrupulum mihi iniicit, quod nymphae Phryxonides commemorantur, quas noster certe mortales feminas fuisse affirmavit. An id maxime offensionem est, quod apes Jovis nutrices exstitisse narrantur? Sed neque Euhemerus, qui alibi (fr. XVII.) aquilam in Jovis capite consedissee atque ei regnum portendisse scripsit, omnia, quæ mira esse viderentur, e libro suo exclusit neque apud veteres adeo novum et incredibile erat hoc portentum genus, ut vitarum scriptores docent, qui de multis viris præsertim arte poetica illustribus apes in labris modo natorum consedissee narrant. Ultima autem verba, quæ affert, pertinent procul dubio ad rem apiariam a Jove primum institutam, quam Euhemerus eo facilius commemorare potuit, quod Cretenses, ut e Diod. l. V. 65. elucet, apud se hanc artem inventam esse dicitabant. Qua autem calliditate huiusmodi fabulas in ore populi volitantes noster in suum usum convertere atque ad doctrinam de diis comprobendam immutare solitus sit, non est quod moneam. Quæ cum ita sint, Columellæ locum fide dignum iudicare et in fragmentis Euhemeri collocare non dubitavimus.

6. Multo difficilium est de reliquiis in Lactantii Div. Inst. l. I. servatis recte indicare. Nam ipsa Ennii verba se laudare sæpius dicit (fr. VII., XI., XV., XXIII., XXV., XXVIII., XXIX.), fragmenta tamen, quæ affert, oratione soluta scripta sunt et sermonem minus antiquum exhibent. Quare *Krahner* Lactantium non ex ipsa Ennii versione, sed e Diodori libris, quæ de Sacra Historia dicit, sumpsisse contendit; fuisse enim in deperdito sexto Diodori libro de Euhemero multa plura, quam, quæ Eusebius in Præpar. Evang. II. 2. exscriberet, itaque omnia, quæ Lactantius solus servasse videretur, ex illo fonte manare potuisse. In quo vir doctus vehementer erravit. Nam, ut cetera mittam, hoc unum afferre sufficit, quod Eusebius *ad verbum* (κατὰ λέξιν, t. XVI.) exscripsit, quæ Diodorus in l. VI. de Urano, Saturno et regno Jovis dixit (fr. VI., IX., XXI., XXIV., XXVI.), quibuscum si confers reliquias de iisdem

rebus apud Lactantium servatas (fr. VII., VIII., XI., XIII., XXIII., XXV., XXVII., XXVIII., XXIX.), multo plura in iis narrari statim apparet.

Neque omnia hercle evanuerunt in iis particulis, ubi Lactantius antiqui poetæ verba oratione recta laudat, Ennianæ elocutionis vestigia, quæ diligentissime a Vahleno et Ganssio collecta nonnullisque a me additamentis aucta hoc loco afferam. Nam adverbium *ibi* temporali sensu occurrit in fr. XI. apud nos: «*Ibi* Vesta mater eorum et sorores Ceres atque Ops suadent Saturno, uti de regno non concedat fratri. *Ibi* Titan» etc. (cf. et fr. XIII.), quibuscum comparari possunt in Annalibus *):

60. Hæc ecfatus: *ibi* latrones dicta facessunt;
 261. Dum censeat terrere minis, hortantur *ibi* sos;
 344. Sicut si quando vinclis venatica velox
 Apta solet canis forte feram sei nare sagaci
 Sensit, voce sua nictit ululatque *ibi* acute.

Nihilo minus Enniana est pronominum repetitio ab elegantia recentiorum maxime abhorrens, velut apud Lactantium: *Is id* regnum una cum fratribus *suis sibi* instituit atque paravit (fr. VII.); *Concessit ei* ut *is* regnaret (fr. XI.); *Eosque* muro circumegit et custodiam *eis* apponit (fr. XV.); *Eumque* Curetes filii sui curaverunt decoraveruntque *eum* et sepulchrum *eius* est in Creta (fr. XXIX.), quibus similia sunt *Epicharmi* vs. 7: *Istic* est de sole sumptus; *isque* totus mentis est; vs. 8: *Istic* est *is* Juppiter quem dico; vs. 11: *Hæc* propter Juppiter sunt *ista*; Trag. vs. 204: Quid *hoc hic* clamoris, quid *hoc hic* tumulti est. Illa etiam familiaris est Ennii, ut Vahlen ait, consuetudo Latine explicandi, si quid Græce dixerit, velut Ann. vs. 2: *Musas* quas Grai memorant, nos *Casmenarum*; vs. 227: *sophiam sapientia* quæ perhibetur; vs. 149: *cento* quem perhibent Graium genus *æra* lingua. Quibus persimilia in Euhemero sunt: *Pluton* Latine est *Dispiter*: alii *Orcum* vocant (fr. XIII.); *Ζῆν Κρόνον* id est Latine Juppiter Saturni (fr. XXIX.). Necnon adliterationis Ennianæ restant exempla, velut: *seducit secum* filios suos (fr. XV.); *Curetes* filii sui *curaverunt* (fr. XXIX.), quocum comparari potest Ann. vs. 80: Curantes ma-

*] Editione utimur Vahleniana.

gna cum cura tum cupientes. Adde etiam in fr. XI: Tum Junonem Saturno in conspectum dedere, et in fr. XXV: de sui avi nomine caelo nomen indidit, quibus respondent Ann. vs. 49: Nee sese dedit in conspectum corde cupitus; Trag. 100: Andromachæ nomen qui indidit, recte indidit.

Antiquitatem deinde redolent: *secus mare* (fr. XXIII.), ut apud Catonem De re rust. 21, 2: foramina utrimque *secus* laminas; *aetate pessum acta* (fr. XXIX.), ut apud Plaut. Mostell. V. 2, 49: Ego istum pro suis factis pessimis pessum premam; etiam *clanculum* (fr. XIII.) obsolevit iam Ciceronis ætate. Adde singulares locutiones: *muro circumagere* (fr. XV.) pro *circumdare*; *seminare* pro *divulgare* (fr. XXVII.); *vitam commutare* (fr. XXIX.) pro *mori*. Quæ omnia si consideramus, locos apud Lactantium laudatos non ab eo confictos esse pro certo accipere licet.

Neque tamen hoc concessio omnis tollitur difficultas. Quamquam enim in reliquiis illis apparent nonnulla Ennianæ elocutionis vestigia, sermo eorum etiam ibi multum abest a genuina antiquitate, ubi Lactantius ipsa Ennii verba se laudare affirmat. Accedit, quod Sacram Historiam ineptiis poetarum ægre opposuisset (fr. XI.), si Ennii librum versibus conscriptum fuisse, ut supra docuimus, scivisset. Inde nata est suspicio Euhemerum Ennianum posterius a nescio quo in orationem solutam conversum in suum usum vocatum esse a Lactantio. Quæ quam probabilis sit, vel ex eo elucet, quod Euhemeri doctrina adeo accepta erat Romanis præsertim inde ab Augusti temporibus,¹⁾ ut, si quis Ennii versus obsoletis locutionibus refertos in formam minus duram et insolitam redigere temptaverit,²⁾ gratissimum fecerit lectoribus in litteris mediocriter versatis.

7. Duo tituli versionis Ennianæ apud Lactantium occurrunt, semel *Euhemerus* (fr. VII.), ut etiam libellus eiusdem poetæ, Epi-

¹⁾ Cf., quæ Boissier exposuit in libro: *La religion romaine d'Auguste aux Antonins*, t. II, p. 139. sqq.

²⁾ Confer Blockii librum: *Échémore, son livre et sa doctrine*, p. 136: «L'interprétation historique des mythes étant en assez grande faveur chez les Romains, surtout depuis le siècle d'Auguste, l'ouvrage d'Évhémère continuait à présenter un certain intérêt et l'on dut songer tout naturellement à la mettre à la portée du public en le dépouillant de ce qu'il avait de trop dur et de trop insolite dans la langue de l'ancien poète latin.

charmi doctrinam continens, *Epicharmus* inscriptus est, sæpissime autem, ut etiam apud Augustinum (fr. XIX.) *Historia Sacra*, quæ Ἱερόσ ἀναγραφή optime respondet. Unde librum *Euhemerum sive Historiam Sacram* inscriptum fuisse iure suspicemus.

Quod denique ad questionem haud levissimam attinet, qua fide Ennius interpretis munere functus sit, quamquam reliquiæ apud Lactantium servatæ, ut e collatione cum Diodoro elucet, satis amplam atque accuratam doctrinæ Euhemereæ expositionem continent, tamen librum poetæ Romani non fuisse meram versionem cum e forma metrica et communi antiquitatis consuetudine tum ex ipsis fragmentis facile colligitur. Nam Ennium a levioribus quibusdam mutationibus non omnino abstinuisse fr. XXV. docemur, ubi Juppiter ætherem de avo suo, Urano, primus Cælum nominasse narratur, cui repugnat Diodorus ex ipso Euhemero talia referens: Οὐρανὸν γεγονέναι βασιλέα . . . ὃν καὶ πρῶτον θεοῖσι τιμῆσαι τοὺς οὐρανίους θεοὺς διὸ καὶ Οὐρανὸν προσαγορευθῆναι (fr. VI.). Cuius fidem frustra in dubium vocavit Sieroka (De Euhemero, p. 10.): nam ex eo, quod Euhemeristæ quidam elementa mundi a hominibus consecratis nomina accepisse affirmarunt, Euhemerum idem fecisse nondum sequitur. Videntur enim posteriores Euhemeri sectatores physicam mythologiæ explicandæ rationem a philosophis quibusdam adamatam, quæ Euhemeri temporibus nondum ita innotuerat, cum humana deorum origine hunc in modum conciliare voluisse. Ennium autem, quippe qui in Epicharmo Jovem ærem, Cererem terram esse aliasque huiusmodi res exposuisset, etiam Euhemeri libris conversis tale quid immiscuisse non est quod miremur.

Sed hoc non contentus, plura de suo addidit. Nam verbis eius apud Lactantium (fr. XVIII.): «vix in Italia locum, in quo lateret, invenit (sc. Saturnus)», etymologiam Latii contineri, quam secuti sunt Verg. Aen. VIII. 321—323, Ovid. Fast. I. 238, Arnob. IV. 143, Minuc. Fel. Oct. c. 22., manifestum est. Idem fere consequitur ex Augustini De civ. dei I. VII. c. 27 (fr. XX.): «Nam, quod Vergilius ait:

Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo
Arma Jovis fugiens et regnis exsul adeptis

et quæ ad hanc rem pertinentia consequuntur, totam de hoc Eue-

merus pandit historiam, quam Ennius in Latinum vertit eloquium. Sequuntur enim apud Vergilium hæc:

Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Composuit legesque dedit *Latiumque* vocari
Maluit, his quoniam *latuisset* tutus in oris

(Aen. VIII. 321—323.)

ex quibus Vergilium etiam hoc loco Ennii vestigia legisse et in versione Historiæ Sacræ præter etymologiam Latii de Saturno Italorum rege et legislatore nonnulla a poeta Romano addita infuisse probabiliter colligitur. Haud longe igitur a vero aberrare videmur, si ab Ennio fabulas quasdam Italicas secundum Euhemeri rationem tractatas esse suspicamur, etiam Ciceronis verbis (De nat. deor. l. I. c. 42, 119) hoc suadentibus: «quem (sc. Euhemerum) et interpretatus *et secutus* est præter ceteros Ennius» (t. II.), unde eum non interpretis tantum munere functum luculenter apparet.

8. Sicut Lactantius, ita plures scriptores ecclesiastici Romani e versione Ennii, aut, si diis placet, ab aliis auctoribus Ennium laudantibus, quæ de Euhemero proferunt, sumpsisse videntur. Quorum in numero est Minucius Felix, qui in Octav. c. 21. dicit: «Ob merita virtutis aut muneris deos habitos Euhemerus exsequitur et eorum natales, patrias, sepulcra dinumerat et *per provincias* monstrat, Dictæi Jovis, Apollinis Delphici et Phariæ Isidis et Cereris Eleusiniæ». Cuius fidem frustra imminuere temptavit Sieroka; hæc enim deorum nomina Iside excepta occurrunt in ceteris Euhemeri fragmentis, de Iside autem, sicut etiam de ceteris Aegyptiorum diis, certe loqui debuit noster, quem Aegyptiorum pyramides descripsisse Plinius Nat. Hist. l. XXXVI. 12. (fr. XLIV.) testatur. Neque illud *per provincias* sine consilio Minucius inseruisse videtur: attingit enim Euhemerus præter Panchaiam et Cretam etiam Aegyptum (fr. XLIV.), Judæam (fr. XLIII.), Ciliciam, Syriam (fr. XXVI.), Babyloniam (fr. XXIV.) et multas alias terras, præsertim cum Jovis peregrinationes enarraret.

9. Sæpius Euhemerum et Ennium commemorat Augustinus (t. XVII., XVIII.; fr. XIX., XX.). Ad eosdem pertinere videntur, quæ in Sermon. 273, 3. dicit: «Neque enim tales esse debemus, quales esse paganos dolemus. Et quidem illi mortuos homines

colunt. Illi quippe omnes, quorum nomina auditis, quibus templa constructa sunt, homines fuerunt et in rebus humanis habuerunt plerique eorum et pæne omnes regiam potestatem. Auditis Jovem, auditis Herculem, auditis Neptunum, auditis Plutonem Mercurium Liberum et cæteros: homines fuerunt. Non ista solum in fabulis poetarum, sed etiam in historia gentium declarantur. Qui *legerunt*, noverunt, qui non legerunt, credant iis, qui legerunt».¹⁾ Neque tamen ei versio Ennii nisi per Ciceronem nota erat, ut elucet c. l. I. c. 23. De consens. Evang.: «Quamvis et ipsum Euhemerum ab Ennio poeta in Latinam linguam esse conversum Cicero commemorat». (fr. XVIII.) Quæ autem in Epist. 44. inesse in Historia Sacra dicit, Jovem scilicet in monte Olympo castra posuisse, cum adversus patrem bellum gereret (fr. XIX.), aliunde nota non sunt; deinde ex eo, quod Vergilii locum (Aen. VIII. 319—323.) cum Euhemeri historia comparat De civ. dei l. VII. c. 27. (fr. XX.), plura cum de Saturno Euhemereo vel potius Enniano legisse, quam Lactantius (fr. XVIII.) præbet, probabiliter colligitur.²⁾ Usus est igitur libro nobis ignoto, cuius auctor versionem Ennii, non Euhemerum ipsum expilavit; nam Augustinus, præterquam quod *Historiam Sacram*, Enniani libri titulum, commemorat (fr. XIX.), etiam Saturni in Italia regnum etymologiamque Latii (fr. XX.) attingere videtur.

10. Ad Euhemerum esse referendas narrationes de Libera et Libero, quæ aliunde notæ non essent, in libro Firmici Materni *De errore profanarum religionum*, recte coniecisse videtur Munter in præfatione ad huius auctoris editionem a se curatam (Hæunise, 1826). Sed viri doctissimi commentationem nemo legit eorum, qui huc usque in Euhemero illustrando elaborarunt, quo factum est, ut Firmici librum omnes neglegerent. Liceat igitur mihi præstantissimam Munteri suspicionem meis comprobare argumentis. Sciendum est enim, totam Firmici in explicandis de diis fabulis rationem a doctrina Euhemerea pendere: nusquam scilicet deos gentilium malos dæmones esse affirmat, ut alii scriptores ecclesiastici solent, sed homines fuisse flagitiosos probare studet. Ita in

¹⁾ Tom. XXXVIII. p. 1249. in Patrologia Mignii.

²⁾ Confer, quæ supra, c. III. §. 7., de hoc Augustini loco exposuimus.

e. 7. Proserpinam, Cereris filiam in Sicilia a Plutone, divite quodam rustico, raptam, amatorem armatos persequentes timentem una cum puella in lacu Perco demersum, Cererem filiam quaerentem in Atticam devectam, in oppido Eleusine mortuam, sepultam atque consecratam esse narrat (fr. XLVI.). Cereris autem mortem et sepulturam nullus alius scriptor commemorat, praeterquam quod Minucius Felix Oct. c. 21. (t. IX.) ab Euhemero etiam Cereris Eleusiniae sepulcrum monstratum esse testatur. Habes ergo, quod Euhemero cum Firmico solo procul dubio commune est. Neque abhorret a Messenii nostri doctrina, quod Pluton dives rusticus appellatur: Lactantius enim, ubi Ennii vestigia legens a Jove imperium maris Neptuno datum esse narrat, Plutonem non commemorat neque is, cui humanam deorum originem demonstrare propositum erat, fratrem Jovis inferorum regnum sortitum narrare potuit. Quod autem Firmicus e Triptolemo vilicum Cereris facit, nonne dignum est Euhemero nostro, qui Cadmum coequum regis Sidonii fuisse (fr. XL.) rettulit? Deinde prorsus accommodatum est ad Historiae Sacrae argumentum, quod Ceres non, ut vulgo fabulae ferunt, prima frumentorum usum invenisse, quod iam a Jove factum esse fr. XXIX. docemur, sed in Attica tantum incognitum ibi eo usque triticum ex Sicilia advectum divisisse perhibetur.

Fontem fabulae versionem Ennii esse et aliorum scriptorum ecclesiasticorum Romanorum exemplum et poeticae lacus Perci descriptio docent. Quin etiam initium narrationis: «Unicam Cereris filiam, quam Graeci Persephonam, nostri immutato sermone Proserpinam dicunt», Ennianam consuetudinem, si quid Graece protulerit, Latine explicandi referre videtur, de qua re supra §. 6. disputavimus. Quo tamen auctore intercedente haec ab Ennio ad Firmicum venerint, quaerere inutile est; hoc unum pro verisimili accipere licet, paraphrasin Euhemeri Enniani oratione soluta scriptam fuisse communem fontem, unde doctrinae huius notio variis rivulis ad Romanos Christianae religionis defensores fluxit.

Quod ad reliquas duas de Libero fabulas (fr. XLVIII. et XLIX.) attinet, et eae fortasse Messenio nostro tribuendae sunt. Prima enim c. 6. verba: «Sed adhuc supersunt aliae superstitiones, quarum secreta pandenda sunt: *Liberi et Liberae*, quae omnia

sacris sensibus vestris specialiter intimanda sunt, ut et in istis profanis religionibus sciatis mortes esse hominum consecratas», necnon initium narrationis de raptu Proserpinae post expositam Liberi consecrationem: «Sequitur hanc sacri contagionem et imitatur ordinem funeris mors filiae consecrata» has fabulas arctissime inter se cohaerere docent, ut eas e communi fonte petitas esse iure suspiceris. Deinde in fr. XLVIII. Juppiter rex Creticus appellatur, quod cum Historia Sacra optime congruit; Titanes inducuntur Junonis satellites, quos a Jove devictos esse fr. XVIII. docemur. Neque Liberum Thebanum, de quo vide fr. XLIX., neglectum esse ab Euhemero e fr. XL. suspicari licet, ubi de Cadmo, avo eius, sermo est, a quo fabulae Thebaeae separari non potuerunt. Procul dubio etiam harum fabularum indoles, qua deorum miracula in flagitiosa vilissimorum hominum facta detorquentur, prorsus Euhemerea est neque alium invenire possumus auctorem, cui eas aliqua probabilitatis specie tribuamus. Contra, quo auctore Lactantius, Minucius et Augustinus in similibus narrationibus usi sunt, eidem Firmicum c. 6. suas debere verisimile est.

11. Persecuti sumus versionis Enniane memoriam inde ab aetate Varronis et Ciceronis usque ad Augustinum. Varronem, Ciceronem, aureae aetatis poetas, Columellam versionem ipsam legisse, Lactantium paraphrasi quadam oratione soluta scripta, a qua etiam Minucius Felix, Firmicus Maternus et Augustinus pendent, usum esse vidimus. Apud ceteros apologetas Romanos, Arnobio excepto, de quo c. II. §. 11. quaesivimus, Euhemeri ne nomen quidem occurrit. Eius tamen doctrinam perstringere videtur *Cyprianus* in libro *De idolorum vanitate* c. 1: «Deos non esse, quos colit vulgus, hinc notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud nos etiam in morte coeperunt». Quae autem in c. 2. ad hanc sententiam confirmandam affert de antro Jovis in Creta, de Saturno, de Alexandri Magni insigni volumine ad matrem, Minucio Felici debet. Contra *Tertullianus* de humana deorum origine disserens, Diodorum, Thallum, Cassium Severum et Cornelium Nepotem nominat auctores. Confer Apologet. c. 10: «Appellamus et provocamus a vobis ipsis ad conscientiam vestram, illa nos iudicet, illa nos condemnet, si poterit negare omnes istos deos vestros homines fuisse. Sed et ipsa infitias si ierit, de suis antiquitatum instrumentis revincetur, de quibus eos didicit, testi-

monium perhibentibus ad hodiernum et civitatibus, in quibus nati sunt, et regionibus, in quibus etiam sepulti demonstrantur *Ante Saturnum deos penes vos nemo est*, ab illo census totius vel potioris vel notioris divinitatis. Itaque quod de origine constiterit, id de posteritate conveniet. Saturnum itaque, si quantum litterae docent, neque *Diodorus Graecus* aut *Thallus*, neque *Cassius Severus* aut *Cornelius Nepos* neque ullus commentator eiuscemodi antiquitatis aliud quam hominem promulgaverunt; Ad nationes, l. II. c. 12: «Cum autem Saturnum constet vixisse, frustra demutatis, non conceditur vobis, quem non negabitis hominem, qui neque deus neque tempus defendi potest. Exstat apud litteras vestras usquequaque Saturni census, legimus apud *Cassium Severum*, apud *Cornelium Nepotem* et *Tacitum*, apud Graecos quoque, *Diodorum*». Jam ex eo, quod Saturnum primum deum facit, Euhemeri doctrinam non fuisse ei notam sponte consequitur. Ceterum plura eum de humana deorum origine in libris deperditis exposuisse docemur fragmento libri *De caeser. gent. diis* (in ed. Oehlerii t. II. p. 767.), ubi legimus: «Nec enim possunt dicere actum illorum et bella in caelo esse facta: haec enim in monte Olympo fiebant in Graecia. Sed nec caelum Olympus vocatur, caelum enim caelum est; de quibus ergo actibus eorum primum tractabimus, de nativitate, de latitatione, de ignorantia, de parricidio, de adulteriis, de obscenis artibus, de rebus non a deo, sed ab hominibus immundissimis et truculentissimis commissis, qui si essent in his temporibus, omnibus legibus rei subiacerent, quae multo iustiores et severiores quam actus illorum.»

CAPUT IV.

Historiae Sacrae argumentum.

1. *Praefatio*. Auctor suam de diis doctrinam exponit; deos, quos gentes colunt, apud priscos populos potentes viros, reges et imperatores fuisse contendit (fr. I.).

2. *Introductio. Descriptio Panchaiae* (fr. II—V.). Quomodo hanc sententiam veram esse cognoverit, enarrat. Nam iussu Cas-sandri regis magna itinera faciens pervenit in Arabiam Felicem (fr. II. 1.), quam copiose describit (fr. III. 41, 2.).

Inde meridiem versus navigans in plures insulas incidit, e quibus tres sunt praecipue memorabiles, *Insula Sacra*, ubi mortuos sepelire non licet, *insula altera* sepulcheris defunctorum destinata et *Panchaia* (fr. III. 41, 4; 42, 3.).

Insula Sacra abundat ture et murra, quae incolae, *Panchaei*, in Phoenice, Coelesyria et Aegypto venditant (fr. III. 41, 4—6; 42, 1—2.).

Panchaiam incolunt indigenae *Panchaei*, advenae autem *Oceanitae*, *Indi*, *Scythae*, *Cretenses*. *Doi*, qui prius in eadem insula habitaverunt, expulsi sunt ab Ammone, qui etiam urbes eorum, *Doiam* et *Asterusiam*, diruit (fr. III. 43, 6—7.). Urbes autem sunt memorabiles *Panara* (fr. III. 42, 5.), *Hyracia*, *Dalis* et *Oceanis* (fr. III. 44, 2.). Diis sacer est mons, qui vocatur *Caeli sella* vel *Olympus Triphylius* (fr. III. 44, 5—7.). Tota insula fertilis est omnibusque frugibus abundat (fr. III. 43.).

Populus in tres divisus est classes. Prima classis est sacerdotum, altera agricolarum, tertia militum (fr. III. 44.).

Maiores sacerdotum Cretenses erant, quos Juppiter, cum fanum in honorem sui ipsius conderet, in Panchaiam traduxit, ut cultui suo praesent (fr. III. 46, 3—4.). In hoc autem fano Triphylii Jovis aurea columna exstructa est, in qua litteris, quae apud Aegyptios sacrae vocantur, Juppiter perscripsit, quae ipse, Uranus et Saturnus gessissent (cf. fr. XXIII.); postea autem Mercurius adscripsit facta Apollinis et Dianae.

3. *De Urano* (fr. VI—VIII.). Ab his igitur inscriptionibus sacris incipiens Euhemerus facta deorum enarrat. Uranus scilicet primus cum fratribus suis, quorum nomina in reliquiis non occurrunt, in terris imperio summo potitus est (fr. VII.), qui ubi regiam sedem habuerit, in fragmentis non commemoratur. Attamen in Panchaia eum habitasse pro certo accipere licet; ibi enim in monte Olympo libenter commoratus est (fr. III. 44, 6.), ibidem et filius eius, Saturnus regnavit et Juppiter aram ei erexit (fr. XXV.). Idem primus diis caelestibus sacrificavit, unde et nomen accepit (fr. VI.).

Hoc loco fortasse Euhemerus descripsit priscarum gentium mores originemque generis humani. Huc enim pertinere videntur, quae leguntur in Etymologico Magno s. v. Βροτός ὡς μὲν Εὐήμερος ὁ Μεσσηνίης ἀπὸ Βροτοῦ τινός ἀντόχθονος, unde Brotum primum

hominem secundum Historiam Sacram fuisse terraque esse genitum non sine iure suspicatur *Sieroka*.

Uranus uxorem duxit Vestam, liberos genuit Titanem, Saturnum, Rheam et Cererem (fr. VI.). Mortuus est in *Oceania*, regione Panchaiae, sepultus in oppido *Huracia*¹⁾ (fr. VIII.).

4. *De Saturno*. Post mortem Urani Saturnus regnavit, cui Titan, frater maior natu, ea condicione imperium concessit, ne virilis sexus liberos, si qui ei nati essent, educaret. Ita enim sperabat regnum ad filios suos esse rediturum. Saturnus autem uxorem duxit Opem (Rheam), quae clam viro peperit et in tuto collocavit filios, Jovem Neptunum Plutonem, contra filias, Junonem et Glaucom, quae brevi mortua est, ei ostendit (fr. XI. XIII.). Ita Juppiter in insula Creta educabatur, quem infantem apes nutriebant (fr. XII.).

Saturno rege ita feri adhuc erant hominum mores, ut ne a humana quidem carne abstinerent, qua vesci Juppiter primus prohibuit (fr. XIV.). Hac fortasse ratione Euhemerus etiam fabulam illam explicare temptavit, quae a Saturno filios devoratos esse ferebat.

Deinde Titan, postquam Saturno filios clam educatos esse rescivit, una cum filiis suis Saturnum et Opem comprehendit et in vincula coniecit (fr. XV.). Interea Juppiter e pueris excessit, aquila ei in capite considens regnum portendit (fr. XVII.). Postquam igitur parentes custodiis circumseptos esse audivit, cum Cretensibus suis in Panchaiam venit, Titanem devicit, deinde in Cretam rediit. Post haec autem Saturno sors data est, ut caveret, ne filius eum regno expelleret. Quare Jovem timens insidiatus ei est. Tunc Juppiter cognitis insidiis bellum patri intulit, in Olympo²⁾ monte castra posuit (fr. XIX.), Saturnum³⁾ fugavit, qui in Italiam postea se recepit (fr. XVIII—XX.).

5. Juppiter imperio summo potitus uxores duxit Junonem, Cererem et Themis, quarum prima Curetes, altera Proserpinam,

¹⁾ Vide, quae ad fr. VIII. adnotavimus.

²⁾ Scilicet in Olympo Euhemereo, qui Triphylus vocabatur, unde Saturnum in Panchaia regiam sedem habuisse apparet.

³⁾ Saturnum in Italiam confugisse ipse Euhemerus narrare potuit. Nam ea tantum, quae in versione Enniana de Latino sequuntur, sunt necessario poetae Romano tribuenda.

tertia Minervam ei peperit (fr. XXI.). Neque tamen ab alienis abstinuit uxoribus: ita cum Aege, Panis uxore, Aegipana genuit (fr. XXII.). Hunc in modum certe enarravit Messenius noster etiam cetera Jovis adulteria; neque enim homo levissimus, qui e Harmonia tibicinam, e Cadmo coquum, e Venere meretricem fecit, talem lasciva effingendi occasionem neglegere potuit.

Imperium maris Juppiter Neptuno dedit (fr. XXIII.). Ipse terras circueiens cum exercitu suo Babylonem pervenit, ubi Beli usus est hospitio (fr. XXIV.). Etiam hoc loco fortasse idem, quod de ceteris Jovis hospitii auctor narravit: iussisse scilicet Jovem fanum sibi hospitis Beli nomine creari. Facile enim erat, quod communis Graecorum ferebat opinio, Jovem Babylone Beli nomine coli, tali fabula explicare. Nam e fr. XXVI. et XXVII. in Historia Sacra, quomodo cultus Jovis toto orbe terrarum divulgatus esset, enarratum fuisse apparet.

E Babylonia in Panchaiam profectus est Juppiter, ubi Caelo avo in monte, qui vocatur *Caeli sella*, aram erexit et ipse primus in ea ara sacrificavit (fr. XXV.), ex quo sacerdotes Panchaei ibidem quotannis hostias immolant (fr. II, 43, 7.).

Inde in Syriam iter fecit, ubi Casii regis, hospitis sui nomine fanum sibi creari iussit, ut ita et amicitiae memoria conservaretur et sibi divinum honorem acquireret. Sic constituta sunt templa Jovi Atabyrio, Labrandeo, Laprio, Molioni et quae sunt in eundem modum. In Cilicia autem principem regionis Cilicem devicit multosque alios peragrans populos ubique, ut deus, colebatur (fr. XXVI. XXVII.).

Deinde diu in monte Olympo — in Panchaia scilicet — habitans hominibus ius dicebat. Eodem, si quis quid novi invenerat, veniebat, ut inventum ei ostenderet (fr. XXVIII.). Quo pertinere videtur etiam fr. XLV., ubi auri metalla et flaturam ab Aeaco quodam in Panchaia inventa esse legimus.

Postquam autem terras quinquies circuevit, hominibus leges reliquit, frumenta paravit multaque alia bona fecit, mortuus est in Creta, ubi sepulcrum eius ostenditur in oppido Gnosso (fr. XXIX.).

6. Sed haec hactenus; neque enim longius coherentis narrationis quasi filum sequi possumus. Quamquam ex eo, quod Euhemerus in maxima operis parte procul dubio inscriptionem sacram

in templo Jovis Triphylīi explicavit, de qua apud Diodorum l. V. c. 46. (fr. III.) legimus: δι' ὧν ἦσαν αἱ πράξεις Οὐρανοῦ τε καὶ Διὸς ἀναγεγραμμένα καὶ μετὰ ταύτας αἱ Ἀρτέμιδος καὶ Ἀπόλλωνος ὑφ' Ἐρμῶς προσαναγεγραμμένα, suspicari licet post mortem Jovis facta Apollinis et Dianæ esse enarrata. Qua tamen suspicione non ita multum adiuvamur; nam quod ad Apollinem attinet, Minucius Felix Oct. c. 21. solus commemorat etiam Apollinis Delphici sepulcrum ab Euhemero esse monstratum (t. IX.), de Diana autem nihil præter Diodori locum traditum est. Ceterum verba Diodori supra allata, et, quod Athenæus l. XIV. p. 658. (fr. XL.) de Cadmo et Harmonia loquens *tertium* Euhemeri librum laudat, probabilem reddunt *Boettigeri* coniecturam, in primo libro facta Urani, Saturni et Jovis, in altero gesta Apollinis et Dianæ, in tertio fabulas de Cadmo, de nepote eius, Baccho aliisque heroibus infuisse. Tres igitur saltem libros scriptos esse a nostro satis constat: utrum plures ediderit an non, aut, si re vera plures conscripsit, quid ii continerint, ne coniectura quidem assequi licet.

7. Itaque incerta est sedes fragmentorum ad Minervam et Venerem pertinentium. Legimus autem apud Hyginum Gorgonam secundum Euhemerum a Minerva esse interfectam (fr. XXX.). Adfertur deinde a Festo proverbium *Sus Minervam a Varrone* et Euhemero ineptis mythis involutum, sed de ipsis mythis nihil traditum est (fr. XXXI.).

Amplior servata est de Venere narratio (fr. XXXII—XXXIX.). Legimus enim Venerem siderum cursus pervidisse, quam fabulam cognominis *Uranicæ* explicandi gratia ab Euhemero effictam putamus: vidimus enim, qua versatus sit calliditate in cognominibus Jovis explicandis (fr. XXII—XXVII.), nec multum fallimur, si magnam partem fabularum ab eo aut effictarum aut in peius detortarum ad deorum pertinuisse cognomina putamus. Nam, quæ præterea de Venere noster narravit, meretricem eam in Cypro fuisse et adduxisse mulieres, ut vulgato corpore quæstum facerent, mortuam deinde a Cinyra consecratam mysteriaque condita esse ab eodem, in quibus initiati stipem Veneri ut scorto darent, ea omnia commode referri possunt ad parum honorificum cognomen deæ, quæ scilicet non solum ut Πάνδημος, sed etiam ut Πόρνη apud Abydenos colebatur.

Ubi narratio de Cerere et Proserpina (fr. XLVI.) steterit,

quærere inutile est. Fabulam autem de Baccho Cretensi (fr. XLVIII.) suspicor una cum Jovis factis esse enarratam; contra Bacchi Thebani et Lyeurgi contentio (fr. XLIX.) eodem, ubi de Cadmo, avo Bacchi sermo erat (fr. XL.), pertinere videtur.

Incertæ denique sedis est fragmentum de Atlante (fr. XLII.), quod tamen collatum cum fr. XXI. fabulas nonnullas proverbiorum ad deos pertinentium explicandorum causa a nostro confictas esse luculenter docet.

8. Sed attingit Euhemerus præter Græcorum deos etiam aliarum gentium superstitiones, quod perstrinxisse videtur Minucius Felix in Oct. c. 21: «eorum natales, patrias, sepulera dinumerat et per provincias monstrat» (t. IX.). De magna peregrinorum deorum parte narravit in eo libro, ubi Jovis res gestas exposuit: Babyloniam enim (fr. XXIV.), Syriam et Ciliciam (fr. XXVI.), Cariam¹⁾ (fr. XXVII.) de Jovis peregrinationibus loquens describere debuit.

Accuratius autem descripsit — incertum in qua operis parte — Aegyptum, cum loqueretur de Iside (t. IX.), de Ammone, cuius res gestas supra §. 2. commemoravimus, de ceteris Aegyptiorum diis et de pyramidibus, regum consecratorum sepulcris (fr. XLIV.), quibus aptissime comprobare potuit doctrinam suam. Deinde etiam Phœnicen attingisse videtur; provocat enim in fr. XL. ad Sidoniorum testimonium, quocum optime coniungere potuit Judææ mentionem, quare Josephus eum inter locupletissimos de antiquitate Judæorum testes nominare non dubitavit.

9. Hæc fere sunt, quæ e paucis Historiæ Sacræ reliquiis ad restituendum totius operis argumentum eruere licet. Elucet ex istis Euhemeri librum non fuisse simplicem fabularum collectionem, sed narrationem ab initio usque ad finem coherentem complexamque deos omnium fere gentium, quæ illis temporibus Græcis accuratius notæ erant. Auctor profectus est a notissimis Græcorum mythis, quos in hominum facta commutavit; deinde in suum usum convertit fabulas in singulis tantum provinciis, ut in Creta de Jovis pueritia et sepulcro, a vulgo narratas; tum elegit e sacrorum et mysteriorum ceremoniis, ut e Venereis in Cypro celebratis,

¹⁾ Nam Jupiter Labrandeus in Caria colebatur.

quæ aliquid valerent ad doctrinam eius confirmandam; callidissime denique versatus est in cognominibus deorum et in proverbiiis ad deos pertinentibus explicandis, id semper agens, ut vera falsis immiscendo facilius commentis suis fidem faceret, quod ei aliqua ex parte contigisse magna et imitatorum et doctrinæ eius addictorum apud veteres turba satis demonstrat.

Testimonia veterum.

I.

Callimachus apud Pseudo-Plutarchum, De placitis philosophorum I. 7. p. 880:

Εἰς τὸ πρὸ τείχευς ἱερὸν ἀλλῆς δεῦτε,
ὄβ τὸν πάλαι γάλακτιον ¹⁾ ὁ πλάσας Ζῆνα
γέρων ἀλαζῶν ἄδικα βιβλία φύγει. ²⁾

II.

Cicero De deorum natura I. I. c. 42. 119. [ed. Baiter]:

Qui aut fortis aut claros aut potentis viros tradunt post mortem ad deos pervenisse eosque esse ipsos, quos nos colere, precari venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? quæ ratio maxime tractata ab Euhemero est, quem noster et interpretatus et secutus est præter ceteros Ennius; ab Euhemero autem et mortes et sepulture demonstrantur deorum. Utrum igitur hic confirmasse videtur religionem an penitus totam sustulisse?

III.

Strabo I. c. 3. p. 47 [ed. Meineke] Eratosthenem Damastæ testimonio usum reprehendens:

Ὁ δὲ Δαρμάστη γρώμενος μάρτυρι οὐδὲν διαφέρει τοῦ καλοῦντος

¹⁾ Παγγάλιον: correxit Bentley, quem sequuntur recentiores omnes; γάλακτιον: codices, γάλακτιον: scripsi.

²⁾ φύγει: cod. Mosquensis 339; Marcianus 521; habet etiam Schol. ad Clem. Alex. Protrept. c. II. 24; φύγει: Paris. 1672; φύγει: correxit Bentley; φύγει: Duebner in ed. Plutarchi; φύγει: Schneider in Callimacheis e Sext. Empir. IX. 50. p. 561. ubi φύγει legitur.

μαρτύρα τὸν Βεργαίον ἢ τὸν Μεσσήγιον *Εὐήμερον* καὶ τοὺς ἄλλους, οὓς αὐτὸς (sc. Eratosthenes) εἴρηκε διαβάλλον τὴν φλυαρίαν.

IV.

Strabo I. II. c. 4. p. 104. de Polybio loquens:

Πολύ δὲ φησι (sc. Polybius) βέλτιον τῷ Μεσσηγίῳ πιστεύειν ἢ τοῦτῳ (sc. Pythæ). Ὁ μέντοι γε εἰς μίαν χώραν τὴν Παγχαίαν λέγει πλεῖσαι· ὁ δὲ καὶ μέχρι τῶν τοῦ κόσμου περάτων κατοπτευκέναι τὴν προσάρκτιον τῆς *Εὐρώπης* πᾶσαν, ἣν οὐδ' ἂν τῷ Ἑρμῇ πιστεύσαι τις λέγοντι. Ἐρατοσθένης δὲ τὸν μὲν *Εὐήμερον* Βεργαίον καλεῖν Πυθέα δὲ πιστεύειν, καὶ ταῦτα μηδὲ Δικαιάρχῳ πιστεύσαντας.

V.

Strabo I. II. c. 3. p. 102. Posidonium reprehendens:

Ὁδὲ πολὺ οὖν ἀπολείπεται ταῦτα τοῦ Πυθέου καὶ *Εὐήμερου* καὶ Ἀντιφάνους φευσμάτων. Ἀλλ' ἐκείνοις μὲν συγγνώμη, τοῦτ' αὐτὸ ἐπιτηδεύουσιν, ὡσπερ τοῖς θαυμαστοποιῖς· τῷ δ' ἀποδεικτικῷ καὶ φιλοσόφῳ σχεδὸν δὲ τε καὶ περὶ πρωτείων ἀγωνιζομένῳ (sc. Posidonio) τίς ἂν συγγνώη;

VI.

Strabo I. VII. c. 3. p. 299. de fictis locorum nominibus:

Ἀπὸ δὲ τούτων ἐπὶ τοῖς συγγραφέας βαδίζει Ῥιπαῖα ὄρη λέγοντας καὶ τὸ Ὠρόγιον ὄρος καὶ τὴν τῶν Γοργόνων καὶ Ἑσπερίδων κατοικίαν καὶ τὴν παρὰ Θεοπόμπῃ Μεροπίδα γῆν, παρ' Ἑκαταίῳ δὲ Κιμμερίδα πόλιν, παρ' *Εὐήμερον* δὲ τὴν Παγχαίαν γῆν.

VII.

Plutarchus De Iside et Osiride c. 23 (ed. Duebner):

Μεγάλως μὲν τῷ ἀθέῳ λεῖψ κλισιάδας ἀνοίγοντας καὶ ἐξανθρωπίζοντι τὰ θεῖα, λαμπρὰν δὲ τοῖς *Εὐήμερον* τοῦ Μεσσηγίου φανακισμοῖς παβήρησιαν δίδοντας, ὃς αὐτὸς ἀντίγραφα συνθεῖς ἀπίστου καὶ ἀνοπήρατου μυθολογίας, πᾶσαν ἀθεότητα κατασκευάσθησι τῆς οἰκουμένης, τοὺς νομιζομένους θεοὺς πάντας ἑμαλῶς διαγράφει εἰς ὀνόματα στρατηγῶν καὶ ναυάρχων καὶ βασιλέων, ὡς δὴ πάλαι γεγονότων, ἐν δὲ Πάγγωνι γράμμασι χρυσοῖς ἀναγεγραμμένων, οἷς οὔτε βάρβαρος οὔδεις οὔτε

Ἑλληγ, ἀλλὰ μόνος *Εὐήμερος*, ὡς ἔσκε, πλεῖσας εἰς τοὺς μηδαμῶθι γῆς γεγονότας μηδὲ ὄντας Παγχώους καὶ Τριφύλλους¹⁾ ἐντετόχηκε.

VIII.

Pseudo-Plutarchus, De placitis philosophorum I. c. 7, I. [ed. Diels in Doxogr. Græc. p. 297]:

Ἐνιοὶ τῶν φιλοσόφων καθάπερ Διαγόρας ὁ Μήλιος²⁾ καὶ Θεόδωρος ὁ Κυρηναῖος καὶ *Εὐήμερος* ὁ Τεγεάτης, καθόλου φασὶ μὴ εἶναι θεοὺς. Τὸν δὲ *Εὐήμερον* καὶ Καλλίμαχος ὁ Κυρηναῖος αἰνίττεται ἐν τοῖς ἰάμβοις γράφων (sequitur Callimachi fragmentum supra t. I. allatum).

Hæc verba exscripsit Eusebius in Præpar. Evang. XIV. 16.

IX.

Minucius Felix, Octav. c. 21. [ed. Halm]:

Lege historicorum³⁾ scripta vel scripta sapientium: eadem mecum recognoscas. Ob merita virtutis aut muneris deos habitos Euhemerus⁴⁾ exsequitur et eorum natales, patrias, sepulcra dinumerat et per provincias monstrat, Dictæi Jovis,⁵⁾ Apollinis Delphici et Phariæ⁶⁾ Isis et Cereris Eleusiniae.

X.

Sextus Empiricus Adv. math. IX. 50. p. 561 [ed. Bekker]:

Τῶν οὖν περὶ ὑπάρξεως θεοῦ σκεψαμένων οἱ μὲν εἶναι φασὶ θεόν,

¹⁾ Τριφύλλους: codices et editiones omnes; Τριφυλίους: debebat auctor scribere secundum Diod. Sic. I. V. c. 44: Τριφύλιον Ὀλομπον κλιεῖται: διὰ τὰ τοῦτε κατοικούντας: ἐπέχρειν ἐκ τριῶν ἔθνων. Sed vide adnotationem ad hunc locum.

²⁾ Μήλιος: cod. Parisinus 1672. et Pseudo-Galenus, Περὶ φιλοσόφου ἱστορίας c. 35., qui hunc locum procul dubio respexit; Μελίσιος: cod. Mosquensis 339; Marcianus 521; Eusebius in Præp. Evang. XIV. 16., qui locum iam corruptum legit; Theodoretus Græc. affect. eur. p. 758. 760., qui Eusebium secutus est.

³⁾ Stoicorum: cod. Parisinus 1661; ed. pr.

⁴⁾ Euhemerus: Gelenius; emendat: Par.

⁵⁾ dicta Iovis (ei corr. in et): Par.

⁶⁾ delices fariæ (corr. m. 2. deli et pariae): Par.

οἱ δὲ μὴ εἶναι, οἱ δὲ μὴ μᾶλλον εἶναι ἢ μὴ εἶναι. Καὶ εἶναι μὲν οἱ πλείους τῶν δογματικῶν καὶ ἡ κοινὴ τοῦ βίου πρόληψις, μὴ εἶναι δὲ οἱ ἐπικληθέντες θεοὶ, καθάπερ Εὐήμερος

γέρων ἀλαζύν ἀδικα βελία φύγων¹⁾

καὶ Διαγόρας ὁ Μήλιος καὶ Πρόδικος ὁ Κεῖος²⁾ καὶ Θεόδωρος καὶ ἄλλοι παμπληθεῖς· ὧν Εὐήμερος μὲν ἔλεγε τοὺς νομιζομένους θεοὺς δυνατοὺς τινὰς γεγονέναι ἀνθρώπους καὶ διὰ τούτου ὑπὸ τῶν ἄλλων θεοποιηθέντας δοῦναι θεοὺς.

XI.

Pseudo-Galenus *Περὶ φιλοσόφου ἰστορίας* c. 35 [in Dielsii *Doxogr. Græc.* p. 617. 618.]:

Ἔσα κατ' ἀρχὰς περὶ θεοῦ λέγοντες παραλελοίπαμεν ταῦτα νῦν ἐροῦμεν. Τοὺς μὲν τῶν πρότερον φιλοσοφηκότων εὐροίμεν³⁾ (ἄν) θεοὺς ἡγενομήσασθαι, ὡς περ Διαγόραν τὸν Μήλιον⁴⁾ καὶ Θεόδωρον τὸν Κυρηναίου καὶ Εὐήμερον τὸν Τεγεάτην⁵⁾· οὐ γὰρ εἶναι θεοὺς εἰπεῖν τετολημῆκασιν.

XII.

Aelianus, Var. Hist. II. 31. ed. Hercher:

Καὶ εἰς οὐκ ἂν ἐπήνεσε τὴν τῶν βαρβάρων σοφίαν; εἴ γε μεγάροι αὐτῶν ἐς ἀθεοῦτητα ἐξέπεσε, μὴδὲ ἀμφιβάλλουσι περὶ θεῶν ἄρα γὰρ εἶναι ἢ οὐκ εἶναι, καὶ ἄρα γε ἡμῶν φροντίζουσι ἢ οὐ. Οὐδαίε γοῦν ἔνοιαν ἔλαβε τῆς αὐτῆς, οἷον Εὐήμερος ὁ Μεσσηνίος ἢ Διογένης ὁ Φροῦξ ἢ Ἴππων ἢ Διαγόρας ἢ Σωσίας ἢ Ἐπίκορος οὔτε Ἰνδοὺς οὔτε Κελτοὺς οὔτε Αἰγύπτιους.

XIII.

Clemens Alexandrinus, *Protrept.* c. II. 24. p. 20. ed. Dindorf:

Ὡν δὲ χάριν — οὐ γὰρ οὐδαμῶς ἀποκρυπτεόν — θαυμάζειν ἔπειτα

¹⁾ φύγων: corroxit Bentley.

²⁾ Κεῖος: cod. Regimentanus.

³⁾ τοὺς μὲν τῶν πρότερον φιλοσοφηκότων εὐροίμεν: cod. Laurent. LXXIV. 3.; τοὺς τὸ πρότερον φιλοσοφησάντας εὐροίμεν: cod. Laurent. LVIII. 2.; correxit Diels addito ἄν.

⁴⁾ ὡς περ Διαγόραν τὸν Μήλιον: Laurent. LXXIV. 3.; ὡς περ ἀγόραν τὸν Ἰλιον: Laurent. LVIII. 2.; correxit Diels.

⁵⁾ εὐήμερον τὸν τεγεάτην: Laurent. LVIII. 2.

μοι, ὅτω τρόπῳ Εὐήμερον τὸν Ἀκραγαντεῖνον καὶ Νικάνορα τὸν Κύπριον καὶ Διαγόραν καὶ Ἴππων τὸν Μήλιον, τὸν τε Κυρηναίου ἐπὶ τούτοις ἐκείνῳ — ὁ¹⁾ Θεόδωρος ὄνομα αὐτῷ — καὶ τινὰς ἄλλους συγροῦς, σφωρόνως βεβιωκότας καὶ καθεωράκοντας ἀξιώτερον ποῦ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων τὴν ἀμφὶ τοὺς θεοὺς τούτους πλάνην, ἀθέτους ἐπισηκλήκασιν, εἰ καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν μὴ νενοηκότας, ἀλλὰ τὴν πλάνην γε ὑποπειυκότας· ὅπερ οὐ μικρὸν εἰς ἀληθείας φρονήσεως ζώπορον ἀναφέρεται σπέρμα.

Cf. scholiastam ad hunc locum.

XIV.

Arnobius Adv. nat. IV. 29. ed. Reifferscheid:

Et possumus quidem hoc in loco omnis istos, nobis quos inducitis atque appellatis deos, homines fuisse monstrare vel Agragantino Euhemero replicato, cuius libellos Ennius, clarum ut fieret cunctis, sermonem in Italum transtulit, vel Nicanore²⁾ Cyprio vel Pellæo Leonte vel Cyrenensi Theodoro vel Hippone ac Diagora Meliis, vel auctoribus aliis mille, qui scrupulose diligentiae cura in lucem res abditas libertate ingenua protulerunt. Possumus, inquam, si placet, et Jovis res gestas et Minervæ expromere bella, virginis et Dianæ, quibus dolis Liber Indorum affectaverit regimen³⁾, cuius fuerit condicionis Venus, cuius operæ, cuius quæstus, matrimonium Magna cuius tenuerit Mater, quidnam spei, quid voluptatis specioso ab Attide conceperit, unde Serapis Aegyptius, unde Isis, vel ex quibus causis appellatio ipsa concinnata sit nominum.

XV.

Lactantius De ira dei c. 11. ed. Fritzsche:⁴⁾

Unde igitur ad homines opinio multorum deorum persuasione pervenit? ⁵⁾ Nimirum in omnes, qui coluntur ut dii, homines

¹⁾ Delendum videtur ὁ.

²⁾ Nicanora: Par. 1661; Nicanore: corroxit Meursius ex Clem. Alex. *Protrept.* c. II. 24., quem Arnobius hoc loco imitatus est.

³⁾ regimen: Hildebrandius: *rege*: Par.; *regnum*: Sabæus.

⁴⁾ Etiam in siglis codicum editionem sequimur Fritzscheianam,

⁵⁾ Ed. Par. a. 1513: *persuasione*.

fuerunt, et iidem primi ac maximi reges: sed eos aut ob virtutem, qua profuerant hominum generi, divinis honoribus affectos esse post mortem: aut ob beneficia et inventa, quibus humanam vitam excoluerant, immortalem memoriam consecutos quis ignorat? nec tantum mares, sed et feminas. Quod cum vetustissimi Græciæ scriptores, quos illi θεολόγους nuncupant, tum etiam Romani Græcos secuti et imitati, docent: quorum præcipue Euhemerus ac noster Ennius, qui eorum omnium natales, coniugia, progenies, imperia, res gestas, obitus, sepulera ¹⁾ demonstrant.

XVI.

Eusebius, Præpar. Evang. II. 2. p. 59. ed. Dindorf:

Ὁ Διόδωρος καὶ ἐν τῇ ἕκτῃ ἀπὸ τῆς Εὐήμερου τοῦ Μεσσηνίου γραφῆς ἐπικυροῖ τὴν αὐτὴν θεολογίαν [sc. quam I. III. c. 59. tradidit] ὡς κατὰ λέξιν φάσκων. 2. Περὶ θεῶν τῶν οὐρανῶν οἱ παλαιοὶ τῶν ἀνθρώπων τοῖς μεταγενεστέροις παραδεδώκασι ἐννοίας: τοὺς μὲν γὰρ αἰθερίους καὶ ἀφθάρτους εἶναι φασιν, οἷον ἥλιόν τε καὶ σελήνην καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα τὰ κατ' οὐρανόν, πρὸς δὲ τούτοις ἀνέμους καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς τῆς ὁμοίας φύσεως τούτοις τετυγμένους. τούτων μὲν γὰρ ἕκαστον αἰθερίον ἔχει τὴν γένεσιν καὶ τὴν διαμονήν. ἑτέροις δὲ λέγουσιν ἐπιγείους γενέσθαι θεοὺς, διὰ δὲ τὰς εἰς ἀνθρώπους εὐεργεσίας ἀθανάτους ²⁾ τετυγμένους τιμῆς τε καὶ δόξης, οἷον Ἡρακλέα, Διόνυσον, Ἀρισταῖον καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς τούτοις ὁμοίους. 3. Περὶ δὲ τῶν ἐπιγείων θεῶν πολλοὶ καὶ ποικίλοι παραδέδονται λόγοι παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς τε καὶ μυθογράφοις: καὶ τῶν μὲν ἱστορικῶν Εὐήμερος ὁ τὴν ἱεράν ἀναγραφὴν ποιησάμενος ἰδίως ἀναγέγραπεν, τῶν δὲ μυθολόγων Ὅμηρος καὶ Ἡσίοδος καὶ Ὀρφεὺς καὶ ἕτεροι τοιοῦτοι τερατωδεστέροις μύθους περὶ θεῶν πεπλάκασι: ἡμεῖς δὲ παρ' ἀμφοτέρων ἀναγέγραμμένα πειρασόμεθα συντόμως ἐπιδραμεῖν, στοχάζομενοι τῆς συμμετρίας.

XVII.

Augustinus De civ. dei I. VI. c. 7. ed. Dombart:

Quid de ipso Jove senserunt, qui eius nutricem in Capitolio

¹⁾ Multi libri manuscr., inter quos Kell. Bas. G., et edd. fore omnes: *simulacra*.

²⁾ Sic melius in Montacuti codice. Vulgo deerat ἀθανάτους vocabulum.

posuerunt? Nonne adtestati sunt Euhemero, qui omnes tales deos non fabulosa garrulitate, sed historica diligentia homines fuisse mortalesque conscripsit?

XVIII.

Augustinus De consensu Evang. I. I. c. 23. [Migne: Patr. Tom. 34. p. 1055.]:

Sed numquid etiam ille Euhemerus poeta fuit, qui et ipsum Jovem et Saturnum patrem eius et Plutonem atque Neptunum fratres eius ita planissime homines fuisse prodiit, ut eorum cultores gratias magis poetis agere debeant, quia ad eos non dehonostandos, sed potius ad exornandos multa finxerunt. Quamvis et ipsum Euhemerum ab Ennio poeta in Latinam linguam esse conversum Cicero commemorat.

XIX.

Theophilus ad Autolyceum, I. III. c. 5:

Τὰ περὶ Εὐήμερου τοῦ ἀθιωτάτου περίσσειον ἡμῖν καὶ λέγειν: πολλὰ γὰρ περὶ θεῶν τόλμησας φητέγεισθαι ἔσχατον καὶ τὸ ἐξόλου μὴ εἶναι θεοὺς ἀλλὰ τὰ πάντα αὐτοματισμῷ δεικνύσθαι βούλεται.

XX.

Theophilus ad Autolyceum, I. III. c. 5:

Τίτι οὖν αὐτῶν πιστεύσωμεν; Φιλήμωνι τῷ Κωμικῷ λέγοντι:

Οἱ γὰρ θεῶν σέβοντες ἐκπίδας καλὰς
ἔχουσιν εἰς σωτηρίαν

ἢ οἷς προσιγίγασκεν Εὐήμερος καὶ Ἐπικούρου καὶ Πυθαγόρα καὶ τοῖς λοιποῖς ἀρνούμενοις εἶναι θεοσέβειαν καὶ πρόνοιαν ἀναιρούσαι.

XXI.

Theodoretus, Græc. affect. curatio, p. 758. ed. Schulze [pag. 102. apud Gaisford]:

Ἀναγνωστέον δὲ οὐ μόνον τὰ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων μαθήματα ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν θεῶν προφητῶν θεσπίσματα. Ὅτι γὰρ τις καὶ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας θεολογίας τὴν ἐνημεριανὴν ὄραν, θαυμάσεται τὴν ἀληθειᾶν καὶ φεόξεται μὲν Διαγόρου τοῦ Μιλήσιου καὶ τοῦ Κορνηλίου

Θεοδώρου καὶ Εὐήμερου τοῦ Τεγεάτου τὸ ἄθεον· τούτους γὰρ ὁ Πλούταρχος ἔφησε μὴδὲνα νενομικῆναι θεῶν.

XXI.

Theodoretus, *Graec. affect. curatio*, p. 760. ed. Schulze [p. 106. apud Gaisford]:

Ὅν οὖν μόνον γε ἄθεον Διαγόρας ὁ Μιλήσιος καὶ Θεόδωρος ὁ Κυρηναῖος καὶ Εὐήμερος ὁ Τεγεάτης καὶ οἱ τούτοις ἠκολουθηκότες, παντάπασιν φάντες μὴ εἶναι θεοὺς, ὡς ὁ Πλούταρχος ἔφη· ἀλλὰ καὶ Ὅμηρος καὶ Ἡσίοδος καὶ αἱ τῶν φιλοσόφων ζυμμορίαι, παμπόλλους μὲν θεῶν μυθολογήσαντες ὄρμαθός, ἀνδραποδώδεις δὲ τινὰς καὶ παθῶν ἀνθρωπείων ἀποφύγαντες δούλους.

Euhemeri reliquiæ.¹⁾

Præfatio.

I.

Εὐήμερος δὲ ὁ ἐπικληθεὶς ἄθεός φησιν·
Ὅτι ἦν ἄτακτος ἀνθρώπων βίος, οἱ περιγεγόμενοι τῶν ἄλλων ἰσχύι τε καὶ συνέσει, ὥστε πρὸς τὰ ὑπ' αὐτῶν κελευόμενα πάντας βιοῦν, σπουδαζόντες μείζονος θαυμασμοῦ καὶ σεμνότητος τυχεῖν, ἀνέπλασαν περὶ αὐτοῦς ὑπερβάλλουσαν τινὰ καὶ θεϊάν δόναμιν, ἔνθεν καὶ τοῖς πολλοῖς ἐνομισθήσαν θεοί.

[Sext. Empiricus IX. 17. p. 552. ed. Bekker.]

Descriptio Panchaiæ.

II.

4. Εὐήμερος μὲν οὖν, φίλος γεγονώς Κασσάνδρου τοῦ βασιλέως καὶ διὰ τοῦτον ἠναγκασμένος τελεῖν βασιλικὰς τινὰς χρεῖας καὶ μεγάλας ἀποδημίας, φησὶν ἐκτοπισθῆναι κατὰ τὴν μεσημβρίαν εἰς τὸν Ὀκεανόν. Ἐκπλεύσαντα δὲ αὐτὸν ἐκ τῆς εὐδαίμονος Ἀραβίας ποιήσασθαι τὸν πλοῦν δι' Ὀκεανοῦ πλείους ἡμέρας, καὶ προσνεχθῆναι νήσοις πελαγίαις, ὧν μίαν ὑπάρχειν τὴν ὀνομαζομένην Παγγαίαν, ἐν ἣ τειθεῖσθαι τοὺς ἐνοικούντας Παγγαίους εὐσεβεῖα διαφέροντας καὶ τοὺς θεοὺς τιμώντας μεγαλοπρεπεστάταις θυσίαις καὶ ἀναθήμασιν ἀξιολόγοις ἀργυροῖς τε καὶ χρυσοῖς. 5. εἶναι δὲ καὶ τὴν νῆσον ἱερὰν θεῶν, καὶ ἕτερα πλείω θαυμαζόμενα κατὰ τε τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν τῆς κατασκευῆς πολυτελίαν, περὶ ὧν τὰ κατὰ μέρος ἐν ταῖς πρὸ ταύτης βίβλοις²⁾

¹⁾ Asterisco notavimus fragmenta, quæ ex Ennii versione fluxisse videntur.

²⁾ Vide an fuerit ἐν τῇ βίβλῳ.

αναγεγράφωμεν. 6. Είναι δ' ἐν αὐτῇ κατὰ τινὰ λόφον ὑψηλὸν καθ' ὑπερβολὴν ἱερὸν Διὸς Τριφυλίου¹⁾ καθιδρυμένον ὑπ' αὐτοῦ καθ' ὃν καιρὸν ἐβασίλευσε τῆς οἰκουμένης ἀπάσης ἔτι κατὰ ἀνθρώπους ὦν. 7. Ἐν τούτῳ τῷ ἱερῷ στήλην εἶναι χρυσοῦν, ἐν ἣ τοῖς Παγγαίοις γραμμασίην ὑπάρχειν γεγραμμένας τὰς τοῦ Οὐρανοῦ καὶ Κρόνου καὶ Διὸς πράξεις κεφαλαιωδῶς.

[Excerptum e Diodori Siculi libro VI. apud Eusebium, Præpar. Evang. II. 2; 4—7. p. 59. ed. Dindorf.]

III.

XLII. Ἐπεὶ δὲ περὶ τῆς πρὸς ἐσπέραν κεκλιμένης χώρας καὶ τῆς πρὸς τὰς²⁾ ἄρκτους νενεκυίας, ἔτι δὲ τῶν κατὰ τὸν Ὀκεανὸν διεξήλθομεν, ἐν μέρει διέξιμεν περὶ τῶν κατὰ τὴν μεσημβριαν νήσων τῶν ἐν Ὀκεανῷ τῆς Ἀραβίας τῆς πρὸς ἀνατολὴν κεκλιμένης καὶ προσοριζούσης τῇ καλούμενῃ Κεδρωσίᾳ.

2. Ἡ μὲν³⁾ γὰρ χώρα πολλαῖς κόμαις καὶ πόλεσιν ἀξιολόγως κατοικεῖται, καὶ τούτων αἱ μὲν ἐπὶ χωματίων ἀξιολόγων κεῖνται, αἱ δ' ἐπὶ γεωλόφων⁴⁾ ἢ πεδίων καθιδρύνται· ἔχουσι δ' αὐτῶν αἱ μέγιστα βασιλεία κατασκευασμένα πολυτελῶς, πλῆθος οἰκητόρων ἔχοντα καὶ κτήρεις⁵⁾ ἱκανάς. 3. Πᾶσα δ' αὐτῶν ἡ χώρα γέμει θρεμμάτων παντοδαπῶν, καρποφοροῦσα καὶ νομάς ἀφθόνας παρεχομένη τοῖς βοσκήμασι· ποταμοὶ τε πολλοὶ διαβρέοντες ἐν αὐτῇ πολλὴν ἀρδεύουσι χώραν, συνεργούντες⁶⁾ πρὸς τελείαν ἀξίαν τῶν καρπῶν, διὸ καὶ τῆς Ἀραβίας ἢ πρωτεύουσα τῇ ἀρετῇ προσηγορίαν ἔλαβεν οἰκίαν, εὐδαίμων ὀνομασθεῖσα.

4. Ταύτης δὲ κατὰ τὰς ἐσχατίας τῆς παρωκεανιτιδὸς χώρας κατ' ἀντικρὺ νῆσοι κεῖνται πλείους, ὧν τρεῖς εἰσὶν ἄξια τῆς ἱστορικῆς ἀναγραφῆς, μία μὲν ἢ προσσηγορευομένη Ἰερά, καθ' ἣν οὐκ ἔξιστι τοῦς τετελευτηγμένας θάπτειν, ἑτέρα⁷⁾ δὲ πλησίον ταύτης, ἀπέχουσα σταδίου

¹⁾ Vulgo mendose Τριφυλίου; cf. Diod. V. 41—46.

²⁾ Articulum omittit Coisl.

³⁾ Deest in Coisl.

⁴⁾ γεωλόφων πεδίων: Reg. Vat.; line Stephanus mediam vocem nota signavit.

⁵⁾ κτήεις: Coisl.

⁶⁾ sic Coisl. et Mut.; alii συνεργούντες.

⁷⁾ ἑτέρα . . . εἰς ἣν: Reg. et Ursini cod. omissis mediis, quibus et Steph. asteriscum propterea appinxit.

ἑπτά,¹⁾ εἰς ἣν κομίζουσι τὰ σώματα τῶν ἀποθανόντων ταφῆς ἀξιούντες. ἢ δ' οὖν Ἰερά τῶν μὲν ἄλλων καρπῶν ἄμειρος ἐστί, φέρει δὲ λιβανωτοῦ τοσούτου²⁾ πλῆθος ὥστε διαρκεῖν καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην πρὸς τὰς τῶν θεῶν τιμὰς· ἔχει δὲ σφόδρως πλῆθος διάφορον καὶ τῶν ἄλλων θυμαμάτων παντοδαπὰς φύσεις, παρεχομένης πολλὴν εὐωδίαν. 5. Ἡ δὲ φύσις ἐστὶ³⁾ τοῦ λιβανωτοῦ καὶ ἡ κατασκευὴ τοιαύτη· δένδρον ἐστὶ τῷ μὲν μεγέθει μικρόν, τῇ δὲ προσόψει τῇ ἀκάνθη τῇ Αἴγυπτῇ τῇ λευκῇ παρεμφερές, τὰ δὲ φύλλα τοῦ δένδρου ὅμοια τῇ ὀνομαζομένῃ ἰτέα,⁴⁾ καὶ τὸ ἄνθος ἐπ' αὐτῷ φύεται χρυσοειδές, ὃ δὲ λιβανωτὸς γινόμενος ἐξ αὐτοῦ ὀπίσεται ὡς ἂν δάκρυον. 6. Τὸ δὲ τῆς σφόδρως δένδρον ἄμειρον ἐστὶ τῇ σκίῳ, τὸ δὲ φύλλον ἔχει λεπτότερον καὶ πυκνότερον. ὀπίσεται δὲ περισκαφεύσης τῆς γῆς ἀπὸ τῶν ριζῶν, καὶ ὅσα μὲν αὐτῶν ἐν ἀγαθῇ γῇ πέφυκαν, ἐκ τούτων γίνεται δις τοῦ ἑνιαυτοῦ, ἕαρος καὶ θέρους· καὶ ὃ μὲν πυρρὸς ἕαρονος ὑπάρχει· διὰ τὰς θρόσους, ὃ δὲ λευκὸς θερινός⁵⁾ ἐστὶ. τοῦ δὲ παλιούρου συλλέγουσι τὸν καρπὸν, καὶ χρώνται βρωτοῖς καὶ ποτόις καὶ πρὸς τὰς κοιλίας τὰς βροχίους φαρμάκω.

XLIII. διήρηται δὲ τοῖς ἐγχωρίοις ἡ χώρα, καὶ ταύτης ὁ βασιλεὺς λαμβάνει τὴν κρατίστην καὶ τῶν καρπῶν τῶν γινόμενων ἐν τῇ νήσῳ δεκάτην⁶⁾ λαμβάνει. τὸ δὲ πλάτος τῆς νήσου φασὶν εἶναι σταδίων ὡς διακοσίων. 2. κατοικοῦσι δὲ τὴν νήσον οἱ καλούμενοι Παγγαῖοι, καὶ τὸν τε λιβανωτὸν καὶ τὴν σφόδραν κομίζουσι εἰς τὸ πέραν καὶ πωλοῦσι τοῖς τῶν Ἀράβων ἐμπόροις, παρ' ὧν ἄλλοι τὰ τοιαῦτα φορτία⁷⁾ ὠνούμενοι διακομίζουσι εἰς τὴν Φοινικὴν καὶ Κοίλην Συρίαν, ἔτι δὲ Αἴγυπτον, τὸ δὲ τελευταῖον ἐκ τούτων τῶν τόπων ἔμποροι διακομίζουσι εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. 3. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλη νῆσος μεγάλη, τῆς προσηγομένης ἀπέχουσα σταδίους τριάκοντα, εἰς τὸ πρὸς ἑὸν μέρος τοῦ Ὀκεανοῦ κειμένη, τῷ μήκει πολλῶν τινῶν σταδίων· ἀπὸ γὰρ τοῦ πρὸς ἀνατολὰς ἀνήκοντος ἀκρωτηρίου φασι θεωρεῖσθαι τὴν Ἰνδικὴν ἄερινον διὰ τὸ μέγεθος τοῦ διαστήματος. 4. Ἐχει δὲ ἡ Παγγαία καθ' αὐτὴν⁸⁾ πολλὰ τῆς ἱστορικῆς

¹⁾ sic Coisl.; alii δε ἑπτά.

²⁾ Τοσούτου: Coisl. Mut.

³⁾ sic Coisl. Mut. Reg. Vat. mox id verbum (ἔστι) proterentes; alii οὔσι.

⁴⁾ ἰτέα et paulo post σγάνω Co.

⁵⁾ edd. vett. χειμερινός.

⁶⁾ δεκάτης: Coisl. Mut.

⁷⁾ τὰ φορτία: Reg. Coisl.

⁸⁾ asteriscum addit his, quæ Vat. ignorat, Steph.; κατ' αὐτὴν: Reg. Mut.

ἀναγραφῆς ἄξια. κατοικοῦσι δὲ αὐτὴν αὐτόχθονες μὲν οἱ Παγχαῖοι λεγόμενοι, ἐπὶ γλοῦδες δ' Ὀκεανῖται καὶ Ἑδοὶ καὶ Σκύθαι καὶ Κρήτες. 5. Πόλις δ' ἐστὶν ἀξιόλογος ἐν αὐτῇ, προσαγορευομένη μὲν Πανύρα, εὐδαιμονία δὲ διαφέρουσα. Οἱ δὲ ταύτην οἰκοῦντες καλοῦνται μὲν ἱκέται¹⁾ τοῦ Διὸς τοῦ Τριφυλίου μόνου δ' εἰσὶ τῶν τῆν Παγχαίαν χώραν οἰκοῦντων αὐτόνομοι καὶ ἀβασίλευτοι. Ἄρχοντας δὲ καθιστάσι κατ' ἐνιαυτὸν τρεῖς· οὗτοι δὲ θανάτου μὲν οὐκ εἰσὶ κύριοι, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα διακρίνουσι καὶ αὐτοὶ δὲ οὗτοι τὰ μέγιστα ἐπὶ τοῖς ἱερείοις²⁾ ἀναφέρουσι. 6. Ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς πόλεως ἀπέχει σταδίων ὡς ἐξήκοντα ἱερὸν Διὸς Τριφυλίου³⁾ κείμενον μὲν ἐν χώρᾳ πεδίαδι, θαυμαζόμενον δὲ μάλιστα διὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν πολυτέλειαν τῆς⁴⁾ κατασκευῆς καὶ τὴν τῶν τόπων εὐφυίαν.

XLIII. Τὸ μὲν οὖν περὶ τὸ ἱερὸν πεδῖον συνηρηφές ἐστὶ παντοίως δένδρεσιν, οὐ μόνον καρποφόροις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς δυναμένοις τέρπειν τὴν ὄρασιν· κυπαρίττων τε γὰρ ἐξαισίων τοῖς μεγέθεσι καὶ πλατάνων καὶ δάφνης καὶ μυρσίνης⁵⁾ καταγέμει, πλήθοντος τοῦ τόπου ναματιαίων ὕδατων. 2. Πλησίον γὰρ τοῦ τεμένου ἐκ τῆς γῆς ἐκπίπτει τηλικαύτη τὸ μέγεθος πηγὴ γλυκῆς ὕδατος ὥστε ποταμὸν ἐξ αὐτῆς⁶⁾ γένεσθαι πλωτόν. Ἐκ τούτου⁷⁾ δ' εἰς πολλὰ μέρη τοῦ ὕδατος διαιρουμένου, καὶ τούτων ἀρδευομένων, κατὰ πάντα τὸν τοῦ πεδίου τόπον συνάγκναι δένδρων ὑψηλῶν πεφύκασι συνεχεῖς,⁸⁾ ἐν αἷς πλήθος ἀνδρῶν ἐν τοῖς τοῦ θεροῦς καιροῖς ἐνδιατρίβει, ὀρνέων τε πλήθος παντοδαπῶν ἐνεοστύβεται,⁹⁾ ταῖς χροαῖς διάφορα καὶ ταῖς μελωδίαις μεγάλην παρεχόμενα τέρψιν, κηπεῖαι τε παντοδαπαὶ καὶ λειμώνες πολλοὶ καὶ διάφοροι ταῖς χλόαις¹⁰⁾ καὶ τοῖς ἀνθεσιν, ὥστε τῇ θεοπροπέϊᾳ τῆς προσόψεως ἄξιον τῶν ἐγχωρίων θεῶν φαίνεσθαι. 3. Ἦν δὲ καὶ τῶν φοινίκων στελέχη μεγάλα καὶ καρποφόρα διαφερόντως καὶ καρβαὶ πολλαὶ ἀκροδρύων θαφεισοτάτην τοῖς ἐγχωρίοις ἀπόλαυσιν παρεχόμενα. Χωρὶς δὲ τούτων

¹⁾ ἱκέται: . . . Τριφυλίον: Reg. Coisl. Pogg.

²⁾ τοῖς ἱερείοις: Coisl.

³⁾ Τριφυλίου: Reg. Coisl.

⁴⁾ sic Coisl.; alii τῆς τε.

⁵⁾ sic Reg. Coisl. Pogg.; μυρσίνης ἔρναι: alii; μυρσίνης γένει: Mut.

⁶⁾ sic Coisl. Reg.; αὐτοῦ: cett.

⁷⁾ ἐκ τούτων: Coisl. Mut. Reg.

⁸⁾ συνεχεῖς: Steph. marg. Reg. Mut. Coisl. Clar. I. Vat.; vulgo

δαφνέαις.

⁹⁾ ἐνεοστύβεται: Cod. Ursin. Reg. Coisl. Clar.

¹⁰⁾ χροαῖς edd. vett.; paulo post καρβαὶ loco καρβαὶ Coisl.

ὑπάρχον ἄμπελοι πολλαὶ καὶ παντοδαπαὶ, αἱ πρὸς ὕψος ἀνηγμέναι καὶ διαπεπλεγμένα· ποικίλως ἤδεται τὴν πρόσφιν¹⁾ ἐποίουν καὶ τὴν ἀπόλαυσιν τῆς ὥρας ἐτοιμοτάτην παρείχοντο.

XLIV. Ὁ δὲ ναὸς ὑπῆρχεν ἀξιόλογος ἐκ λίθου λευκοῦ, τὸ μήκος ἔχον δυοῖν²⁾ πλέθρων, τὸ δὲ πλάτος ἀνάλογον τῷ μήκει· κύριοι δὲ μεγάλοι καὶ παχέσι· ὑπῆρξετο³⁾ καὶ γλυφαῖς φιλοτέχνους διελημμένους⁴⁾ ἀγάλματα τε τῶν θεῶν ἀξιολογώτατα, τῇ τέχνῃ διάφορα καὶ τοῖς βάρεσι θαυμαζόμενα. 2. Κύκλῳ δὲ τοῦ ναοῦ τὰς οἰκίας εἶχον οἱ θεραπεύοντες τοὺς θεοὺς ἱερεῖς, δι' ὧν ἅπαντα τὰ περὶ τὸ τέμενος διοικεῖτο. Ἀπὸ δὲ τοῦ ναοῦ δρόμος κατεσκευάστο, τὸ μὲν μήκος σταδίων τετάρων, τὸ δὲ πλάτος πλέθρου. 3. Παρὰ δὲ τὴν πλεύραν ἑκατέραν τοῦ δρόμου χαλκεία μεγάλα κείται, τὰς⁵⁾ βάσεις ἔχοντα τετραγώνους· ἐπ' ἐσχάτῳ⁶⁾ δὲ τοῦ δρόμου τὰς πηγὰς ἔχει λάβρως ἐκχεομένης ὁ προσηρημένος ποταμὸς. Ἔστι δὲ τὸ φερόμενον βέσμα τῇ λευκότητι καὶ γλυκότητι⁷⁾ διαφέρον πρὸς τὴν τοῦ σώματος ὕγιαν πολλά συμβαλλόμενον τοῖς χρωμένους· ὀνομάζεται δὲ ὁ ποταμὸς οὗτος ἡλίου ὕδατος. 4. Περιέχει δὲ τὴν πηγὴν ὄλην κρητὶς λιθίνη πολυτέλης, διατείνουσα παρ' ἑκατέραν πλευρὰν σταδίων τέτταρας. ἄχρι δὲ τῆς ἐσχάτης κρηπίδος ὁ τόπος οὐκ ἔστι βασιμὸς ἀνθρώπων πλην τῶν ἱερέων. 5. Τὸ δ' ὑποκείμενον πεδῖον ἐπὶ σταδίων διακοσίων καθιερωμένον ἐστὶ τοῖς θεοῖς, καὶ τὰς ἐξ αὐτοῦ προσόδους εἰς τὰς θυσίας ἀναλίσκουσιν. Μετὰ δὲ τὸ προσηρημένον πεδῖον ὄρος ἐστὶν ὑψηλόν, καθιερωμένον μὲν θεοῖς, ὀνομαζόμενον δὲ Οὐρανὸν ἄερος καὶ Τριφυλίου⁸⁾ Ὀλυμπος. 6. Μυθολογοῦσι γὰρ τὸν παλαιὸν Οὐρανὸν βασιλεύοντα⁹⁾ τῆς οἰκουμένης προσηγῶς ἐνδιατρίβειν ἐν τῷδε τῷ τόπῳ καὶ ἀπὸ τοῦ ὕψους ἐφορᾶν τὸν τε οὐρανὸν καὶ τὰ κατ' αὐτὸν ἄστρα, ὥστερον δὲ Τριφυλίον Ὀλυμπον κληθῆναι διὰ τὸ τοὺς κατοικοῦντας ὑπάρχειν ἐκ τριῶν ἔθνων ὀνομάζεσθαι¹⁰⁾ γὰρ τοὺς μὲν Παγχαίους τοὺς δὲ Ὀκεανῖτας, τοὺς δὲ Δῶρους¹⁰⁾ οὕς ὕστερον ὑπὸ Ἄμμωνος ἐκβλήθησαν. 7. Τὸν

¹⁾ οἰκίαν τὴν πρόσφιν ἤδεται: Reg. Coisl. Mut.

²⁾ δυοῖν: Reg. Mut.

³⁾ ὑπῆρξετο: Reg.; ὑπερέκει: Co.

⁴⁾ sic Clarom. I.; alii διελημμένους.

⁵⁾ ἐσχάτου: Mut., ἐσχάτου: Reg.

⁶⁾ Non habent duas has voces Reg. Coisl. Pogg.

⁷⁾ Τριυλλίος: Reg.

⁸⁾ βασιλεύοντα: Reg.

⁹⁾ ὀνομάζεσθαι δὲ τοὺς μὲν Ἀρχαίους: Coisl. Reg.

¹⁰⁾ Δῶρους: Vat. Clar. 2.; Δῶρους: Reg. Coisl. Mut.

γάρ Ἀμμωνά φασί μὴ μόνον φυγαδεύσαι τοῦτο τὸ ἔθνος, ἀλλὰ καὶ τὰς πόλεις αὐτῶν ἄρδην ἀνελεῖν, καὶ κατασκάψαι τὴν τε Δῶαν¹⁾ καὶ Ἀστερουσίαν. Θυσίαν τε κατ' ἐνιαυτὸν ἐν τούτῳ τῷ ὄρει ποιεῖν τοὺς ἱερεῖς μετὰ πολλῆς τῆς²⁾ ἀρνείας.

XLV. Μετὰ δὲ τὸ ὄρος τοῦτο καὶ κατὰ τὴν ἄλλην Παγγαίτην³⁾ χώραν ὑπάρχειν φασί ζῶων παντοδαπῶν πλῆθος· ἔχειν γάρ αὐτὴν ἐλέφαντάς τε πολλοὺς καὶ λέοντας καὶ παρδάλεις καὶ δορκάδας καὶ ἄλλα πλείω θηρία διάφορα ταῖς τε προσόψεσι καὶ ταῖς ἀλκαῖς θηουμαστά. 2. Ἔχει δὲ ἡ νῆσος αὕτη καὶ πόλεις τρεῖς ἀξιολόγους, Ἰρακίαν⁴⁾ καὶ Δαλίδα καὶ Ὠκεανίδα. Τὴν δὲ χώραν ἔλκην εἶναι καρποφόρον καὶ μάλιστα οἴνων παντοδαπῶν ἔχειν⁵⁾ πλῆθος. 3. Εἶναι δὲ τοὺς ἀνδρας πολεμικοὺς καὶ ἄρμασι⁶⁾ χρῆσθαι κατὰ τὰς μάχας ἀρχαϊκῶς. Τὴν δ' ἔλκην πολιτείαν ἔχουσι τριμερῆ, καὶ πρῶτον ὑπάρχει μέρος παρ' αὐτοῖς τὸ τῶν ἱερέων, προσκειμένων αὐτοῖς τῶν τεχνιτῶν,⁷⁾ δευτέρα δὲ μέρος ὑπάρχει τῶν γεωργῶν, τρίτη δὲ τῶν στρατιωτῶν, προστιθεμένων τῶν νομέων. 4. Οἱ μὲν οὖν ἱερεῖς τῶν ἀπάντων ἦσαν ἡγεμόνες, τὰς τε τῶν ἀμφισβητήσεων κρίσεις⁸⁾ ποιοῦμενοι καὶ τῶν ἄλλων τῶν δημοσίων πραττομένων κρίσις· οἱ δὲ γεωργοὶ τὴν γῆν ἐργαζόμενοι τοὺς καρποὺς ἀναφέρουσιν εἰς τὸ κοινόν, καὶ ὅστις ἂν αὐτῶν δοκῇ κάλλιστα γεγεωργηκέναι, λαμβάνει γέρας ἐξαιρετον ἐν τῇ διαιρέσει τῶν καρπῶν, κριθεὶς ὑπὸ τῶν ἱερέων ὁ πρῶτος καὶ ὁ δευτέρος καὶ οἱ λοιποὶ μέχρι δέκα, προτροπῆς ἕνεκα τῶν ἄλλων. 5. Παραπλησίως δὲ τοῦτοις⁹⁾ καὶ οἱ νομίς τὰ τε ἱερεῖα¹⁰⁾ καὶ τἄλλα παραδιδόασιν εἰς τὸ δημόσιον τὰ μὲν ἀριθμῶ, τὰ δὲ σταιθμῶ, μετὰ πάσης ἀκριβείας. Καθόλου γὰρ οὐδὲν ἔξεστιν ἰδίᾳ κτήσασθαι πλὴν οἰκίας καὶ κήπου¹¹⁾ πάντα δὲ τὰ γεννήματα καὶ τὰς προσόδους οἱ ἱερεῖς παραλαμβάνοντες τὸ ἐπιβάλλον ἐκάστῳ δικαίως ἀπονέμουσι, τοῖς δὲ ἱερεῖσι μόνοις δίδεται διπλάσιον. 6. χρώνται δ' ἐσθῆσι μὲν μαλακαῖς διὰ τὸ παρ' αὐτοῖς πρόβατα

¹⁾ Δῶαν: Steph. marg. Clar. 2. Vat.; Ἀσίαν: Coisl. Reg. Mut.

²⁾ articulus exsulat ex Coisl. Reg.

³⁾ Παγγαίτην: Coisl. Mut.

⁴⁾ Ἰρακίαν: Reg. Mut. Pogg.; vulgo Θρακίαν.

⁵⁾ ἔχουσα: Clar. 1.

⁶⁾ ἀνδράσι: Clar.

⁷⁾ τεχνιτῶν: solito sibi more Co.

⁸⁾ κρίσεις: Clar. 1.

⁹⁾ οἱ τούτοις desunt Coisl.

¹⁰⁾ ἱερεῖα καὶ τὰ ἄλλα: Reg.

¹¹⁾ κήπους: Vat. Mox. πάντων δὲ Coisl. Mut.

ὑπάρχειν διαφέροντα τῶν ἄλλων τὴν¹⁾ μαλακότητά· φοροῦσι δὲ καὶ κόσμον χρυσοῦν, οὐ μόνον αἱ γυναῖκες, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄνδρες, περὶ μὲν τοὺς τραχήλους ἔχοντες στραπτῶς κύκλους, περὶ δὲ τὰς χεῖρας φέλια,²⁾ ἐκ δὲ τῶν ὠτων παραπλησίως τοῖς Πέρσαις ἐξηρητημένους κρίκους. Ὑποδέσσει³⁾ δὲ κοίλαις χρώνται καὶ τοῖς χρώμασι πεποικιλμέναις περιττότερον.

XLVI. Οἱ δὲ στρατιῶται λαμβάνοντες⁴⁾ τὰς μεμερισμένας συντάξεις φυλάττουσι τὴν χώραν, διεκλιγότες ὀχυρώμασι καὶ παρεμβολαῖς. Ἔστι γάρ τι μέρος⁵⁾ τῆς χώρας ἔχον ληστήρια θρασέων καὶ παρανόμων ἀνθρώπων, οἱ τοὺς γεωργοὺς ἐνεδρεύοντες πολεμοῦσι τοῦτους. 2. Αὐτοὶ δὲ οἱ ἱερεῖς πολὺ τῶν ἄλλων ὑπερέχουσι⁶⁾ τρυφῇ καὶ ταῖς ἄλλαις ταῖς ἐν τῷ βίῳ καθαρευιότητι καὶ πολυτελείαις· στολὰς μὲν γὰρ ἔχουσι λινὰς τῇ λεπτότητι⁷⁾ καὶ μαλακότητι διαφοροῦς, ποτὲ δὲ καὶ τὰς ἐκ τῶν μαλακωτάτων ἐρίων κατασκευασμένας ἐσθῆτας φοροῦσι· πρὸς δὲ τοῦτοις μίτρας ἔχουσι χρυσοῦφεις· τὴν δ' ὑπόδεσιν ἔχουσι σανθάλια ποικίλα φιλοτέχνως εἰργασμένα· χρυσοφοροῦσι δ' ὁμοίως ταῖς γυναῖξι πλὴν τῶν ἐνωτίων.⁸⁾ 3. Προσεθρεύουσι δὲ μάλιστα ταῖς τῶν θεῶν θεραπειαῖς καὶ τοῖς περὶ τούτων ὕμνοις τε καὶ ἐγκωμίοις, μετ' ὧδης τὰς πράξεις αὐτῶν καὶ τὰς εἰς ἀνθρώπους εὐεργεσίας διαπορευόμενοι. Μυθολογοῦσι δ' οἱ ἱερεῖς τὸ γένος αὐτοῖς ἐκ Κρήτης ὑπάρχειν, ὑπὸ Διὸς ἡγμένους⁹⁾ εἰς τὴν Παγγαίαν, ὅτε κατ' ἀνθρώπους ὦν ἐβασίλευε τῆς οἰκουμένης· καὶ τούτων σημεῖα φέρουσι τῆς διαλέκτου, δεικνόντες τὰ πολλὰ διαμῆναι παρ' αὐτοῖς Κρητικῶς ὀνομαζόμενα· τὴν τε πρὸς αὐτοὺς οἰκειότητα καὶ φιλανθρωπίαν ἐκ προγόνων παρεληφέναι, τῆς φήμης ταύτης τοῖς ἐγγόνις¹⁰⁾ παραδιδόμενης ἀεὶ. 4. Ἐδεικνυον δὲ καὶ ἀναγραφὰς τούτων, ἃς ἔφασαν τὸν Δία πεποιθῆσθαι καθ' ὃν καιρὸν ἔτι κατ' ἀνθρώπους ὦν ἰδρύσατο τὸ ἱερόν. Ἔχει δὲ ἡ χώρα μέταλλα θαφίλη χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου καὶ χαλκοῦ καὶ κατιπέρου καὶ σιδήρου· καὶ τού-

¹⁾ διὰ τὴν: Coisl. Mut. Vat.

²⁾ φέλια: Coisl. Vat.; φέλιαι: alii.

³⁾ ὑποδέσσει: cod. Urs.

⁴⁾ συνάγοντες: Clar. 2. Ursini ms.

⁵⁾ τι μέρος: Coisl. Reg.; cett: τό.

⁶⁾ διαφέρουσι: marg. Stephani, cod. Ursini et Clar. 2.; tum τρυφαῖς Reg. Coisl. Mut.

⁷⁾ sic. Reg. Mut.; alii λεπτότητα.

⁸⁾ ἐνωτίων: nonnulli mss.

⁹⁾ ἔγγονοῦ: Reg. Mut. Coisl.

¹⁰⁾ ἐν ταῖς ἐγγόνις: Coisl. ἐν ταῖς ἐγγόνις: Mut. Reg. Vat.

των οὐδὲν ἕξεισιν ἕξενεγκεῖν¹⁾ ἐκ τῆς νήσου, τοῖς δ' ἱερεῦσιν οὐδ' ἐξελεῖν τὸ παράπαν ἐκ τῆς καθιερωμένης χώρας τὸν δ' ἐξελεθόντα ἐξουσίαν ἔχει²⁾ ὁ περιτοχὸν ἀποκτείνει. 5. Ἀναθήματα δὲ χρυσά καὶ ἀργυρὰ πολλὰ³⁾ καὶ μεγάλα τοῖς θεοῖς ἀνάκειται, σεσωρευκότος τοῦ χρόνου τὸ πλῆθος τῶν καθιερωμένων ἀναθημάτων. 6. Τὰ τε θηρώματα τοῦ ναοῦ θαυμαστάς ἔχει τὰς κατασκευὰς ἐξ ἀργύρου καὶ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, ἔτι δὲ θύας⁴⁾ θεδμημοιουργημένας. Ἡ δὲ κλίνη τοῦ θεοῦ τὸ μὲν μήκος ὑπάρχει· πηγῶν ἕξ,⁵⁾ τὸ δὲ πλάτος τεττάρων, χρυσή δὲ ὄλη⁶⁾ καὶ τῆ κατὰ μέρος ἐργασία φιλοτέχνως κατασκευασμένη. 7. Παραπλήσιος δὲ καὶ ἡ τράπεζα τοῦ θεοῦ καὶ τῇ μεγέθει καὶ τῇ λοιπῇ πολυτελείᾳ παράκειται πλησίον τῆς κλίνης. Κατὰ δὲ μέσσην τὴν κλίνην ἕστηκε στήλη χρυσή μεγάλη, γράμματα ἔχουσα τὰ παρ' Αἰγυπτίους ἱερά καλούμενα, δι' ὧν ἦσαν αἱ πράξεις Οὐρανῶ τε καὶ Διὸς ἀναγεγραμμένα⁷⁾ καὶ μετὰ ταύτας αἱ Ἀρτέμιδος καὶ Ἀπόλλωνος ὑφ' Ἑρμοῦ προσαναγεγραμμένα⁸⁾.

Περὶ μὲν οὖν τῶν κατ' ἀντικρὺ τῆς Ἀραβίας ἐν Ὠκεανῷ νήσων ἀρκεσθησόμεθα τοῖς ῥηθείοι.

[Diodorus Siculus, l. V. c. 41—46. ed. Dindorf.]

IV.*

sit dives amomo

Cinnamaque costumque suum sudataqua ligno
Tura ferat floresque alios Pauchaia tellus,
Dum ferat et murram

[Ovidius, Metam. X. 307—310.]

V.

Panchaia: Arabia, ut diximus supra. Panchaia regio Arabiae,
ubi est templum Triphylii Jovis.

[Servius ad Verg. Georg. II. 139. ed. Thilo.]

¹⁾ ἕξεισιν ἕξενεγκεῖν: Vat. ἕστιν ἕξενεγκεῖν: Co. Mut. Reg.; vulgo οὐκ ἕστιν ἕξενεγκεῖν.

²⁾ ἔχειν: Clar. 1.

³⁾ πολλά: prave Clar.

⁴⁾ θύας: Mut. Coisl. Reg.; alii θύου.

⁵⁾ ἑπτὰ: Clar.

⁶⁾ δ' ὄλη: Clar. 1.

⁷⁾ ἀναγεγραμμένα: Mut. Reg. Clar. 2.; καὶ μετὰ ταύτας: Coisl. Vat. Reg. Mut.; vulgo ἀναγεγραμμένα et μετ' αὐτάς.

⁸⁾ προσαναγεγραμμένα: Clar. 1.

De Urano.

VI.

8. Μετὰ ταῦτα φησιν πρῶτον Οὐρανὸν γεγονέναι βασιλέα, ἐπισκεῖν τινα ἄνδρα καὶ εὐεργετικὸν καὶ τῆς τῶν ἄστρον κινήσεως ἐπιστήμονα, ἐν καὶ πρῶτον θεοῖσιν τιμῆσαι τοὺς οὐρανίους θεοὺς· διὸ καὶ Οὐρανὸν προσαγορευθῆναι. 9. Υἱὸς δὲ αὐτῷ γενέσθαι ἀπὸ γυναικὸς Ἑστίας Τιτάνα¹⁾ καὶ Κρόνον, θυγατέρας δὲ Πέαν καὶ Δήμητρα.

[Excerptum e Diodori Siculi libro VI. apud Eusebium, Præpar. Evang. II. 2; 8. 9. p. 59. ed. Dindorf.]

VII.*

Ennius quidem in Euhemero non primum dicit regnasse Saturnum, sed Uranum patrem.

Initio, inquit, primus in terris imperium summum Caelus²⁾ habuit. Is id regnum una cum fratribus suis sibi³⁾ instituit atque paravit.

[Lactantius, Div. Institut. l. I. c. 13. ed. Fritzsche.]

VIII.*

Cui ergo sacrificare Juppiter potuit, nisi Caelo avo, quem dicit Euhemerus in Oceania⁴⁾ mortuum et in oppido Huracia⁵⁾ sepultum.

[Lactantius, Div. Institut. l. I. c. 11. ed. Fritzsche.]

De Saturno.

IX.

Κρόνον δὲ βασιλεύσαι μετὰ Οὐρανὸν καὶ γέμναντα Πέαν γεννησάι Δία καὶ Ἥραν καὶ Ποσειδῶνα.

¹⁾ Πέαν: codices, sed cf. Lact. Div. Inst. l. 14.

²⁾ Caelus: libri mss.; Uranus: edd. vett.

³⁾ suis sibi: Epitome; Kell. Bas. G.; sibi: omisso suis, Bern. A.; suis omisso sibi: vulgo.

⁴⁾ Oceania: sex Regg.; Occania: Lips. 202; Occiania: Lips. 203; Occrana: Lips. 204; Octavia: nonnulli.

⁵⁾ Huracia: scripsi; Aulacia: Lips. 203 et quidam alii; Alaria: Lips. 202.; Andanaa: Lips. 204.; occurrunt in codd. et Aulatia et Aularia, tum alia monstra.

[Excerptum e Diodori Siculi libro VI. apud Eusebium Præpar. Evang. II. 2; 9. p. 59. ed. Dindorf.]

X.

Καὶ βασιλεύσαι δὲ αὐτὸν (sc. Saturnum) ἡ ἱστορία πα[ρα]δίδω-
σιν, [ὡς ἔμπρ]οσθεν ἀφηγησάμεν, κ[ατὰ] τὴν Λιβύην [καὶ] Σικελίαν,
[οἰκίσαι τε τοὺς τό]πους καὶ [πόλ]ιν κτίσαι, ὡς ὁ Χάραξ φησί, τὴν τότε
μὲν λεγ[ο]μένην Κρονίαν, νῦν δὲ Ἰερὰν πόλιν, ὡς Ἰσίδωρος περὶ Ἑλλη-
νικῶν θεῶν καὶ Πολέμων καὶ Αἰσχολος ἐν τῇ Αἴτῃ παραδίδοσιν, ἢ ὡς
πάσα ἡ ἱστορία κατὰ τὸν Εὐήμερον ποικίλλεται, σαφῶς τὴν τῶν λεγο-
μένων θεῶν ὑπογράφουσα θεωρίαν ἀποκρ[ύπτει] . . .
. ὄν δα εσεν ὥστε καὶ κ[ατὰ] [ὡς] ὁ Π
[ἐν τῷ] περὶ Διονύσου φησί τοὺς [δικαίους τῶν βασιλέων καὶ ἱερέων
ταῖς ἴσασι τιμ[αῖς] . . . ὅπ[οτε] ἀδ[ελφῶν] τῶν θεῶν καὶ προσηγορίας τιμη-
θῆν[αι]. καὶ ταύτη [μὲν εἰρησθαι μὲν] κ[ατὰ] ὡς, τὴν δὲ ἱστορίαν πεπ[λο]ασμέ-
ως] παρα[δέδ]όσθαι.

[Joannes Laurentius Lydus, De mensibus, fragmentum
Caseolinum ex ed. Imm. Bekkeri cum supplementis eiusdem.]

XI.*

Nunc, quoniam ab iis, quæ rettulimus, aliquantulum Sacra
Historia dissentit, aperiemus ea, quæ veris litteris continentur, ne
poetarum ineptias in accusandis religionibus sequi ac probare
videamur. Hæc Ennii verba sunt:

Exin Saturnus uxorem duxit Opem. Titan, qui maior natu
erat, postulat, ut ipse regnaret. Ibi Vesta mater eorum et sorores
Ceres atque Ops suadent Saturno, uti de regno non concedat fratri.
Ibi Titan, qui facie¹⁾ deterior esset, quam Saturnus, idcirco, et
quod videbat, matrem atque sorores suas operam dare, uti Satur-
nus regnaret, concessit ei, ut is regnaret. Itaque pactus est cum
Saturno, uti, si quid liberum *virile secus*²⁾ ei natum esset, ne quid
educaret. Id eius rei causa fecit, uti ad suos gnatos regnum redi-
ret. Tum Saturno filius qui primus natus est, eum necaverunt.
Deinde posterius nati sunt gemini, Juppiter atque Juno. Tum Juno-

¹⁾ facile: 2 Reg. 1 Brun. Goth. Lips. 204; Bass. F. G.

²⁾ virile secus: scripsi; virile sexus: Goth.; virilis sexus: ceteri.

nem Saturno in conspectum dedere, atque Jovem clam abscondunt
dantque eum Vestæ educandum celantes Saturnum.

[Lactantius, Div. Inst. l. I. 14. ed. Fritzsche.]

XII.*

Nec sane rustico dignum est sciscitari, fueritne mulier
pulcherrima specie Melissa, quam Juppiter in apem convertit, an,
ut Euhemerus¹⁾ poeta dicit, crabronibus et sole genitas apes, quas
nymphæ Phryxonides educaverunt; mox Dictæo specu Jovis ex-
stitisse nutrices easque²⁾ pabula munere dei sortitas, quibus ipsæ
parvum educaverant alumnum. Ista enim, quamvis non dedeçant
poetam, summatim tamen et uno tantummodo versiculo leviter
attigit Vergilius, cum sic ait: Dictæo cæli regem pavere sub antro.
Sed ne illud quidem pertinet ad agricolas, quando et in qua regi-
one primum natæ sint: utrum in Thessalia sub Aristæo, an in
insula Cea, ut scribit Euhemerus,³⁾ an Erechthei temporibus in
monte Hymetto, ut Euthronius, an Crætæ Saturni temporibus, ut
Menander.

[Columella, l. IX. c. 2. ed. Schneider.]

XIII.*

Item Neptunum clam Saturno Ops parit eumque clanculum
abscondit. Ad eundem modum tertio partu Ops parit geminos,
Plutonem et Glaucam. Pluton latine est Dispiter,⁴⁾ alii Orcum
vocant. Ibi Glaucam filiam Saturno ostendunt ac⁵⁾ filium Pluto-
nem celant atque abscondunt. Deinde Glauca parva emoritur.
Hæc, ut scripta sunt, Jovis fratrumque eius stirps atque cognatio.
In hunc modum nobis ex sacra seriptione traditum est.

[Lactantius, Div. Inst. l. I. c. 14.]

¹⁾ Euhemerus: sic et hic et infra Politianus Misc. c. 35. e duobus
Mediceis; Hæuhemerus: cod. bibliothecæ senatoriæ civitatis Lipsiensis
(Rep. l. fol. 13.); Homerus: plurimi.

²⁾ vide an fuerit: eaque pabula.

³⁾ Euhemerus: Politianus, cod. Lipsiensis; Homerus: vulgo.

⁴⁾ Sic Guelph. pap. 1. Clarom. Bern. A.; Dispater: Cauc. Reg.
Put.; Dispiter: reliqui, quod est Jovis cognomen.

⁵⁾ at: scribit Vahlen in Ennii reliquiis.

XIV. *

Natos sibi filios non utique devorabat (sc. Saturnus), ut ferunt fabulae, sed necabat, quamquam scriptum sit in historia sacra, Saturnum et Opem ceterosque tunc homines humanam carnem solitos esitare; verum primum Jovem, leges hominibus moresque condentem, edicto prohibuisse, ne liceret eo cibo vesci.

[Lactantius, Div. Inst. l. I. c. 13.]

XV. *

Item paulo post hæc infert ¹⁾ (sc. Ennius):

Deinde Titan, postquam rescivit Saturno filios procreatos atque educatos esse clam, seducit secum filios suos, qui Titani vocantur, fratremque suum Saturnum atque Opem comprehendit eosque muro circumegit ²⁾ et custodiam iis ³⁾ apponit.

[Lactantius, Div. Instit. l. I. c. 14.]

XVI. *

Cum *sos* ⁴⁾ obsidio magnus Titanus ⁵⁾ premebat.

[Ennius apud Nonium l. VII. p. 216.]

XVII. *

Cæsar quoque in Arato refert, Aglaosthenem dicere, Jovem, cum ex insula Naxo adversus Titanas proficisceretur et sacrificium faceret in litore, aquilam ei in auspiciam advolasse, quam victor bono omine acceptam tutelæ suæ subiugarit.

Sacra vero historia etiam ante consedisse illi aquilam in capite atque ei regnum portendisse testatur.

[Lactantius, Div. Inst. l. I. c. 11.]

XVIII. *

Reliqua historia sic contextitur:

Jovem adultum, cum audisset, patrem atque matrem custodiis circumseptos atque in vincula coniectos, venisse cum magna

¹⁾ vulgo: *refert*.

²⁾ *muros circumegit*: duo Reg.

³⁾ *his*: codd. multi.

⁴⁾ *suo*: codd.; *sacco*: Junius; *sīs*: Krahnert; *sos*: correxi.

⁵⁾ *Titanum*: codd.; *Titana*: Junius; *Titani*: Merula.

Cretensium multitudine, Titanumque ac filios eius pugnando vicisse, parentes vinculis exemisse, patri regnum reddidisse atque ita in Cretam remeasse. Post hæc deinde Saturno datam sortem, ut caveret, ne filius eum regno expelleret; illum elevandæ ¹⁾ sortis atque effugiendi periculi gratia insidiatum Jovi, ut eum necaret: Jovem cognitis insidiis regnum sibi denuo vindicasse ac fugasse Saturnum, qui cum iactatus esset per omnes terras, persequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum vel necandum Juppiter miserat, vix in Italia locum, in quo lateret, invenit.

[Lactantius, Div. Instit. l. I. 14.]

XIX. *

Primo enim Olympi montis et fori vestri comparatio facta est. Quæ nescio quo pertinuerit, nisi ut me commonefaceret, in illo monte Jovem castra posuisse, cum adversus patrem bella gereret, ut ea docet historia, quam vestri etiam sacram vocant.

[Augustinus, Epist. 44. Migne: Patr. Tom. 33. p. 83.]

XX. *

Nam quod Vergilius ait:

Primus ab aethereo venit Saturnus Olympo,
Arma Jovis fugiens et regnis exul adeptis.

et quæ ad hanc rem pertinentia consequuntur, totam de hoc Euhemerus ²⁾ pandit historiam, quam Ennius in Latinum vertit eloquium.

[Augustinus, De civ. dei l. VII. c. 27. ed. Dombart.]

De Jove.

XXI.

Τὸν δὲ Δία διαδεξάμενον τὴν βασιλείαν τοῦ Κρόνου γῆμαι Ἥραν καὶ Δήμητρα καὶ Θέμιν, ἐξ ὧν παῖδας ποιήσασθαι Κοόρητας μὲν ἀπὸ τῆς πρώτης, Περσεφόνην δὲ ἐκ τῆς δευτέρας, Ἀθηνᾶν δὲ ἀπὸ τῆς τρίτης.

¹⁾ *alienandae sortis*: mss. collegii corporis Christi.

²⁾ *Homerus*: aliquot mss.

[Excerptum e Diodori Siculi libro VI. apud Eusebium Præpar. Evang. II. 2.; 9. p. 59. ed. Dindorf.]

XXII.

Euhemerus ait Aega¹⁾ quandam fuisse Panos uxorem: eam ab Jove compressam peperisse, quem viri sui Panos diceret filium. Ita puerum²⁾ Aegipana,³⁾ Jovem vero Aegiochum appellatum⁴⁾: qui, quod eum diligebat plurimum, inter astra capræ figuram⁵⁾ memoriae causa conlocavit.

[Hyginus, Poët. astron. l. II. c. 13. ed. Bunte.]

XXIII.*

Antiquus auctor Euhemerus, qui fuit ex civitate *Messena*,⁶⁾ res gestas Jovis et ceterorum, qui dii putantur, collegit, historiamque contexuit ex titulis et inscriptionibus sacris, quæ in antiquissimis templis habebantur, maximeque in fano Jovis Triphylîi, ubi auream columnam positam esse ab ipso Jove titulus indicabat, in qua columna gesta sua perscripsit, ut monumentum esset posteris rerum suarum. Hanc historiam et interpretatus est Ennius et secutus, cuius hæc verba sunt:

Ubi⁷⁾ Juppiter Neptuno imperium dat maris, ut insulis omnibus et quæ secus⁸⁾ mare loca essent, omnibus regnaret.

[Lactantius, Div. Inst. l. I. c. 11.]

XXIV.

10. Ἐλθόντα δὲ εἰς Βαβυλῶνα ἐπιένωθῆναι (sc. Jovem) Βήλω καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν Παγγαίαν νῆσον πρὸς τῷ Ὀκεανῷ καιμένην παραγενόμενον Ὀδρανῶ τοῦ ἰδίου προπάτορος βωμὸν ἰδρῶσασθαι.

¹⁾ *Aega*: Guelf. II.; *ega*: Dresd.; *egam*: Guelf. I.; *Aegam*: vulgo.

²⁾ *puerum*: omisit Guelf. II., deletum in Dresd.

³⁾ *aegipana*: Guelf. II.; *egipana*: Dresd.

⁴⁾ *Appellatum*: Dresd. Guelf. II.; *apellatum*: Guelf. I.; vulgo *dictum*.

⁵⁾ *figuram*: Guelf. I. II. Dresd.; *figura*: vulgo.

⁶⁾ *Messena*: Lips. 203. Reg. 1 ant., 2 Colb., 1 Claromont.; *Messene*: Regio-Put., 2 Reg., 1 Colb., Goth. Brun.; *Messana*: Lips. 202., 3 Colb., 1 Sorbon., edd. vett.; *Massana*: Lips. 204.

⁷⁾ *ibi*: aliquot codd.

⁸⁾ *secus*: 2 Reg. 3. Colbert. Cauc. Christ. Em.; *secundum*: cettl.

[Excerptum e Diodori Siculi libro VI. apud Eusebium Præpar. Evang. II. 2.; 10. p. 59. ed. Dindorf.]

XXV.*

In sacra historia sic Ennius tradit:

Deinde *Panchæum*¹⁾ deducit in montem, qui vocatur Cæli *sella*.²⁾ Postquam eo ascendit, contemplatus est late terras, ibique in eo monte aram creat Cælo, primusque in ea ara Juppiter sacrificavit: in eo loco suspexit in cælum, quod nunc nos nominamus, idque quod supra mundum erat, quod æther vocabatur,³⁾ de sui avi nomine cælo nomen indidit; idque Juppiter, quod æther vocabatur, placans,⁴⁾ primus cælum nominavit;⁵⁾ eamque⁶⁾ hostiam, quam ibi sacravit, totam adolevit.

[Lactantius, Div. Instit. l. c. 11.]

XXVI.

Κάσιθεν διὰ Συρίας ἐλθεῖν πρὸς τὸν τότε δυνάστην Κάσιον,⁷⁾ ἐξ οὗ τὸ Κάσιον ὄρος. Ἐλθόντα δὲ εἰς Κιλικίαν πολέμῳ νικῆσαι Κόλικα τοπάρχην, καὶ ἄλλα δὲ πλείστα ἔθνη ἐπελθόντα παρ' ἅπασι τμηθῆναι καὶ θεῶν ἀναγορευθῆναι.

[Excerptum e Diodori Siculi libro VI. apud Eusebium Præpar. Evang. II. 2.; 10. p. 59. ed. Dindorf.]

XXVII.*

Historia vero sacra testatur ipsum Jovem, postquam rerum potitus sit, in tantam insolentiam venisse, ut ipse sibi fana multis in locis constitueret. Nam cum terras circuiret, ut in quamque regionem venerat, reges principesve populorum hospitio sibi et amicitia copulabat: et cum a quoque digrederetur, iubebat sibi

¹⁾ *Panæum*: Lips. 202. 204; *Panacum*: alii; *Pan eum*: nonnulli; *panenium*: Reg. antiquissimas; *Panchæum*: scripsi; *Panchæum eum*: coniecit Krahner; *Panchaium*: coniecit Ganss.

²⁾ *sella*: codd.; *stela*: con. Ciaccominus; *sella*: em. Krahner.

³⁾ *vocatur*. *Cui*: Luc. Mueller.

⁴⁾ *precans*: codd. aliquot.

⁵⁾ *locum unciis seclisit* Luc. Mueller.

⁶⁾ *terraeque*: codd. nonnulli.

⁷⁾ *κασσιον*: vulgo.

fanum creari hospitis sui nomine; quasi ita ¹⁾ posset amicitiae et foederis memoria conservari. Sic constituta sunt templa Jovi Ataburio, ²⁾ Jovi Labrandeo. ³⁾ Ataburius enim et Labrandeus hospites eius atque adiutores in bello fuerunt. Item Jovi Laprio, ⁴⁾ Jovi Molioni, Jovi Casio ⁵⁾ et quae sunt in eundem modum. Quod ille astutissime excogitavit, ut et sibi honorem divinum et hospitibus suis perpetuum nomen acquireret cum religione coniunctum. Gaudabant ergo illi et huic ⁶⁾ imperio eius libenter obsequebantur et nominis sui gratia ritus annuos et festa celebrabant. [Simile quiddam in Sicilia fecit Aeneas, cum conditae urbi Acestae hospitis nomen imposuit, ut eam postmodum laetus ac libens Acestes diligeret, augetet, ornaret]. ⁷⁾ Hoc modo religionem cultus sui per orbem terrae Juppiter seminavit et exemplum ceteris ad imitandum dedit.

[Lactantius, Div. Inst. l. I. c. 22.]

XXVIII.*

In Olympo autem Jovem habitasse docet eadem historia, quae dicit:

Ea tempestate Juppiter in monte Olympo maximam partem vitae colebat, et eo ad eum in ius veniebant, si quae res in controversia erant. Item, si quis quid novi invenerat, quod ad vitam humanam utile esset, eo veniebat atque Jovi ostendebat. ⁸⁾

[Lactantius, Div. Inst. l. I. c. 11.]

XXIX.*

Ennius in Sacra Historia, descriptis omnibus, quae in vita sua gessit, ad ultimum sic ait:

¹⁾ quasi ut: Bass. F. G. Kell. Bern. A.

²⁾ sic mss. 6 Reg. 1 Bonon. aut. 2 Colb.; *Atabyrio*: vulgo; *Atacirio*: nonnulli.

³⁾ *Labradio*: unus Reg.; *Labriandro* vel *Labriando* vel *Labriandro* alii libri.

⁴⁾ *Labrio*: Bon. aut. Bern. A. et 7 alii codd.

⁵⁾ *Cassio*: libri rec. et multae edd.

⁶⁾ *Hinc*: codd. nonnulli.

⁷⁾ locum uncis secludendum esse censet Luc. Mueller.

⁸⁾ *veniebant* — *ostendebant*: Bass. F. G. Kell. Bern. A.

Deinde Juppiter, postquam quinquies terras circumvit omnibusque amicis atque cognatis suis imperia divisit reliquitque hominibus leges, mores, frumentaue paravit, multaue alia bona fecit, immortalis gloria memoriaque affectus sempiterna monumenta sui reliquit: aetate pessum acta, ¹⁾ in Creta vitam commutavit ²⁾ et ad deos abiit: eumque Curetes filii sui curaverunt decoraveruntque eum et sepulcrum eius est in Creta in oppido Gnosso: et dicitur Vesta hanc urbem creavisse: in quo sepulcro eius est inscriptum antiquis litteris Graecis: ΖΑΝ ³⁾ ΚΡΟΝΟΥ, id est Latine: Juppiter Saturni.

[Lactantius, Div. Inst. l. I. c. 11.]

De Minerva.

XXX.

Euhemerus ⁴⁾ quidem ⁵⁾ Gorgonam ⁶⁾ a Minerva dicit interfectam.

[Hyginus, Poet. Astron. l. II, c. 12. ed. Bunte.]

XXXI.

Sus Minervam: in proverbio est, ubi quis id docet alterum, cuius ipse inscius est. Quam rem in medio, quod aiunt, positam Varro et Euhemerus ineptis mythis involvere maluerunt, quam simpliciter referre.

[Festus s. v. ed. Ottfried Mueller.]

De Venere.

XXXII.*

Quae (sc. Venus) prima, ut in historia sacra continetur, artem meretriciam instituit auctorque mulieribus in Cypro fuit, uti vulgato ⁷⁾ corpore quaestum facerent: quod idcirco impera-

¹⁾ sic plerique codd.; al. *pessumata*; al. ut Bas. F. *persummata*.

²⁾ *commutavit*: mss. 2 Colb., Cantabrig. et 1 Clarom.

³⁾ Ζῆξ vel Ζῆξξ aliqui libri, Ζῆξ; plerique edd.

⁴⁾ *Euhemerus*: Dresd.; *Eumerus*: Guelf. II.

⁵⁾ *quidam*: Dresd.

⁶⁾ sic Dresd. Guelf. I. II., vulgo *Gorgonem*.

⁷⁾ sic 2 Brun. Bas. G.; reliqui *vulgo*.

vit, ne sola præter alias mulieres impudica et virorum appetens videretur.

[Lactantius, Div. Inst. I. c. 17.]

XXXIII.

Ὁὐ γὰρ με ὁ Κύπριος ὁ νησιώτης ¹⁾ Κινύρας ²⁾ παραπείσαι ³⁾ ποτ' ἂν τὰ περὶ τὴν Ἀφροδίτην, μαχλῶντα ὄργια ἐκ νεώτερος ἡμέρας παραδοῦναι τολμήσας, φιλοτιμούμενος θειάσαι πόρνην πολιτίδα.

[Clemens Alexandrinus, Protrep. c. II. 13. p. 12. ed. Dindorf.]

XXXIV.

Numquid rege a Cyprio, cuius nomen Cinyras est, *dilectam* ⁴⁾ meretriculam Venerem divorum in numero consecratam.

[Arnobius, Adv. Nat. I. IV. c. 24. ed. Reifferscheid.]

XXXV.

Ἡ μὲν οὖν ἀφρογενής τε καὶ Κυπρογενής, ἡ Κινύρα φίλη, τὴν Ἀφροδίτην λέγω, τὴν «φιλομηδέα, ὅτι μηδέων ἐξεφαπάνθη» μηδέων ἐκείνων τῶν ἀποκεκομμένων Οὐρανοῦ, τῶν λάτρων, τῶν μετὰ τὴν τομὴν τὸ κύμα βεβηασμένων, ὡς ἀσελγῶν ὅμιν μορίων ἄξιος Ἀφροδίτη γίνεσθαι καρπός, ἐν ταῖς τελεταῖς ταύτης τῆς πελαγίας ἡδονῆς τεκμήριον τῆς γονῆς ἄλλων ⁵⁾ γόνῳρος καὶ φαλλός τοῖς μωυμένοις τὴν τέχνην τὴν μοιχαλὴν ἐπιδίδοται· νόμισμα δὲ εἰσφέρουσιν αὐτῇ οἱ μωυμένοι, ὡς ἑταίρα ⁶⁾ ἔρασταί.

[Clemens Alexandrinus, Protrep. c. II. 14. p. 13. ed. Dindorf.]

XXXVI.

Nec non et Cypriæ Veneris abstrusa illa initia præteribimus, ⁷⁾ quorum conditor indicatur Cinyras ⁸⁾ rex fuisse, in quibus sumentes

¹⁾ Glossema esse monuit Cobet.

²⁾ Κινύρας: Eusebius in excerptis.

³⁾ παραπείσαι: Paris. Mutinensis.

⁴⁾ *Dilectam*: correxi; *ditatam*: Gel; *dictatum*: Par. 1661., quod ut corruptum asterisco notavit Reifferscheid.

⁵⁾ ἄλλοι: Eusebii codd. tres.

⁶⁾ ἑταίρας: unus; ἑταῖρα: Eusebii libri plerique.

⁷⁾ *praeteribimus*: scripsit Reifferscheid; *praeterimus*: Par. 1661.; *praetercamus*: Gel.

⁸⁾ *Cinyras*: Ursinus; *epiras*: Par. 1661.

ea certas stipes inferunt ut meretrici et referunt phallos ¹⁾ propitii numinis signa donatos.

[Arnobius, Adv. Nat. I. V. c. 19. ed. Reifferscheid.]

XXXVII.

Audio Cinyram Cyprium templum amicæ meretrici donasse — ei erat Venus nomen — initiasse etiam Cypriæ Veneri plurimos et vanis consecrationibus deputasse, statuisse etiam ut quicumque initiari vellet secreto Veneris sibi tradito, assem unum ²⁾ mercedis nomine deæ daret. Quod secretum quale sit, omnes taciti intelligere debemus, quia hoc ipsum propter turpitudinem manifestius explicare non possumus. Bene amator Cinyras meretriciis legibus serviit: ³⁾ consecratæ Veneri a sacerdotibus suis stipem dari iussit ut scorto.

[Firmicus Maternus, De err. prof. rel. c. 10. ed. Halm.]

XXXVIII.

Τὴν δὲ γε Ἀφροδίτην, οὐδὲ εὐεργεσίας τινὸς ἄρξασαν, ἀλλὰ καὶ ἀκολασίας γεγεννημένην διδάσκαλον· χαμαιτόπην γὰρ αὐτὴν καὶ ἑταίραν γεγεννησθαι φασὶ καὶ ἐρωμένην Κινύρα· θεῶν ὀνομάσασιν.

[Theodoretus, Græc. affect. cur.; disp. III. p. 767. ed. Schulze].

XXXIX.

Quinta stella est Mercurii nomine Stilbon: sed hæc est brevis et clara. Hæc autem Mercurio data existimatur, quod primus menses instituerit et perviderit siderum cursus.

Euhemerus autem Venerem primam ait ⁴⁾ sidera ⁵⁾ constituisse et Mercurio demonstrasse.

[Hyginus, Poet. Astron. I. II. c. 42. ed. Bunte.]

¹⁾ *fallos*: Par. 1661. in mg.

²⁾ *assem unum*: Wowerus; *asse unum*: cod. Palat.; *asse, manum*: ed. princeps.

³⁾ *servit*: cod. Palat. ed. princeps; emendavit Bursian.

⁴⁾ sic Dresd. Guelf. I.; *primam ait Venerem*: vulgo.

⁵⁾ *astra*: vulgo.

De Cadmo.

[E libro tertio.]

XL.

Ἐδήμερος, ἔφη, ὁ Κῶος ἐν τῇ τρίτῃ τῆς ἱεράς ἀναγραφῆς τοῦθ' ἱστορεῖ, ὡς Σιδωνίων *) λεγόντων τοῦτο, ὅτι Κάδμος μάγιστρος ὢν τοῦ βασιλείως καὶ παραλαβὼν τὴν Ἀρμονίαν, ἀδελφίδα καὶ αὐτὴν οὖσαν τοῦ βασιλείως, ἔφυγε σὺν αὐτῇ.

[Atheniens, l. XIV. p. 658. ed. Meineke.]

De Broto.

XLI.

Βροτός ὡς μὲν Ἐδήμερος ὁ Μεσσήμιος ἀπὸ Βροτοῦ τινός αὐτό-
χθονος.

[Etym. Magn. p. 215., 36. s. v. ed. Gaisford.]

De Atlante.

XLII.

* Ἄτλας τὸν οὐρανὸν ὑποδέξω.

Vide Diogeniani Proverb. popul. cent. II. 67:

Ἄτλας τὸν οὐρανὸν ἐπὶ τῶν μεγάλῳσι τισὶ πράγμασιν ἐπιβαλλο-
μένων καὶ κακῶ τινι περιπετόντων.

Adduntur his in codice Bodleiano:

Ἐδήμερος ἐν ἱερῇ λόγῳ προσέθηκε τὸ ὑποδέξω. Λέγεται δὲ ἐπὶ
τῶν τινὶ κακῶ περιπετόντων, ἐπιβαλλομένων μεγάλῳ πράγματι.

[Cf.: Paroemiographi Græci, edd. Leutsch et Schneidewin
tom. I. p. 207.]

De Judæis.

XLIII.

Ἀρχαῖοι δὲ ὅμοις εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀρχαιότητος (sc. Judæo-
rum) αἵ τε Αἰγυπτίων καὶ Κελδαίων καὶ Φοινίκων ἀναγραφαί, πρὸς
ἐκείναις τε τοσοῦτοι τῶν Ἑλλήνων συγγραφῆς. Ἔστι δὲ καὶ πρὸς τοῖς
εἰρημένους Θεόφιλος καὶ Θεόδοτος καὶ Μνασέας καὶ Ἀριστοφάνης καὶ
Ἐρμογένης, Ἐδήμερος τε καὶ Κόνων καὶ Ζωπορίων καὶ πολλοὶ τινες
ἄλλοι τάχα.

*) Σιδωνίων: unus eod.

[Josephus, contra Apionem l. I. c. 23. ed. Bekker. Verba
eius exscripsit Eusebius in Præpar. Evang. IX. 42.]

De pyramidibus.

XLIV.

Qui de iis (sc. de pyramidibus) scripserunt, sunt Herodotus,
Euhemerus, Duris Samius, Aristagoras, Dionysius, Artemidorus,
Alexander polyhistor, Butoridas, Antisthenes, Demetrius, Demote-
les, Apion.

[Plinius, Nat. Hist. XXXVI. 12. ed. Detlefsen.]

De auri metallis et flatura.

XLV.

Auri metalla et flaturam Cadmus Phœnix ad Pangæum
montem, ut alii, *Thoas aut Aeacus in Panchaia* (sc. invenerunt).

[Plinius, Nat. Hist. VII. 56 (57). ed. Detlefsen.]

De Cerere et Proserpina.

XLVI.*

Sequitur hanc sacri contagionem et imitatur ordinem funeris
a Cerere Hennensi muliere mors filiae consecrata. Nam quicquid in
Creta pater circa ¹⁾ filium fecerat, hoc totum Ceres apud Hennam
amissa filia impatientia materni doloris instituit: quod quatenus
factum sit, brevi sermone perstringam.

Unicam Cereris filiam, quam Græci Persefonam, nostri im-
mutato sermone Proserpinam dicunt, ad coniugale consortium
plures petebant. Mater sollicita ²⁾ de singulorum meritis iudicabat
et cum adhuc omnibus matris sententia videretur incerta, dives
rusticus, cui propter divitias Pluton fuit nomen, temerario cupidi-
tatis ardore, cum moras dilationis ferre non posset et cum præ-
posteri amoris coqueretur incendiis, ³⁾ prope Percum ⁴⁾ inventam

¹⁾ circa: cod. Palat.; ob: ed. princeps Argentorati 1562; quo:
cod. Palat.

²⁾ sollicite: ed. princeps.

³⁾ cum de præpostero amore conqueretur: ed. pr.

⁴⁾ Pergus: Ovid. Met. V. 386.

virginem rapit. Percus est autem lacus in Hennæ civitatis finibus satis amœnus et gratus, cuius amœnitas ex florum varietatibus nascitur: nam per omnem annum vicissim sibi succedentibus floribus coronatur. 2. Illic invenies quicquid hyacinthi turget in caulem, illic comam narcissi vel quod auream¹⁾ rosam desuper pingit, illic albæ hederæ per terram molliter serpunt et cum purpureis violis suaviter rubens amaracus invenitur, nec coronam istam alba deserunt lilia: prorsus aptus locus qui gratia sua puellares animos et invitaret pariter et teneret. In hoc loco cum a Plutone virgo prope vesperam fuisset inventa, vi rapitur et superimposita vehiculo scissis vestibus laceratis crinibus ducitur: nec resecati²⁾ unguis contra amatorem rusticum aliquid profuerant nec clamor atque ululatus adiuvit nec ceterarum strepitus puellarum. 3. Tunc una celeri cursu, cum de civitate nemo succurreret, facta ex ipso³⁾ timore velocior matri raptum virginis nunciat. Contra raptorem indignata mater armatam manum ducit: nec Plutonium mulieris fefellit adventus, sed ut retorsit⁴⁾ ad civitatem oculos et infinitos cuneos respexit venire cum matre, funestum cepit ex desperatione consilium: quadrigam qua vehiculum trahebatur⁵⁾ per medium lacum dirigit: is erat profundis voraginibus immersus.⁶⁾ Illic cum amata submersus virgine miserandæ matri de morte filiæ funestum spectaculum præbuit. 4. Hennenses ut possent maternis luctibus ex aliqua parte invenire solacium, inferiorum regem virginem rapuisse finxerunt, et ut fides figmenta sequeretur, prope Syracusas eum per alium locum cum virgine emersisse⁷⁾ iactarunt. Templum sane et raptori et virgini accurate conlatis sumptibus faciunt et annua in templo vota decernunt: sed nullo genere matris dolor vincitur nec muliebris impatientiæ tormenta curantur, sed credens vere filiam⁸⁾ prope

¹⁾ auream: cod. Palat.

²⁾ resecati: M. Haupt. in Herme II. 8.; reservati: cod. Palat. ed. princ.

³⁾ ipso: cod. Palat. corr. ex ipse.

⁴⁾ retorsit: cod. Pal.

⁵⁾ qua . . . trahebatur: Halm; quæ . . . trahebat: ed. princ.; qua . . . trahebat: cod. Palat.

⁶⁾ immersus: J. F. Gronovius.

⁷⁾ emersisse: cod. Palat.

⁸⁾ filia . . . visa: cod. Palat.

Syracusas esse visam, Triptolemo duce vilico¹⁾ suo nocturnis itineribus ad Syracusanæ civitatis litus cum lugubri veste ac sordido squalore pervenit. Nec illic²⁾ defuit qui credulam de calamitatibus suis falleret matrem: ait³⁾ se Pandarus nescio qui vidisse non longe a Pachyno navem raptorem ascendisse cum virgine. Persuasum est mulieri, quæ, quoniam⁴⁾ quolibet genere vivere filiam cupiebat audire, infinitis donis⁵⁾ remunerat civitatem. 5. Syracusani liberalitate mulieris provocati raptum virginis consecrant et mitigantes dolorem matris pompam miseri funeris excolunt honore templorum. Sed nec hoc sufficit matri, sed ascensa nave per peregrina littora filiam quærit. Sic fluctibus tempestatibusque iactata ad Atticæ urbis locum pervenit: illic hospitio recepta incolis incognitum adhuc triticum dividit. Locus ex patria et ex adventu mulieris nomen accepit, nam Eleusin dictus est, quod illuc Ceres relicta Henna venerat. 6. Sic quod ipsa dispensato quod attulerat frumento⁶⁾ colligendarum frugum tradiderat disciplinam, post mortem ob beneficium, quod ex frugum copia nascebatur, et sepulta in loco⁷⁾ est pariter et consecrata et divino cum filia appellata nomine.⁸⁾ [Firmicus Maternus, De err. prof. rel. c. 7. ed. Halm.]

Incertæ sedis fragmentum.

XLVII.*

Arista et granum omnibus fere notum: *gluma* paucis. Itaque id apud Ennium solum scriptum scio esse in Eubemeri libris versis.⁹⁾

[Varro, De re rustica l. I. 48.]

¹⁾ vilico: ed. princeps.

²⁾ illic: cod. Pal.; illi: ed. pr.

³⁾ ait: cod. Pal.; tunc ait: ed. pr.

⁴⁾ quoniam: Halm; quo: cod. Pal. ed. pr.; quia: Oehler.

⁵⁾ donis: Barsian; dotis: cod. Pal.; dotibus: ed. pr.

⁶⁾ dispensatio . . . frumenti: J. Fr. Gronovius; dispensatio . . . frumenta: cod. Palat.; sicque tum ipsa dispensatio quod attulerat frumenta, tum quod colligendarum etc.: ed. pr.

⁷⁾ in eo loco: ed. pr.

⁸⁾ nomine: cod. Palat. ed. pr.; emendavit Wowerus.

⁹⁾ In *Ephemeridis versibus*: vulgo; in *Eubemeri libris versis*: Politianus in *Miscell.* c. 25. «ex veneranda vetustatis exemplari e publica gentis Medicæ bibliotheca».

Narrationes Euhemero probabiliter tribuendae.

XLVIII.*

Sed adhuc supersunt aliae superstitiones, quarum secreta pandenda sunt: Liberi et Liberæ, quæ omnia sacris sensibus vestris specialiter intimanda sunt, ut et in istis profanis religionibus sciatis mortes esse hominum consecratas.

Liber itaque Jovis fuit filius, regis scilicet Cretici. Hic cum fuisset adultera matre progenitus, nutriebatur apud patrem studiosius quam decebat. Uxor Jovis, cui Junoni fuit nomen, noverealisi animi furore commota ad necem infantis omnifariam parabat insidias. 2. Proficiscens peregre pater, quia indignationes tacitas sciebat uxoris, ne quid ab irata muliere dolo fieret, idoneis, sicut sibi videbatur, custodibus tutelam credidit filii. ¹⁾ Tunc Juno opportunum insidiarum nanta ²⁾ tempus et ex hoc fortius inflammata, quia proficiscens pater et sellam ³⁾ regni puero tradiderat et sceptrum, custodes primum regalibus premiis muneribusque corrupit, deinde satellites suos, qui Titanes vocabantur, in interioribus regie locat partibus et crepundiis ac speculo adfabre facto animos ita pueriles inlexit, ut desertis regiis sedibus ad insidiarum locum puerilis animi desiderio duceretur. 3. Illic interceptus trucidatur et, ut nullum possit necis inveniri vestigium, articulatum ⁴⁾ membra concisa ⁵⁾ satellitum sibi dividit turba. Tunc, ut huic facinori aliud facinus adderetur, quia vehementer tyranni crudelitas timebatur, decocta variis generibus pueri membra consumunt, ut humani cadaveris inauditis usque in illum diem epulis vescerentur. Cor divisum sibi soror servat, cui Minerva fuit nomen, quæ et ipsa sceleris fuit particeps, et ut manifestum delationis esset indicium ⁶⁾ et ut haberet unde furentis patris mitigaret impetum. Reverso Jovi filia ordinem facinoris exponit. 4. Tunc pater funesta

¹⁾ filio: cod. Palat.

²⁾ nanta: cod. Pal.; tracta: ed. pr.

³⁾ sellam: cod. Pal.; solium: ed. pr.

⁴⁾ articulatum: cod. Pal. ed. pr.; emendavit Wakefield Silv. erit. IV. p. 249.

⁵⁾ concissa: ed. pr.

⁶⁾ indicium: ed. pr.

calamitate cladis et acerbi ¹⁾ luctus atrocitate commotus Titanas quidem vario genere excruciatos necat nec prætermissum est in ultione filii aut tormentum aliquod aut poena, sed per omnia poenarum genera bacchatus necem ²⁾ qualiscumque ³⁾ filii vindicavit, affectu quidem patris, sed tyrannica potestate. Tunc, quia diutius pater ferre lugentis animi tormenta non poterat et quia dolor ex orbitate veniens nullis solaciis mitigabatur, imaginem eius ex gypso plastico opere perfecit et cor pueri, ⁴⁾ ex quo facinus fuerat sorore deferente detectum, in ea parte plastæ ⁵⁾ conlocat, qua pectoris fuerant liniamenta ⁶⁾ formata. Post hæc pro tumulo extruit templum et pædagogum pueri constituit sacerdotem: huic Silenus ⁷⁾ fuit nomen. 5. Cretenses, ut furentis tyranni sævitiam mitigarent, festos funeris dies statuunt et annum sacrum trieterica consecratione componunt, omnia per ordinem facientes, quæ puer moriens aut fecit aut passus est. Vivum laniant dentibus taurum, crudeles epulas annuis commemorationibus excitantes et per secreta silvarum clamoribus dissonis eiulantes fingunt animi furentis insaniam, ut illud facinus non per fraudem factum sed per insaniam crederetur: præfertur cista, in qua cor soror latenter absconderat, tibiæ cantu et cymbalorum tinnitu crepundia, quibus puer deceptus fuerat, mentiuntur. Sic in honorem tyranni a serviente plebe deus factus est, qui habere non potuit sepulturam.

[Firmicus Maternus, De err. prof. rel. c. 6. ed. Halm.]

XLIX.*

6. Fuit etiam alius Liber apud Thebas tyrannus magicæ artis potestate perspicuus. Hic cum muliebres animos venenis quibusdam et carminibus occupasset, pro arbitrio suo crudelia facinora furentibus imperabat, ut mente captas nobiles feminas et libidinum ministros haberet et scelerum. Qui qualia fecerit scelerum

¹⁾ acerbi: cod. Pal.; acerba: ed. pr.

²⁾ necis: cod. Pal.

³⁾ qualitercumque: ed. pr.

⁴⁾ cor pueri: Bursian; corpore: cod. Pal.; cor: ed. pr.

⁵⁾ plastæ: Bursian, idem plastæ coniciens.

⁶⁾ liniamenta: edd.

⁷⁾ Silenus: cod. Pal. pr. manu.

vel quantum matri contra filium vel sororibus contra fratrem imperaverit facinus, in scænis cottidie a tragici carminis auctoribus traditur, ut scelerati tyranni facinerosa¹⁾ crudelitas in animis audientium funestis semper relationibus renascatur. 7. Hunc Lycurgus sobria virorum coniuratione protectus regno exiit, pellit patria: neque enim effeminatus²⁾ consensum virorum potuit diutius sustinere. Effeminatum enim eum³⁾ fuisse et amatorum servisse libidinibus Græcorum gymnasiis decantatur. Nec fuga eius Lycurgus tantum est exilioque contentus, sed timens, ne fugiens et ab aliis receptus ludibriosa scelerum suorum etiam in alia regione conderet⁴⁾ semina, succinctus ferro patriæ dedecus minaci persequitur edicto. Tunc Liber proiectis infulis, quas pampineis coronarum⁵⁾ circulis inligabat, cum semiviro comitatu fugiens — soli enim eum secuti sunt stuprorum⁶⁾ et flagitiorum ac libidinum socii — per omnes oras vicini maris cum summa trepidatione desperationis⁷⁾ erravit. 8. Illic inter ebrias puellas et vinolentos⁸⁾ senes, cum adhuc eum scelerum pompa præcederet,⁹⁾ alter nigro amictu tæter,¹⁰⁾ alter ostenso angue terribilis, alter cruentus ore, dum viva pecudis¹¹⁾ membra discerpit, a Lycurgo comprehensus per proximam rupem quæ immensum præcipitium saxi inviis fecerat, in mare præcipitatur, ut¹²⁾ lacerum corpus marinis diu iactatum fluctibus errantium populorum animos ad sanitatis ac sobrietatis ordinem severa animadversione revocaret.

[Firmicus Maternus, De err. prof. rel. c. 6. ed. Halm.]

¹⁾ *facinerosa*: edd.

²⁾ *effeminatus*: cod. Palat.; *effeminatus ille*: ed. princeps.

³⁾ *enim eum*: Bursian; *enatum enim eum*: cod. Pal.; *enim*: ed. pr.

⁴⁾ *contenderet*: cod. Pal.

⁵⁾ *coronarum*: cod. Pal.

⁶⁾ *stuprorum*: cod. Pal.

⁷⁾ *desperationis*: cod. Pal.

⁸⁾ *vinolentes*: cod. Pal.

⁹⁾ *præcederet et*: cod. Pal.; *et* delevit Bursian.

¹⁰⁾ *tæter*: cod. Pal. ed. pr.

¹¹⁾ *pecudis*: cod. Pal.; *pecoris*: ed. pr.

¹²⁾ *ut*: ed. princeps; *at*: cod. Pal.

ADNOTATIONES.

I. Ad testimonia.

T. I.

Χάλκειον ὁ πλάσας Ζᾶνα: confer et Schol. ad Alleg. II. Tzetis [apud Matrangam in Anecd. Graec. p. 60°]: ἔσεν καὶ ἄλλαι αἱ ἐκκλησίαι καλοῦνται ἀπὸ τοῦ συναερούμεναι ἐκεῖ, ὡς ὁ Καλλιμαχὸς φησὶ

Εἰς τὸ πρὸ τείχεος ἱερὸν ἄλλες δεῦρα,
οὗ τὸν πάλαι χάλκειον ὁ πλάσας Ζᾶνα
γέρον ἄλαζόν ἔδικα βιβλία φήξει.

ubi in codicis margine legitur: γέρον ἔστιν ὁ ἄλιος Εὐήμερος; necnon Schol. ad Clem. Alex. Protrept. c. II. 24. p. 102. ed. Klotz: Εὐήμερος — οὗ μνησται ὁ Καλλιμαχὸς ἐν τοῖς ἰαμβοῖς γράφων:

γέρον ἄλαζόν ἔδικα βιβλία φήξει.

Χάλκειον: exhibent codices Pseudo-Plutarchi; *χάλκειον* scripsi rationibus adductus metricis. At Bentley hanc scripturam in Παγγαίον mutavit, cuius auctoritatem nullo iudicio abhūbito recentiores omnes secuti sunt. Sed primum, ut rebus levioris momenti eum refutare incipiam, mox ad graviora transiturus, illud χάλκειον non Pseudo-Plutarchi solum testimonio, sed etiam Scholiis ad Alleg. II. commendatur; deinde, quod ad externam scripturarum similitudinem attinet, Παγγαίον illud et χάλκειον non ita facile confundi possunt; tum Callimachus certe, Euhemerum oblique perstringens, non de Iove Panchaio, sed de Cretensi, ubi deum a puero educatum esse atque regnasse Historiae Sacrae auctor narravit, loqui debebat; nam eundem ne in Panchaia quidem Panchaem, sed Triphylium appellatum esse e fragmentis II. III. V. et XXIII. elucet. Neque enim me movet, quod Schmidt in editione Hesychii, Bentleyi memor, glossam Παγγαίος Ζεὺς ex vetere coniectura in Παγγαίος Ζεὺς mutavit, secutus magnam illorum cohortem, qui coniecturas coniecturis superstruere non dubitant; nam equidem, multo tutiorem emendandi viam ingrediens, pro Παγγαίος scribendum esse censeo Παγγαίος, quod sane dignum optimo maximo deo cognomen est. Significat enim omnia exhilarantem, idem fere, quod Χέρουα, letitiae dator, quo cognomine Iovem cultum fuisse Pausanias testatur in I. VIII. 12. 1: Διὸς ἀρίστηκεν ἱερὸν ἐπικλήτην Χέρουαος.

Sed cur tandem Bentley χάλκειον Ζᾶνα e textu omnino tollendum esse

existimavit? Num Callimachum de templo Iovis Triphylīi, non Panchaei, ab Euhemero descripto cogitasse scivit? Nam illud πρό τεύχευς ἱερὸν idem est, quod et Diodorus Euhemerum secutus in l. V. c. 44. descripsit agrumque consecratum circa templum situm usque ad fontem sacrum lapidea crepidine — huc enim pertinet πρό τεύχευς — cinctum fuisse tradidit his verbis: Παράγει δὲ τὴν πέγην ἄλην κρηπίς λιθίνη πολυτέλης, διακτείνουσα παρ' ἑκατέρων πλείραν σταδίου τέταρα, ἄχρι δὲ τῆς ἰσχυτέρας κρηπίδος ὁ τόπος οὐκ ἔστι βάσιμος πλὴν τῶν ἱερῶν (fr. III.) Idem Diodorus autem ibidem de templo haec quoque dicit: Παρὰ δὲ τὴν πλείραν ἑκατέρων τοῦ ὄρους χαλκεία μεγάλα κίετα, τὰς βάσεις ἔχοντα τετραγώνους, quae Rhodomannus, praesertim si bases illas quadratas spectas, non sine iure videtur ita vertisse: «Ad utrumque eius latus grandes *ex aere statuae erectae* sunt». At, si magis probas, quae Wesseling adnotavit: «Ego *casa athenae* fuisse arbitror ex usu vocis, de quo non dubitabis, modo Δωδωναίαν χαλκείαν . . . in memoriam redegeris», et hoc adversariis facile largior, contentus illis, quae Diodorus noster ibidem dicit: «Ἀγάλματα τε τῶν θεῶν ἀξιολογώτατα, τῆ τέχῃ διάφορα καὶ τοῖς βάσει διαμαζόμενα, e quibus ab Euhemero statuas deorum in templo commemoratas esse apparet. Iam, si tenes, quod et per se probabile videtur et a me, opinor, satis demonstratum est in Quest. Euhem. c. II. §. 6., Euhemerum scilicet a Diodoro non ad verbum esse exscriptum, quid impedit, quominus aeneam Iovis statuam (χαλκείαν Ζῆνα) pondere mirabilem (τοῖς βάσει διαμαζόμενα) ab auctore Historiae Sacrae descriptam a Callimacho hoc loco commemorari arbitremur, praesertim cum verbum πλάσαι ad χαλκείαν Ζῆνα prorsus accommodatum sit?

Ψύχει: sic cod. Mosquensis 339. et Marcianus 521; ψύχει: Paris. 1672.: ψύχει: est coniectura Bentleyi, cuius memores Duebner in editione Plutarchi ψύχει, Schneider ψύχων scripserunt. Sed quae est huius mutationis praestantia? Sicut enim βιβλία ψύχων, ita et βιβλία ψύχειν significatione libros exarandi ἀπαξ λεγόμενον est, nisi quod hoc Bentley fecit, illud autem apud Plutarchum, nec non apud Scholiastas ad Clem. Alex. et ad Alleg. II. occurrat. Concedamus igitur Callimacho, ut licentia iamborum elatus Euhemerum *impios libros evectari* dixerit; nam Bentleyo, quod pace tanti viri dicam, etiam in Callimacho recensendo idem, quod saepissime, accidisse, scilicet ut coniecturas faceret ingeniosas quidem, sed minime necessarias, non est quod miremur. Ceterum confer et Petri Petiti coniecturam in l. I. Miscell. Observ. c. 2: ψύχεται (exspuens, vomens impios libros).

Denique, ut omnem lectoribus evellamus scrupulum, non esse eum Schneidero ψύχων vel ψύχων scribendum secundum Sext. Empir. l. IX. 50. facile perspicimus, si evolimus eius librum, ubi legitur: καὶ εἶναι μὲν (sc. θεῶν) οἱ πλείους τῶν δογματικῶν καὶ ἡ κινή τοῦ βίου πρόκλησις, μὴ εἶναι δὲ οἱ ἐπικληθέντες ἄστροι, καθάπερ Εὐήμερος

γέρων ἀλαζόν ἄστροι βιβλία ψύχων

καὶ Διαγόρας ὁ Μήλιος καὶ Πρόδικος ὁ Κείος καὶ Θεόδωρος καὶ ἄλλοι παραπληθεῖς. Nonne manifestum est, consulto eum ψύχων scripsisse, ut servaret orationis concinnitatem participii formam postulantiem?

T. III.

ἢ τὸν Μεσσήριον: haec verba Meineke contra consentientem codicum memoriam eiecit et glossatoris esse nescientem Euhemerum Messenium ludibrii causa Bergaeum vocari confidenter affirmavit, provocans ad Strab. l. II. c. 4. p. 104 (l. IV. apud nos): Ἐρατοσθένης δὲ τὸν μὲν Εὐήμερον Βεργαῖον καλεῖν. Scilicet Strabo hic nihil aliud nisi illum Eratosthenis locum laudare debuit, ubi Euhemerus Bergaeus appellatus est! Certe Βεργαῖος hoc loco ipsum Antiphanem, mendacem Ἀπίσιον auctorem significat, Euhemeri similem, quem et alibi, in l. II. c. 3. p. 102. (ὃ πολλοὶ οὖν ἠπολείπεται ταῦτα τοῦ Πυθίου καὶ Εὐήμερου καὶ Ἀντιφάνους φουσμῶτος) Strabo commemoravit, neque iustam videmus subesse causam, cur athetesin adhibeamus.

φλαγίαν: Casaubonus Euhemero vindicat etiam ea, quae addit Strabo: καὶ τοῦτου δ' ἓνα τῶν ἁέρων αὐτὸς λέγει, τὸν μὲν Ἀράβιον κίλιον λίανην ἠποκαθάνοντας εἶναι, Διότιμον δὲ τὸν Στρομβίγου πρεσβείας Ἀθηναίων ἀργυροῦμενον διὰ τοῦ Κόδωνος ἀναπλεῖσαι ἐκ τῆς Κίλικίας ἐπὶ τὸν Νοῦσσην ποταμὸν, ὅς παρὰ τὰ Σούσα βῆ, καὶ ἀρκίσσαι τετρακοστίαν εἰς Σούσα ταῦτα δ' αὐτῷ ἀγγεῖσθαι αὐτὸν τὸν Διότιμον. Εἶτα διαμαζέτω, εἰ τὸν Εὐφράτην καὶ τὸν Τίγγρον ἢ δυνατόν διακρίναντα τὸν Κόδωνον εἰς τὸν Νούσσην ἐξβάλειν. Sed haec, praeterquam quod ab argumento libri Euhemerei prorsus aliena sunt, certe Damasto tribuenda videntur ea de causa, quod Strabo antea, quid Eratosthenes a scriptore illo mendaci sumpserit, nusquam dicit. At hoc omnino commemorare debuit, ut gravissimum geographiae auctorem iure reprehendere posset. Illud καὶ τοῦτου igitur non ad Euhemerum, sed ad Damasten est referendum. Ceterum confer *Bergeri* librum, qui inscribitur *Die geogr. Fragmente des Eratosthenes*, p. 43. sqq.

T. VII.

ἐν δὲ Πάγγοντι: forma Πάγγων pro Πάγγλια apud ipsum Euhemerum, ut opinor, occurrere non potuit. Nam insule nomen, ut *Block* (Evhémère, son livre et sa doctrine, p. 23.) recte vidit, compositum est e vocibus πᾶν et γλῆς, ut Πάγγλια γῆ significet *terram imprimis nobilem*. Hinc apud poetas Romanos saepe Panchaia legitur, velut in Ovid. Met. X. 309: Panchaia tellus; Verg. Georg. II. 139: Panchaia pinguis; Tibull. III. 23: Panchaia merces. Quare si genuinam nominis formam constanter retinere vellemus, etiam apud Graecos Πάγγλια esset scribenda, quae cum Πάγγοντι conciliari nullo modo potest. Mendosum est igitur hoc loco etiam illud Πάγγλιος, et, cum librorum errori utraque forma tribui non possit, Plutarchum memoria lapsum esse statuere debemus, quamobrem ei ipsum Euhemeri librum fama tantum notum fuisse iure suspicaris. Quae cum ita sint, ne Τριπόλλιος quidem contra consentientem codd. manuscr. memoriam corrigere ausus sum, quamquam ex Diod. l. V. c. 44: Τριπόλλιον Ὀλυμπιον ἀλαζήναι διὰ τὸ τοῦς κατοικοῦντας ὑπέχεσθαι ἐκ τριῶν ἔθνων, statim apparet Τριπόλλιος esse genuinam nominis formam.

T. XIII.

Ephemeron tòn Akragantíon: confer Schollaste verba ad hunc locum:

Οὗτός ἐστιν ὁ Εὐήμερος, ἔν τινος Μεσσηνίου, οὗ μάλιστα ὁ Καλλιμαχος ἐν τοῖς χωλιαρίοις λέγων·

γέρων ἀλαζὼν ἄδικα βιβλία φέρον·

ὅς διεβάλλετο ὡς ἄδικος. Ἀρχάγος Σικελίας καὶ ὄρος καὶ πόλις ὁμοίους.

T. XIV.

Nicanore Cyprio: sic rectissime emendavit Meursius; *Nicaogora* legitur in codice, quod Reifferscheid cur retinuerit, nescio. Imprimis enim tenendum est Arnobium et hic et alibi sæpiissime Clementis Alexandrini legisse vestigia, non ita quidem, ut verbum verbo redderet, sed ut aliis additis, aliis detractis id solum, quod maximi esset momenti, servaret. Confer fragmenta XXXIV. et XXXVI. ex Arnobio sumpta cum fragmentis XXXIII. et XXXV. a Clemente servatis, quibus addi possunt ea, quæ ad fr. XXXIV. adnotavimus et Arnobii locus in libro Adv. Nat. VI. 6.: «Ptolemaeus Agesarchi de Philopatore quem edidit primo Cinyram regem Paphi cum familia omni sua, immo cum omni prosapia in Veneris templo situm esse litterarum auctoritate declarat», collatus cum Clem. Alex. Protrept. c. III. p. 40: Πτολεμαῖος δὲ ὁ τοῦ Ἀγησάρχου ἐν τῷ πρώτῳ τῶν περὶ τὸν Φίλοπατορα ἐν Πάφῳ λέγει ἐν τῷ τῆς Ἀφροδίτης ἱερῷ κενύραν τε καὶ τοὺς κενύρου ἀπογόνους κακηδέσθαι. Quæ cum ita sint, ne hoc quidem loco alia querere nomina possumus, nisi ea, quæ occurrunt apud Clementem in Protrept. c. II. 24. p. 20 [t. XIII. apud nos]: Εὐήμερον τὸν Ἀκραγαντίου καὶ Νικάνορα τὸν Κύπριον καὶ Διαγύραν καὶ Ἰππονα τὸν Μήλιον, τὸν τε Κυρηναῖον; quod denique ad Leontem ab Arnobio commemoratum attinet, et huius alibi Clementis mentionem fecit. Iam cum Meursio *Nicanore* scribere eo tutius possumus, quod de *Nicaogora* quodam Cyprio nihil antiquitus traditum est, et, quod in Arnobii textu constituendo unius tantum codicis utimur testimonio, ut gratias agere Fortune debeamus, quoties eius argumentis aliunde petitis confirmandi aut corrigendi facultas datur.

T. XVI.

2. Περὶ θεῶν τοίνυν . . . τοὺς τοῦτοις ὁμοίους: nonnulli viri docti totum segmentum Euhemero tribuere atque hac ratione doctrinam eius de diis supplere voluerunt. Sed hæc omnia ipsi Diodoro sunt vindicanda, qui non hoc loco, sed paulo inferius in segmento 4 [apud nos fr. II.] Euhemeri inventa referre incipit. Adde, quod etiam alibi, ubi certe non Euhemerum ante oculos habuit, iisdem fere verbis commemorat has διττάς περὶ θεῶν ἐνοίας, ut exempli gratia Bibl. Hist. I. III. c. 9: Περὶ ἧς θεῶν οἱ μὲν ἀνώτερον Μερίας οὐκ ὄντας ἐνοίας ἔχουσι διττάς. Ὑπολαμβάνουσι γὰρ τοὺς μὲν εὐ τῶν κείνων ἔχειν καὶ ἀφ' ἑαυτῶν τὴν φύσιν εἶναι ἥλιον τε καὶ σελήνην καὶ τὸν

σάμπαντα κόσμον, τοὺς δὲ νομίζουσι θεοῦ φύσιν κεκοινωνημένοι καὶ δι' ἀρετὴν καὶ κοινὴν εἰς ἀνθρώπους εὐεργεσίαν τετυχεῖναι τιμῶν θανάτων. Confer eiusdem Diodori I. I. c. 11: Τοὺς δ' οὖν κατ' Αἴγυπτον ἀνθρώπους ὑπολαβεῖν εἶναι δύο θεούς, αἰθέρας τε καὶ πρώτους τὸν τε ἥλιον καὶ τὴν σελήνην; I. I. c. 13: ἄλλους δ' ἐκ τούτων εὐεργεσίας γενέσθαι πρὸς ὑπέρβαντας μὲν θεοῦ, διὰ δὲ τὴν σύνεσιν καὶ κοινὴν ἀνθρώπων εὐεργεσίαν τετυχεῖναι τῆς ἀθανασίας.

II. Ad fragmenta.

Fr. II.

6. Κατὰ τινα λόγον ἐψηλὸν καὶ ὑπερβολὴν ἱερὸν Διὸς Τριφυλίον: his repugnare videtur, quæ idem Diodorus I. V. c. 42, 6 (fr. III. apud nos) refert: ἱερὸν Διὸς Τριφυλίου κείμενον μὲν ἐν χώρᾳ πεδινήᾳ. Vehementer tamen erraret, qui propterea reiiciendum esse huius loci testimonium crederet. Nam cum Diodorus in descriptione Panchaiaæ, quæ est in I. V., alia quoque [cf. adnot. ad fr. III. 46, 7.] parum accurate referat, multo commendatus est I. V. et VI. testimonia coniungere, quam alterum contemnere, alterum probare. Nos igitur secundum Euhemerum circa templum Iovis regionem planam fuisse [τὸ περὶ τὸ ἱερὸν πεδῖον apud Diod. I. V. 43.], sed ipsum fanum in tumulo quodam exstructum longe eminuisse arbitramur. Cf. Bloebii librum: *Fehlern, son lieue et sa doctrine*, p. 24. Certe hunc λόγον ἐψηλὸν et montem Οὐρανῶ ὄρος seu Τριφυλίον Ὀλυμπον, de quo sermo est in fr. III. 44, 5, nullo modo confundere licet.

Fr. III.

XLII. 2. 3. Etiam hæc Euhemero, non ipsi Diodoro sunt tribuenda. Nam e fr. II. 4: Ἐκπέδσαντα δὲ αὐτὸν ἐκ τῆς εὐδαίμονος Ἀραβίας, eum per Arabiam Felicem iter fecisse et inde in Panchaiam navigasse elucet. Quæ cum narraret, commode adiungere potuit Arabia descriptionem. Nam non Panchaiam tantum, sed etiam Phœniciam, Palestinam et Aegyptum ab eo descripta esse fragmenta XI. XLIII. et XLIV. docent.

XLII. 2: ἔχοντα δ' αὐτῶν etc. Hæc verba Rhodemannus sic in Latinum vertit: «Urbium maxime regias habent magnifice exstructas, magnamque habitatorum frequentiam et copiam facultatum», quæ prorsus aptiorem efficiunt sensum, quam textus Diodori codicibus traditus. Certe πλῆθος οὐκ ἔχοντα et κτίσεις βασιλέας ad urbes potius, quam ad regias referenda esse videntur, ut illud ἔχοντα, quod sententiam perturbat, corruptum esse non sine causa suspiceris.

XLII. 5: κείμενον μὲν ἐν χώρᾳ πεδινήᾳ: hoc loco Diodorum parum accurate secutum esse Euhemeri descriptionem supra ad fr. II. 6. adnotavimus.

XLIII. 3: Ἦν δὲ . . . ὑπέρβαν . . . ὑποίων . . . παρεῖχοντα: cur hoc

loco Diodorus, cum in ceteris descriptionis partibus praesens tempus adhiberet, imperfecto usus esset, exposuimus in Quaest. Euhem. c. II. §. 6.

XLVI. 4: Ἔχει δὲ ἡ χώρα μέταλλα . . . ἐκ τῆς νήσου; quae Diodorus de metallis dicit, alio loco olim stetit contendit Block in libro: *Euhémère, son livre et sa doctrine* p. 28: «Ce détail-inquit-rompt complètement la suite du récit et ne se trouvait peut-être pas à cette place dans le texte de Diodore. Il est possible que, dans la confection du manuscrit qui a servi de base à ceux que nous possédons, cette phrase, oubliée dans le texte, puis ajoutée en marge, ait été à la légère intercalée en cet endroit.» Sed res nobis longe aliter se habere videtur. Iis enim verbis, quae statim sequuntur: τοὺς δ' ἱερεῖσιν αὐτὸ ἐπέλεον τὸ παράπαν ἐκ τῆς καθιερωμένης χώρας suspecta illa de metallis particula adeo arte coniungitur cum descriptione condicionis sacerdotum, ut divelli nullo modo possint. Neque ita difficile est, cur hoc loco auctor de metallis mentionem fecerit, rationem reddere. Scilicet ἡ χώρα non totam Panchaiam, sed agrum consecratum, qui circa templum a Iove conditum situs erat, τὴν καθιερωμένην χώραν significat. Coheret ergo cum precedentibus, ubi sermo est de sacerdotibus, qui in hoc agro habitabant, et de templo Iovis, quod ibidem erat; neque minus apte transitum parat ad ea, quae sequuntur: ἐκαστήματα δὲ χρυσῶ καὶ ἀργύρου: deinde: θυσώματα τοῦ ναοῦ . . . ἐξ ἀργύρου καὶ χρυσοῦ; tum: ἡ κλίμα τοῦ ναοῦ . . . χρυσῶ ἔλα; denique: στήλη χρυσῶ μεγάλα. Eo enim consilio agrum consecratum auro et argento abundare neque quicquam eorum exportari licere Euhemerus narravit, ut lectores in fano tantam rerum pretiosissimarum copiam inveniri facilius crederent.

XLVI. 7: αἱ πράξεις Ὀυρανῶν τε καὶ Διός: Saturni nomen hoc loco desiderari recte monuit Sévin [Mémoires de l'Acad. des Inscr. tom. VIII. p. 107. sq.]. Confer fr. III. 7: ἐν τούτῳ τῷ ἱερῷ στήλην εἶνα χρυσῶν, ἐν ἧ τῶς Παγγαίους θυσώματα παρέχον γεγραμμένας τὰς τοῦ Ὀυρανῶ καὶ Κρόνου καὶ Διός πράξεις. Neque tamen necessarium est hoc cum Sevino librariorum negligentiae tribuere, cum non Euhemerus ipse, sed excerpta tantum Diodori, qui etiam alibi parum accurate auctores in suum usum convertit, ad nos pervenerint.

Περὶ μὲν αὖν etc.: Diodori, non Euhemeri verba esse omnes intellegent.

Fr. IV.

Sit dives amomo: Ennius in versione sua procul dubio descripsit insulam Panchaiam. Hanc descriptionem ante oculos habent poete Romani, praesertim Ovidius; nam de imitatione poetarum Graecorum, apud quos Panchaiae nulla est mentio, in hac re sermo esse non potest. Ceterum confer cum Ovidii versibus inter reliquias Euhemeri Enniani positus Lucret. II. 417:

Araque Panchaeos exhalat propter odores:

Verg. Georg. II. 139:

Totaque turiferis Panchaia pinguis arenis;
et Georg. IV. 379:

Panchaeis adoleseunt ignibus arae;
Tibull. III. 23:

Illic quas mittit dives Panchaia merces;

Claudian Nupt. Honor. et Mar. 94: Panchaia cinnama. Quae omnia non tam ad Panchaiam ipsam, quam ad insulam sacram [Ἱερά νῆσος apud Diod. I. V. 41. 4.] ei vicinam pertinent, ubi tura et murrum abunde inveniri Euhemerus narravit. Poetarum locos respicit Arnobius Adv. Nat. VII. 233: «Numina non indigne sustinent Panchaicas sibi ardere resinulas.»

Fr. V.

Haec verba legimus etiam apud Philargyrium ad Verg. Georg. II. 139. Neuter legit Euhemerum, qui Panchaiam non regionem Arabiae esse, sed adversus Arabiam Felicem in Oceano sitam (cf. Diod. V. 41. 2.) tradidit.

Fr. VII.

Ennius quidem: confer Lactantii Epitomen ad Pentadum c. 14:

Saturni patrem Uranum fuisse vocitatum et Hermes auctor est et sacra historia docet. . . Euhemerus eundem Uranum primum in terra regnasse commemorat his verbis: Initio primus in terris imperium summum Caelum habuit; is id regnum una cum fratribus suis sibi instituit atque paravit.

Fr. VIII.

Oceania . . . Huracia: hoc loco in nominibus scribendis mire discrepant codices; in optimis tamen *Oceania* legitur, quo etiam scripturae Lipsiensium, quos ipse excussit, in 202. *Oceania*, in 203. *Oceania*, in 204. *Oceania* referendae sunt. Maior est difficultas in *Aulacia*, quae in Lips. 203. et in quibusdam aliis invenitur, cum Lips. 202. *Alavia*, 204. *Aulanaa*, nonnulli *Aulatia*, alii alia monstra exhibeant, ex quo iam archetypum corruptum fuisse iure suspiceris. Quae cum ita sint, ut tota recte instituantur questio, imprimis Caelum, ubi divinos primum nactus esset honores, ibidem, scilicet in insula Panchaia, supremum diem obiisse sciendum est, quod nunquam nusquam commemoratur, necessario sequitur ex Euhemeri de diis doctrina ad exemplar cultus heroum conformata, praeterquam quod avum Iovis, Panchaiae regem, in regno suo mortuum et sepultum per se consentaneum esse videtur. Neque sententiae nostrae repugnat, quod Lactantius Caelum in Oceania vitam reliquisse dicit; nam, cum Diodorus, ubi Panchaiam copiose describit [I. V. c. 41—46], inter incolas insulae Oceaniae et inter urbes etiam Oceanidem commemoret, probabilis est Blockii coniectura [cf. librum eius: *Évhémère, son livre et sa doctrine*, p. 32.],

Oceaniam esse Panchaie regionem ab Oceanitis habitatam, quo concessio etiam dubiam illam *Aulaciam* ibidem quaeramus necesse est. Sed idem Diodorus in descriptione insulae enumerat urbes memorabiles, inter quas certe etiam *Aulacia* illa Caeli sepulcro clara esse debet. Nomina autem haec sunt: Πανάρα (c. 42.) Δρόα et Ἀστερουσία (c. 44.), Ἰλιανίς, Δάλις et Ὑραξία (c. 45.). Jam si ex Ἰραξία in versione Ennii certe *Huraciam* factam esse consideramus, habemus quo referamus omnes codicum corruptelas. [Cf. quae exposui in ephemeride philologica Hungarorum: *Egyptenes Philologiai Közlöny* t. XII. p. 535.]

Fr. IX.

Αἶα καὶ Ἥφαιστος καὶ Ποσειδῶνα: et hoc loco parum accurate Diodorus Euhemeri doctrinam exposuit, omisit enim Plutonium et Glancam, de quibus cf. fr. XIII.

Fr. X.

ἐν τῷ περὶ Διούριον: haec ad Euhemerum refert Block [cf. *Euhémère*, son livre et sa doctrine, p. 41.] et eius de Baecho fabulas hoc loco a Lydo enarratas esse arbitratur. Sed cum in prima fragmenti parte de Saturno sermo sit, de cuius regno Charax, Isigonus, Polemo et Aeschylus inducuntur testes, his probabilius adnumerandus est, qui proxime sequitur, Euhemerus, praesertim si supplementa editoris recto stant loco. Adde, quod Hase in editione sua in lacuna *δ Η.* . . Plutarchi nomen delitescere eique librum illum de Baecho tribuendum esse putat.

Fr. XI.

facile deterior: sic plerique libri; *facile*: codices nonnulli et editores veteres. Cf. Sibyll. Carm. III. 127:

καὶ ῥ' ἐκριναν βασιλεῖα κρόνον πάντων βασιλευσάν
ὄναικά τοι πρέσβυτος τ' ἦν γὰρ καὶ σῖδος ἄριστος

virile secus: in antiquo codice Gothano legitur *virile secus*, ex quo vulgatam lectionem *virilis secus* correxi. *Secus*, substantivum indeclinabile, s. piasime occurrit apud antiquiores, quod, quamquam Ciceronis aetate iam obsoletum erat, invenitur etiam in scriptis recentiorum, ubi id agunt, ut venerandam antiquitatem sermo eorum redolet. Cf. *Plant. Rud. I. 2. 19*:

virile secus nusquam ullum habui;

Asell. ap. Gell. II. 13: Eum quem virile secus tum in eo tempore habebat; Varro ap. Gell. III. 10: Quod eius virile secus futurum est.

Fr. XII.

Ut Euhemerus poeta dicit: sic et hic et infra correxit Politianus e duobus Mediceis; in codice Lipsiensi melioribus adnumerando, quem ipse

excussi, hoc loco *Heuhemerus*, infra *Euhemerus* legitur. Praeferenda est igitur haec lectio vulgatae illae *Homerus*, cuius ortum corruptela *Heuhemerus* in Lipsiensi satis illustrat. Adde, quod etiam apud Augustinum in I. De civ. dei VII. c. 27. pro *Euhemero*, de quo ibi procul dubio sermo est, in nonnullis codicibus *Homerus* occurrit. Sévin autem [Mem. de l'Acad. des Inscrip. t. VIII. p. 107. sqq.] pro Euhemero *Euani*, poetae elegiaci, nomen scribere maluit, quippe qui fabulas hoc loco commemoratas ab Euhemero alienas esse putet. Quamobrem etiam Schneider, Columellae editor, *Eumelum* potius quam Euhemerum in textum recipiendum esse arbitratur: potuisse enim talia referri ab Eumelo, Bugoniae auctore. Sed vide quae exposui in *Quaest. Euhem. c. III. §. 5.*

Fr. XIII.

Haec ut scripta sunt . . . traditum est: etiam haec verba Ennio esse tribuenda docet Lactantii Epitome ad Pentadium c. 13., ubi legitur:

Quam historiam vertit Ennius in Latinum, cuius haec verba sunt: Haec ut scripta sunt Iovis fratrumque eius stirps atque cognatio. In hunc modum nobis ex sacra scripture traditum est.

Vahlen [Enn. rel. p. 170.] ultima huius loci verba sic scribit: «cognatio in hunc modum nobis ex sacra scripture tradita est».

Fr. XIV.

humanam carnem solitos evitare: Sieroka [De Euhemero, p. 14.] respiciens locos de Urano Diodori [fr. VI. apud nos]: ἐπιεικῆ τινα ἄνδρα καὶ εὐργετικόν καὶ τῆς τῶν ἀστέρων ἀνέσεως ἐπιστάμονα, ὃν καὶ πρῶτον θεοῦ τῶν τῶν ἀθανάτων θεῶν, et Lactantii [fr. VII.]: «Initio primus in terris imperium summum Caelus habuit. Is id regnum una cum fratribus suis sibi instituit atque paravit, dicit haec: «Iam ex his locis liquet Uranum hominum non tantum regem, sed etiam ordinatorem primum fuisse. Falso igitur Lactantius Div. Inst. I. I. c. 13. et 22. a Iove homines ad mitiorem victum cultumque et ad deorum opinionem a vita fera traductos esse tradidit». Sed Lactantius nusquam dicit a Iove primum homines ad deorum opinionem esse traductos; deinde ex eo, quod Uranus secundum Diodorum εὐργετικός; fuit et secundum Lactantium regum instituit atque paravit, eum humana carne abstinentis, leges hominibus dedisse moresque feros mitigasse nondum sequitur. Certe, si nodum in scirpo quaerere nolumus, suspicioni, Lactantium hoc loco parum accurate retulisse Euhemeri doctrinam, nullum relictum esse locum fatendum est.

Fr. XV.

qui Titani vocantur: certe hunc Lactantii locum respexit Fulgentius in *Mythol. I. I. c. 25*:

«Inppiter enim, ut Anacreon, antiquissimus auctor, scripsit, dum adversos Titanos, id est Titanii filios, qui frater Saturni fuerat, bellum

adsumeret et sacrificium *Caelo* (vide fr. XXV.) fecisset, in victoriae auspiciam aquile sibi adesse prosperum vidit volatum*.

Nam, quod provocat ad Anacreontem, antiquissimum auctorem, nemini imponit, qui novit mendacissimi scriptoris ineptias.

Fr. XVII.

Caesar quoque in Arato: fabula, quam secutus est et in usum suum collaturus commutavit Euhemerus, aquilam in Iovis capite consedissee narrans, saepius apud scriptores veteres occurrit. Cf. Eratosthenis, qui Aglaosthenem nominat auctorem, Catast. c. 30. ed. C. Robert: ἐφορμῶντος δὲ ἐκ τῆς Νάξου ἐπὶ τοὺς Τίτῆνας ἀστὸν αὐτῷ φανῆναι εὐόντι, τὸν δὲ οὐρανίστατον ἱερὸν αὐτὸν ποιῆσθαι καὶ διὰ τοῦτο τῆς ἐν οὐρανῷ τιμῆς ἀξιοῦσθαι; Schol. ad Germ. Arat. p. 91: Aglaosthenes dicit Iovem***, cum ex Naxo adversus Titanas proficisceretur et sacrificium faceret, aquilam ei in auspicio adparuisse. Quam bono omine acceptam tutelae suae subiecisse; Hyg. Astron. II. 16., eiusdem Aglaosthenis testimonio usus: «Cum voluerit bello lucescere Titanas, sacrificanti ei aquilam auspicatam»; Schol. ad Hom. II. Θ. 247. ed. Bekker: λέγεται δὲ κατὰ τὴν τοῦ Διὸς γένεσιν τὸν ἀστὸν γεννηθῆναι, ἐν τῇ τῆς πρὸς τοὺς Γίγαντας μάχῃ παραπτήνας: διότι ἐν τῇ διανομῇ τῶν περιγῶν Ζεὺς τὸν ἀστὸν ἔλατο; Serv. ad Aen. IX. 564; Acro ad Hor. Carm. IV. 4. Quid de Fulgentii in Mythol. I. 25. testimonio statuendum esset, exposuimus supra in adnot. ad fr. XV.

ante: priusquam adversus Titanas bellum inirot, ut recte adnotavit Luc. Mueller.

Fr. XVIII.

Cum magna Cretensium multitudine: huc fortasse pertinet Ennii fragmentum, quod Vahlen inter incerta [n. XX.] posuit, apud Charisium I. p. 99. P.

Cretenses Ennius, ut Varro libro primo de sermone Latino scribit.

Fr. XXIII.

Antiquus auctor: potuisse haec vel talia in proemio ab Ennio ipso referri recte monuit Luc. Mueller. Confer Laetantii epitomen ad Pentadum c. 13: «Euhemerus fuit *Messenius* antiquissimus scriptor, qui de sacris inscriptionibus veterum templorum et originem Iovis et res gestas omnemque progeniem collegit; item ceterorum deorum parentes, patrias, actus, imperia, obitus, sepulera etiam persecutus est. Quam historiam vertit Ennius in Latinum, cuius haec verba sunt.»

Messena: ex Epitome, ubi Euhemerus *Messenius* appellatur, falsam esse scripturam codicum nonnullorum, qui *Messana* exhibent, facile elucet.

Secus mare: maxima pars codicum *secundum mare* exhibet. Sed praefendum censui *secus*, antiquiorem prepositionis formam, quae occurrit

etiam apud Catonem, Ennii aequalem, in libro De re rust. 21, 2: *foramina utrinque secus laminas*. Nam quod Charisius dicit l. I. 17, 49. p. 61: «Id, quod vulgus usurpat, *secus illum sedi*, hoc est secundum illum, et novum et sordidum est», ideo tantum audiendum est, quod nobis rem notissimam, scilicet obsoletas vocabulorum formas in sermone incultorum hominum diutissime conservari, novo demonstrat exemplo.

Fr. XXIV.

ιδρύσασθαι: sequitur fr. XXVI. Deinde Eusebius haec addit:

Ταῦτα καὶ τὰ τοῦτοις παραλήσια ὡς περὶ ἀνητῶν ἀνδρῶν περὶ τῶν θεῶν διελθὼν ἐπιφέρει (sc. Diodorus) λέγων

Καὶ περὶ μὲν Εὐνήμερου τοῦ συνταξάμενου τὴν ἱερὰν ἀναγραφὴν ἀρεστυρομένη ταῖς βιβλίαις, τὰ δὲ παρὰ τοῖς Ἑλλήσι μυθολογούμενα περὶ θεῶν ἀκολούτως Ἡσιόδου καὶ Ὀμήρου καὶ Ὀρφέου παρασθέντα συντόμως ἐπιδραμεῖν.

Verba *τὰ τοῦτοις παραλήσια* indicant plures Euhemeri fabulas, quam hoc loco commemorantur, in l. VI. a Diodoro esse enarratas.

Fr. XXV.

Panchaeum deducit in montem: scripturae codicum plurimorum, *Pavenium*, *Panaeam* et *Paneum*, iam archetypum corruptum fuisse satis indicant, ut illud *Pan eum*, quod libri nonnulli exhibent, coniectura librariorum ortum esse iure suspiceris, praesertim cum nullo alio commendetur in fragmentis Euhemeri testimonio. Quare Krahnert [Grundl. zur Gesch. des Verf. der röm. Staatsrel. p. 39.], coniectura locum sanare conatus, *Panchaeum eum* scripsit, Ganss autem [Quest. Euh.] *Panchaiam*. Equidem Krahnertum sequor, nisi quod *Panchaeum* solum scripsi, *eum* omittens; nam quod verbum *deducit* non habet quo referatur, non me movet, cum Lactantium ipsa auctoris verba omissis precedentibus e contextu erepta laudare sciam. Quantum e fr. XXIV., ubi Iovem Beli Babylonii hospitio relicto in Panchaiam venisse avoque aram creasse, et e fr. XXVI., ubi eum e Panchaia [κακείθεν] in Syriam, e Syria in Ciliciam profectum esse regemque Cilicem bello vicisse legimus, conicere licet, bellicosum ducem cum exercitu terram circuisse hospitiaque quesivisse suspicamur. Quae si vera sunt, hunc in modum probabiliter supplere possumus sententiam mutilatam apud Lactantium, non eo consilio, ut verba ipsa, quod absurdum sit, coniectura assequamur, sed ut aptus evadat sensus; «Iuppiter Belum relinquit, exercitum Babylone abducit, deinde *Panchaeum deducit in montem*. . .»

Caeli sella: in codd. omnibus *Caeli stella* legitur; *Caeli stela* (στῆλη) Ciaconii coniectura est, quam Vahlen a. 1854, Luc. Mueller a. 1884. Bærens [Poet. Rom. fr.] a. 1886. in textum fragmentorum Ennianorum recipere non dubitarunt! Quorum negligentiam satis mirari non possum. Non fuit enim eis nota praestantissima Krahnerti emendatio iam a. 1839. publici iuris facta in programme scholae Latinae Halensis: *Caeli sella*.

Nam mons hic commemoratus idem est, qui apud Diodorum l. V. c. 44, 5: *Θῆρανός δῆμος* vocatur, de quo ibidem legimus: *Μεσόλογοι γὰρ τὸν παλαιὸν Θῆρανόν βασιλεύσαντα τῆς αἰκουμένης προσηγοῦς ἐνδιατρίβειν ἐν τῷδε τῷ τόπῳ καὶ ἀπὸ τοῦ ὕψους ἐφορᾶν τὸν τε οὐρανὸν καὶ τὰ κατ' αὐτὸν ἄστρα. . . Θῆραν τὴν κατ' ἐπιπέδον ἐν τούτῳ τῷ ὄρει ποιεῖν τοὺς ἱεροὺς μετὰ πολλῆς τῆς ἀγνείας* [fr. III.] Quae sacrificia certe in ara ab Iove erecta fiebant. Confer et Euseb. Praepar. Evang. II. 2, 10: *Εἰς τὴν Παγγαίαν ἤβρον πρὸς τῷ Ὀρεακῷ κειμένην παραγενὼν μέγαν (sc. Iovem) Θῆρανός τοῦ ἴδιου προπάτορος βοῶντος ἰδρύσασθαι* [fr. XXIV.].

idque . . . nomen indidit: uncis secluisit Vahlen. «Uncis inducta — ait — non potui mihi persuadere aut ab Lactantio aut ab eo quem is auctorem sequitur proximis praeposita fuisse». Sed potius ea quae sequuntur:

idque Iuppiter . . . nominavit: eicienda esse recte monuit Luc. Mueller. Nam verba: *idque quod aether vocabatur placans* a consilio auctoris aliena statim produunt interpolationem ineptam: Iovem enim, cum Caelo aram crearet eoque sacrificaret, non aetheri, aetherem placasse credibile non est. Adde, quod, quae praecedunt: *de sui avi nomine caelo nomen indidit*, magis Ennianae dictionis praeseferunt speciem, cum verbum *indendi* hoc praesertim sensu apud antiquiores saepius, quam apud aureae aetatis scriptores, fuerit usitatum. Cf. apud Vahlenum inter tragoediarum Ennianarum reliquias vs. 100:

Andromache nomen qui indidit, recte indidit.

Ciacconius repetitionis evitandae gratia sic nostrum locum abbreviavit: «In quo loco suspexit idque quod supra mundum erat quodque aether vocabatur precans primum caelum nominavit». Quae refutare post ea, quae supra dixi, supervacaneum est.

Denique, ut omnes enumeremus virorum doctorum ad hunc locum coniecturas, *Gans*, respiciens fr. VII. (apud Vahlenum) Epicharmi Enniani:

Istic est is Iuppiter quem dico, quem Graeci vocant
Aërem

talem fere sensum his verbis tribuendum esse suspicatur: *idque quod supra mundum erat, quod aër vocabatur, de suo ipsius nomine Iovem nominavit idque Iuppiter, quod aether vocabatur, precans primum caelum nominavit*.

Fr. XXVI.

Kḗxstḗv etc. haec verba Diodori cum fr. XXIV. coherent. *Kḗxstḗv* igitur significat: ex Panchaia, postquam Caelo avo aram erexit.

Fr. XXVII.

Historia vero Sacra: confer Lactantii Epitomen ad Pentadimum c. 24: Euhemerus autem in sacra historia ipsum Iovem dicit, postquam imperium ceperit, sibi multis in locis fana posuisse. Nam circumiens

orbem, ut quemque in locum venerat, principes populorum amicitia sibi et hospitii iure sociabat. Cuius rei ut posset memoria servari, fanum sibi creari iubebat atque ab hospitibus suis annua festa celebrari. Sic per omnes terras cultum sui nominis seminavit.

Cassius: non Cassius, ut aliqui libri exhibent; nam etiam apud Eusebium Praepar. Evang. II. 2, 10 [fr. XXVI] *Κάσιον* lectio melioribus libris commendatur.

Simile quiddam . . . ornaret: haec verba, utpote neque ab Euhemero neque ab Ennio profecta, uncis secludenda sunt; nam perturbant totum contextum neque ad doctrinam Euhemerream ulla ex parte pertinent. Quamobrem iam Luc. Mueller in editione Ennii haec omnino non ab Euhemero aut ab interprete eius, sed ab eo, qui verteret Ennium in prosam, addita esse censuit. Equidem additamentum Lactantio tribuo, qui, cum hoc loco non verba ipsa Ennii laudare, sed argumentum Historiae Sacrae suis verbis enumerare vellet, quintum Aeneidos librum ante oculos habens, ut fabulam exemplo omnibus noto illustraret, haec inseruit. Similiter in Div. Inst. l. I. c. 11. Neptuni regnum comparavit cum infinito M. Antonii imperio «cui totius orae maritimae potestatem senatus decreverat, ut praedones persequeretur ac mare omne pacaret».

Hoc modo . . . dedit: haec Ennio esse tribuenda et Epitome, quam supra laudavimus et verbum *seminandi* sensu divulgandi minus proprie usurpatum luculenter docent.

Fr. XXIX.

Ennius in Sacra Historia: confer Lactantii Epitomen ad Pentadimum c. 13:

Idem igitur Euhemerus Iovem tradit, cum quinquies terram circumvisisset et amicis suis atque cognatis distribuisset imperia legesque hominibus (supplendum fortasse: *reliquisset*), multaque alia bona fecisset, immortali gloria memoriaque affectum sempiterna in Creta vitam commutasse atque ad deos abiisse, et sepulcrum eius esse in Creta in oppido Gnosso et in eo scriptum antiquis litteris Graecis ΖΑΝ ΚΡΟΝΟΥ quod est Iuppiter Saturni.

Vitam commutavit: non *consummavit*, ut codices nonnulli exhibent; nam etiam Epitome, ubi legitur *vitam commutasse*, cum melioribus libris facit.

Fr. XXX.

interfectam: addit Hyginus: «de quo alio tempore plura dicemus». In libris tamen eius, qui ad nos pervenerunt, nihil praeterea de hac re inventi.

Fr. XXXIV.

dilectam meretriculam: codex Arnobii unicus, Par. 1661., hoc loco *dictatum* exhibet, quod ut corruptum asterisco notavit Reifferscheid. Iam

si corruptela medelam afferre volumus, ut tota recte instituatür questio, imprimis sciendum est, Arnobium omnia, quæ de Cinyra Cypriorum rege et de Venere meretrice refert, Clementi Alexandrino debere neque apud eum quicquam, quod scriptor Græcus non commemoret, recte queri posse. Reicienda est igitur, quamquam ad codicis scripturam proxime accedit, Gelli coniectura *ditatam*, cum Clemens Venerem a rege Cyprio divitiis donatam esse nusquam narret. Sed apud eundem in Protrept. c. II. 14: Venus ἢ Κινύρα φησὶ appellatur. Eodem pertinent in Protrept. c. II. p. 29: Ἀφροδίτη δὲ ἐκ Ἄρει κατασχουμένη μετέλθεν ἐπὶ Κινύραν; deinde apud Firmicum Maternum, qui, sicut Arnobius, Clementem expilavit in libro De err. prof. rel. c. IV: Audio Cinyram Cyprium templum *amicæ meretrici* donasse; tum apud Theodoretum, eiusdem scriptoris sectatorem, in Græc. affect. cur. [p. 767. ed. Schulze]: αὐτὴν καὶ ἑταίραν γεγονῆσθαι φασὶ καὶ ἑροφιέ-
την Κινύρου. Itaque cum satis constet secundum Euhemerum Cinyræ, regis Cyprii, amicam fuisse Venerem, coniectura nostra, *dilectam meretriculam*, locum sanari arbitror.

Fr. XLVII.

Arista et granum: vide initium huius particule apud Varronem:

«In segetibus autem frumentum, in quo culmus extulit spicam: ea quæ mutilata non est, in ordeo et tritico tria habet continentia, granum, glumam, aristam: et etiam primitus spica cum oritur, vaginam. Granum dictum, quod est intimum solidum, gluma, qui est folliculus eius. Arista, quæ ut acus tenuis longe eminet e gluma. Proinde ut grani theca sit gluma et apex arista.»

Fragmento autem hæc addit: «Videtur vocabulum (sc. gluma) etymon habere a glubendo, quod eo folliculo deglubitur granum.»

Euhemeri libris versis: aliter Krahnert [Grundl. zur Gesch. des Verf. der röm. Staatsrel. Halle 1839.] qui scribit: *Euhemeri versibus*: «Denn — ait — *Ephemeridis versibus* oder *Euhemeri libris* der Wiener Handschrift ist Corruptel und *Euhemeri libris versis*, was Politian, Remescius und Schneider aufnahmen, offenbar blosse Conjectur.» Nos tamen, cum in Varronis libro recensendo huc usque non habeamus solidum manuscriptorum fundamentum, in auctoritate Politiani impresentiarum acquiescendum putamus.

APPENDIX.

Index librorum ad Euhemerum pertinentium.

Hoc loco commentationes virorum doctorum omnes, quae usque ad hunc diem publici iuris factae ad Euhemeri doctrinam illustrandam aliquid contulerunt, enumerare paucisque tantum verbis, quid continerent quantumque ad scriptorem nostrum rectius intellegendum valerent, indicare statui, gratum illis me facturum putans, qui posthac in Historia Sacra operam collocare, et, quid huc usque in hac re elaboratum sit, quam facillime cognoscere cupient.

Q. Ennii poetae vetustissimi fragmenta, ab *Hieron. Columna* conquisita disposita et explicata, nunc ad editionem Neapolitanam a. 1590. recusa accurante Francisco Hesselio, Amstelodami 1707. — Insunt fragmenta versionis Ennianae apud Lactantium servata omnia, quibus adduntur nonnulla de vita Euhemeri et complures libri eius reliquiae e scriptoribus Graecis diligenter excerptae. Neque tamen Columna, quippe qui non data opera de Euhemero quaereret, omnia huc pertinentia collegit, neque reliquis apte disponendis, qualem Historia Sacra formam integra habuisset, eruere temptavit.

Vossius: De historicis Graecis, ed. Westermann. p. 105. 106. — Agitur de Euhemero historico, quem non omnino ficta rettulisse, sed insulam Panchaiam re vera fuisse maiore doctrina quam emolumento auctor evincere conatur.

Serin: Recherches sur la vie et les ouvrages d'Euhémère. [Mémoires de l'Académie des Inscriptions. t. VIII. p. 107—117. 1733]. — Commentatio bonae frugis plena, in qua scriptor, vita Euhemeri breviter enarrata, omnia fere testimonia ad librum eius pertinentia, quae alicuius essent momenti, in quaestionem vocavit; Panchaiam ab auctore ipso fictam, doctrinam tamen de diis e vera eius persuasione profectam esse opinionisque illius aetatis prorsus accommodatam fuisse statuit.

Fournont: Dissertation sur l'ouvrage de Euhémère. [Mem. de l'Acad. des Inscriptions. t. XV. p. 265—292. 1743]. — Insulam Panchaiam non ab Euhemero fictam esse, sed in Rubro Mari, nomine *Pank*, re vera inveniri, magna sed confusa doctrina disputans, contendit.

Foucher: Recherches sur l'origine et la nature de l'Hellénisme. I. Système d'Euhémère. [Mem. de l'Acad. des Inscriptions. t. XXXIV. p. 435—461. 1770]. Examen du système d'Euhémère. [Ibid. t. XXXV. p. 39—88.] — Re-

futat Fourmontii somnia; Euhemerum deos non omnino sustulisse, sed stellis præsertim divinitatem tribuisse Diodori usus testimonio primus affirmat; universam eius doctrinam non esse veram, interdum tamen in explicandis heroum factis non sine ullo fructu adhiberi posse putat.

Fabricius: Bibliotheca Græca, ed. Harles. T. III. p. 616. 1793. — Vir doctissimus solita cum cura testimonia de Euhemeri vita et locos scriptorum veterum ad librum eius deperditum pertinentes collegit.

Brucker: Historia critica philosophiæ. Vol. I. p. 604. sqq. — Nihil novi continet.

Meiners: Historia doctrinarum apud Græcos. T. II. p. 664. sqq. — Nihil novi continet.

Zimmermann: Epistola qua Euhemerus Messenius et Diagoras Melius ab atheismo contra Plutarchum aliosque defenduntur. [Museum hist. philos. Bremens. vol. I. p. 604. sqq.] — Hac commentatione, qui legit libellum Foucheri Euhemeri doctrinam ab atheismo vindicantis, facile carere potest.

Reinmann: Historia atheismi. p. 176. sqq. — Nihil novi continet.

Heyne: De fontibus et auctoribus historiarum Diodori. [Comment. Societ. Gotting. ad a. 1784. 1785. vol. VII. p. 99; nunc in editione Diodori, a L. Dindorfio curata]. — Præter l. V. c. 41—46. et fragmentum l. VI. apud Eusebium Euhemero fortasse vindicanda statuit l. I. c. 27. et magna ex parte l. V. c. 64—80., de quibus disputavimus in Quæst. Euhem. c. II. §. 7.

Creuzer: Symbolik und Mythologie der alten Völker. 1812. T. IV. p. 545. sqq. — Pauca tantum neque ita magui momenti sunt, quæ de nostro disputat.

Hoeck: Kreta. Vol. III. p. 326. sqq. — Quantum Euhemerus ad polytheismum tollendum contulerit, argumentis probabilibus docet; doctrinam eius etiam in mysteria Cretensium penetrasse sine iusta causa suspicatur.

Böttiger: Ideen zur Kunstmythologie. T. I. p. 187. sqq. — E reliquiis servatis, qualis Euhemeri liber integer fuerit, probabilibus coniecturis restituere conatur; ei maxime tribuit religionis mythologicæ interitum.

Baum: Einleitung in Rom's alte Geschichte. Berlin und Stettin. 1828. p. 101—110. — Euhemeri vita breviter enarrata, quantum rerum Romanarum scriptores in fabulis Italicis explicandis ei debuerint, exponit. Eundem in Panchaia descriptione non solum de deorum origine humana, sed etiam de optima reipublicæ forma cogitasse contendit.

Lebeck: Aglaophamus. T. I. p. 138. sqq. — In mysteria Græcorum ex Euhemeri doctrina nihil penetrasse contra Hoeckium exponit.

Krahnert: Grundlinien zur Geschichte des Verfalls der römischen Staatsreligion. II. Ennius. p. 20—45. [Programm der lateinischen Hauptschule zu Halle. 1837.] — Agitur de Euhemeri vita, de indole totius doctrine, quam sine ullo graviore consilio mendacissime conflata putat, tum, quid ei Romani scriptores, Varro præsertim, debuerint, exponit. Sen-

tentiam ejus de versione Ennii et de reliquiis Ennianis apud Lactantium servatis vide in nostrarum Quæst. Euhem. c. III. §. 6.

Gerlach: Historische Studien. Hamburg und Gotha. 1841. — Über die heilige Geschichte des Euhemeros, p. 137—154. — Vitam Euhemeri breviter enarrat; occupatus est maxime in descriptione Panchaia interpretanda, in qua Indiæ ubertatem, mores institutaque populorum orientalium adumbrari putat.

Egger: Latini sermonis vetustioris reliquiæ selectæ. Paris. 1843. p. 151—154. — Insunt fragmenta Euhemeri Enniani neque diligenter collecta neque ea qua par erat cura edita.

Droysen: Geschichte des Hellenismus. Vol. III. p. 21. — Quantum Euhemeri doctrina valuerit ad tollendam religionis auctoritatem, exponitur.

Steinhart: Euhemeros. [In Encycl. Ersch-Gruber. sect. I. vol. 39.] — Nihil novi continet, præterquam quod plures illas patrias, quas diversi scriptores Euhemero tribuunt, longa eius peregrinatione explicare et nomen Panchaia falso ad Παναχία referre conatur.

Krause: Panchaia. [In Encycl. Ersch-Gruber. sect. III. vol. 10.] — Percenset et refutat discrepantes inter se virorum doctorum sententias, qui insulam re vera fuisse putarunt et in tertis diversissimis collocarunt.

Mueller: Fragmenta historicorum Græcorum. Vol. II. p. 100. — In adnotatione ad Aristagoram Milesium diligenter collegit locos scriptorum ad Euhemerum pertinentes.

Mullach: Fragmenta philosophorum Græcorum. Vol. II. p. 431. — Fragmenta Græca, sed non ea qua par erat cura neque omnia, collegit. Enniana versionis reliquias in præfatione in explicanda Euhemeri doctrina in usum suum convertit. Quod autem in collectione fragmentorum maximi est momenti, ut liber, qualis integro statu fuerit, probabiliter restituatur, omnino neglexit.

Vahlen: Enniana possessos reliquiæ. Lipsiæ 1854. — Versionis Enniana fragmenta non omnia, quæ erui poterant, collegit. Nonnulla etiam, quæ viri docti de textu harum reliquiarum exposuerunt, neglexit. Vide, quæ ad fr. XXV. adnotavimus.

B. ten Brink: M. Terentii Varronis locus de urbe Roma, accedunt Q. Ennii Apologus et reliquiæ Euhemeri versibus quadratis. Traiecti. 1855. — Insus doctus, tantum ad demonstrandam auctoris in versibus Latinis faciendis artem aptus.

Gauss: Quæstiones Euhemeræ. [Jahresbericht über das Gymn. Thomæum zu Kempen. 1860.] — Dissertatio diligenter composita; probanda sunt præsertim ea, quæ de versione Enniana exposuit, de quibus vide Quæst. Euhem. c. III. §. 6; parum feliciter versatus est in reliquiis Euhemeri apud Diodorum perscrutandis, ut in iisdem Quæst. Euhem. in c. II. §. 7. exposuimus.

Kan: Disputatio de Euhemero. Groningæ 1862. — Nihil novi continet.

Chassang: Histoire du Roman dans l'antiquité grecque et latine Paris. 1862. P. II. c. IV. — Historiam sacram fabulis Romanensibus philosophicis adnumerat, cuius generis plura apud antiquos exstitisse docet exempla.

Sieroka: De Euhemero. Regimonti 1869. — Dissertatio bonæ frugis plena. Scriptor diversa de Euhemero libroque eius testimonia via ac ratione que vocatur critica percensere et reliquias probabili ordinē disponere primus temptavit.

Zeller: Philosophie der Griechen. Vol. II. p. 295, p. 326. — Euhemeri doctrinam et æqualium philosophorum de diis sententias accuratius comparat.

Black: Euhémère, son livre et sa doctrine. Mons 1876. — Liber omni laude dignus. Auctor copiose descripsit Euhemeri vitam, fragmenta in Francogallicum conversa disposuit, de scriptoris fide et auctoritate sana crisi adhibita disputavit, totam Euhemeristarum cohortem librorumque eorum reliquias percensuit, ut non Euhemeri solum, sed etiam totius Euhemerismi notio ex opere eius optime hauriri posset. Sed ne ille quidem textum fragmentorum Græcum et Latinum adiecit, quo carere, qui scriptorem nostrum accuratius cognoscere vult, non potest, neque omnia Historiæ Sacræ apud antiquos vestigia, que erui possunt, conquisivit.

Rohde: Der griechische Roman und seine Vorläufer. Leipzig 1876. p. 220—224. — Inter ceteros rerum mirabilium scriptores de Euhemero quoque breviter disputat; in descriptione Panchaia multa inesse affirmat que Indorum terræque Indiæ præ se ferant notionem.

Luc. Mueller: Q. Ennii carminum reliquiæ. Petropoli 1884. — In textu fragmentorum Historiæ Sacræ constituendo neglexit eos, qui de hac re accuratius quesierant.

Bachrens: Fragmenta poetarum Latinorum. Lipsiæ 1886. Ne hic quidem ea qua par erat cura in edendo versatus est, nisi quod unum ex Augustino fragmentum [fr. XIX. apud nos] iis, quæ apud Vahlenum et Luc. Muellerum leguntur, adiecit.

Munter in præfatione libri *De errore prof. religionum a se editi* (vide Mignii Patr. Lat. t. XII.), commemorat duas *Lundbladii*, professoris in Universitate Lundensi, dissertationes de Euhemero, Londini Gothor. a. 1804. publici iuris factas, quas tamen neque mihi neque iis, qui ante me in eodem labore desudarant, inspicere contigit.

Index nominum.

[Littera t. significat *testimonium*, fr. autem *fragmentum*.]

I. Pars Græca.

- A.*
- Ἀγάλματα, in templo Iovis Triphylia, fr. III. 44.
- Ἄρειον, τό, Euhemeri, t. XXI.
- Ἄρειος, Euhemerus, t. X; ἀεικότατος, Euhemerus, t. XIX; ἄρειος, Euhemerus Diagoras et Theodorus, t. XXII; fr. I.
- Ἀειότης, Euhemeri, t. VII; t. XII.
- Ἄθηνῃ, filia Iovis et Themidis, fr. XXI.
- Αἰγύπτιος, t. XII; fr. III. 46, 7; fr. XLIII.
- Αἰγύπτιος, fr. III. 42, 2.
- Ἀισχύλος, fr. X.
- Ἄϊων, tragedia Aeschyli, fr. X.
- Ἀκραγανθῆνος, Euhemerus, t. XIII.
- Ἄμμων, fr. III. 43, 6; 7.
- Ἀμπέλοι, in Panchaia, fr. III. 43, 3.
- Ἀναγραφαί, a Iove factæ, fr. III. 46, 4.
- Ἀναθήματα, aurea et argentea in Panchaia, fr. III. 46, 5.
- Ἀντιόχης, Bergæus, t. V.
- Ἀπόλλων, fr. III. 46, 7.
- Ἀραβες, fr. III. 42, 2.
- Ἀραβία, εὐδαίμων, fr. II. 4; fr. III. 41; εὐδαίμων, fr. III. 41, 2; — 46, 7.
- Ἀρισταῖος, t. XVI. 2.
- Ἀριστοτέλης, fr. XLIII.
- Ἄρμονία, ἀλλήλοισι, fr. XL.
- Ἄρτεμις, fr. III. 46, 7.
- Ἀσπερουσία, oppidum in Panchaia, fr. III. 43, 7.
- Ἄτλας, fr. XLII.
- Ἀδομακτιστός, t. XIX.
- Ἀρρόδιτα, πέρον, fr. XXXIII; ἡ Κενόρα εὐλα, fr. XXXV; fr. XXXVIII.
- B.*
- Βαβυλών, fr. XXIV.
- Βάρβαρος, t. VII; t. XII.
- Βασιλεῖς, veteres dii facti, t. VII.
- Βεργαῖος, Antiphanes, t. III; Eratothenes Euhemerum Βεργαῖον vocat, t. IV.
- Βῆλος, Babylonius, hospes Iovis, fr. XXIV.
- Βροτός, ἀτόχων, fr. XLII.
- Γ.*
- Γέρον ἀλαζών, Euhemerus, t. I.
- Γιοργγοί, secunda classis populī in Panchaia, fr. III. 45, 3.
- Γοργόνων κατοικία, t. VI.
- Γράμματα, χρυσά, t. VII; Παγγαῖα, fr. II. 7; τὰ παρ' Αἰγυπτίους ἱερὰ καλούμενα, fr. III. 46, 7.

J.

- Δαλός, oppidum Panchaiae, fr. III. 43, 2.
 Δαμιάτης, t. III.
 Δάρνη, fr. III. 43.
 Δεκάτη, regi data, fr. III. 42.
 Δημήτηρ, filia Urani, fr. VI. 9; uxor Iovis, fr. XXI.
 Διαγόρας, Μολόσιος, t. XXI; t. XXII; Μήλιος t. VIII; t. X; t. XII; t. XIII.
 Δικαιάρχος, t. IV.
 Διογένης, Φρύξ, t. XII.
 Διόδωρος, t. XVI.
 Διόνυσος, t. XVI. 2; fr. X.
 Δορκάδης in Panchaia, fr. III. 44.
 Δυνατοὶ ἑυθροποῖ, dii facti, t. X.
 Δόρα, oppidum in Panchaia, fr. III. 43, 7.
 Δόροι, incolae Panchaiae, fr. III. 43, 6.

E.

- Ἐκσταῖος, t. VI.
 Ἐλέφαντες in Panchaia, fr. III. 44.
 Ἐλλάγη, t. VII; fr. XI.III.
 Ἐπίγμοι θεοί, t. XVI. 2.
 Ἐπίκουρος, t. XII.
 Ἐρατοσθένης, t. IV.
 Ἐραξ, t. IV; fr. III. 46, 7.
 Ἐρμιογένης, fr. XLIII.
 Ἐσπερίδων κατοικία, t. VI.
 Ἐστία, Urani uxor, fr. VI. 9.
 Ἐταίρα, Venus, fr. XXXVIII.
 Εὐήμερος, t. III. IV. V. VI. VII; Τεγεάτης, t. VIII; ἄετος, t. X; Τεγεάτης, t. XI; t. XII; Ἀκραγανθίος, t. XIII; t. XVI; Ἱστορικός, t. XVI. 3; ἄετος, t. XIX; Τεγεάτης, t. XX; t. XXI; ἄετος, fr. I; φίλος Κασσάνδρου, fr. II. 4; fr. X; Κῆρος, fr. XI; fr. XII; fr. XIII; fr. XLIII.
 Εὐρώπη, t. IV.

Z.

- Ζάν, χάλκιος, t. I; ZAN KRONOY, fr. XXIX.
 Ζεύς, Τριφυλίας, fr. II. 6; 7; III. 42, 5; 6; — fr. III. 46. 3; 4; 7; fr. IX; rex fit, fr. XXI.
 Ζωπαρίων, fr. XLIII.

H.

- Ἡκείος, Ἡρωταχόρας, t. XI.
 Ἡκίου Ἰδοῦρ, fluvius Panchaiae, fr. III. 43, 3.
 Ἡρα, filia Saturni, fr. IX; uxor Iovis, fr. XXI.
 Ἡρακλῆς, t. XVI. 2.
 Ἡσίδοος, μυθολόγος, t. XVI. 3; t. XXI.

Θ.

- Θεόδοτος, fr. XLIII.
 Θεόδωρος, Κυρηναίος, t. VIII; t. X; t. XI; t. XIII; t. XX; t. XXI.
 Θεολόγος, t. XV.
 Θεόπουπος, t. VI.
 Θεόφιλος, fr. XLIII.
 Θέμις, uxor Iovis, fr. XXI.
 Θυμῆματα, fr. III. 41, 4.
 Θυρόματα, fores templi Triphyliae Iovis, fr. III. 46, 6.

I.

- Ἰαμβοί, Callimachi, t. VIII.
 Ἰερὰ ἀναγραφὴ, t. XVI. 3, fr. XL.
 Ἰερὰ νῆτος, fr. III. 41, 4.
 Ἰερὰ πόλις, fr. X.
 Ἰερὰς, prima classis populi in Panchaia, fr. III. 45, 3.
 Ἰερὰν, τὸ πρὸ τεύχεος, t. I; Δὸς Τριφυλίου, fr. II. 6; fr. III. 42, 6.
 Ἰερὰς λόγος, fr. XLII.

- Ἰάετα Δὸς Τριφυλίου, incolae Panchaiae, fr. III. 42, 5.
 Ἰουάκη, fr. III. 42, 3.
 Ἰυδός, t. XII; fr. III. 42, 4.
 Ἰππών, t. XII; Μήλιος, t. XIII.
 Ἰσίγονος, fr. X.
 Ἰστορικὴ ἀναγραφὴ, fr. III. 41, 4; 42, 4.
 Ἰστορικός, Euhemerus, t. XVI. 3.

K.

- Κάδομος, μάγειρος, fr. XI.
 Καλλίμαχος, Κυρηναίος, t. VIII.
 Καρύαι, arbores in Panchaia, fr. III. 43, 3.
 Κάσιον ὄρος, in Syria, fr. XXVI.
 Κάσιος, Syriae rex, fr. XXVI.
 Κάσσανδρος, βασιλεὺς, fr. II. 4.
 Καθροσία, fr. III. 41.
 Κάσος, Ἡρόδοτος, t. X.
 Καλτός, t. XII.
 Κηπέαι, in Panchaia, fr. III. 43, 2.
 Κίλικια, fr. XXVI.
 Κίλιξ, Ciliciae princeps, fr. XXVI.
 Κιμμερὶς πόλις, t. VI.
 Κινύρας, Κύπριος, fr. XXXIII; fr. XXXV; fr. XXXVIII.
 Κλίνη τοῦ θεοῦ, in templo Triphyliae Iovis, fr. III. 46, 6.
 Κόλη Συρία, fr. III. 42, 2.
 Κόνιον, fr. XLIII.
 Κοόρητες, filii Iovis et Iunonis, fr. XXI.
 Κρητὶς λαῖνη, circa templum Triphyliae Iovis, fr. III. 43, 4.
 Κρήτες, fr. III. 42, 4.
 Κρήτη, fr. III. 46, 3.
 Κρόνια, oppidum, fr. X.
 Κρόνος, filius Urani, pater Iovis, fr. II. 7; fr. VI. 9; fr. IX; fr. XXI; fr. XXIX.
 Κυβάρητος, fr. III. 43.
 Κύπριος, Νικάνωρ, t. XIII; Κινύρας, fr. XXXIII.

- Κυρηναίος, Θεόδωρος, t. VIII; Καλλίμαχος, t. VIII; Θεόδωρος, t. XI. XIII. XX. XXI.
 Κῆρος, Euhemerus, fr. XI.

Λ.

- Λάοντες in Panchaia, fr. III. 44.
 Λιβανωτός, fr. III. 41, 4; 5; 42, 2.
 Λιβύη, fr. X.

M.

- Μαροπίς γῆ, t. VI.
 Μεσσόνιος, Euhemerus, t. III; t. IV; t. VII; t. XII; t. XVI; fr. XLI.
 Μίκαλλα, in Panchaia, fr. III. 46, 4.
 Μήλιος, Διαγόρας, t. VIII. t. X; Ἰππών t. XIII.
 Μολόσιος, Διαγόρας, t. XX; t. XXI.
 Μνασία, fr. XLIII.
 Μυσογράροι, t. XVI. 3.
 Μυρσίνη, fr. III. 43.

N.

- Ναός, templum Iovis in Panchaia, fr. III. 44.
 Ναύαρχοι, veteres dii facti, t. VII.
 Νικάνωρ, Κύπριος, t. XIII.
 Νομίαι, classis militum adiuncti in Panchaia, fr. III. 45, 3.
 Νόμισμα, in mysteriis Veneri datum, fr. XXXV.

O.

- Ὀλυμπος, Τριφυλίας, fr. III. 43, 5; 6.
 Ὀμηρος, μυθολόγος, t. XVI. 3; t. XXI.
 Ὀρρεῖς, μυθολόγος, t. XVI. 3.
 Ὄθρανός, pater Saturni, fr. II. 7; fr. III. 43, 6; fr. III. 46, 7; fr. VI. 8; fr. IX; fr. XXIV; fr. XXV.
 Ὄθρανός ἄετος, mons in Panchaia, fr. III. 43, 5.

Commutare, vitam, fr. XXIX.
 Coniugia deorum, t. XV.
 Costum, fr. IV.
 Crabrones, quibus apes genitae sunt,
 fr. XII.
 Creta, insula, fr. XII; XVIII; XXIX;
 XLVI.
 Cretenses, fr. XVIII; XLVIII. 5.
 Creticus, fr. XLVIII.
 Curetes, filii Iovis, fr. XXIX.
 Cyprius, t. XIV; fr. XXXIV;
 XXXVI; XXXVII.
 Cyprus, fr. XXXII.
 Cyrenensis, t. XIV.

D.

Delphicus, Apollo, t. IX.
 Demetrius, fr. XLIV.
 Demoteles, fr. XLIV.
 Diagoras, t. XIV.
 Diana, t. XIV.
 Dictaeus, Iuppiter, t. IX, specus, fr.
 XII.
 Dionysius, fr. XLIV.
 Dispiter, Pluto, fr. XIII.
 Duris, Samius, fr. XLIV.

E.

Elevare, sortem, fr. XVIII.
 Eleusin, fr. XLVI. 5.
 Eleusinia, Ceres, t. IX.
 Ennius, t. II; XIV; XV; fr. VII;
 XI; XX; XXIII; XXV; XXIX;
 XXX; XLVII.
 Erechtheus, fr. XII.
 Euhemerus, t. II; XIV; XV; XVII;
 XVIII; fr. VII; VIII; poeta, fr.
 XII; XX; XXII; XXIII; XXXI;
 XXXIX; XLIV; XLVII.
 Enthronius, fr. XII.

F.

Fabulosa garrulitas, t. XVII.
 Festa annua in honorem Iovis cele-
 brata, fr. XXVII.
 Flores, quos Panchaia terra fert,
 fr. IV.
 Frumenta a Iove parata, fr. XXIX.

G.

Glauca, filia Saturni, soror gemina
 Plutonis, fr. XIII.
 Gluma, folliculus grani, fr. XLVII.
 Gorgo, a Minerva interfecta, fr.
 XXX.
 Graecus, t. XV; fr. XXIX; XLVI;
 XLIX. 7.

H.

Hedera, fr. XLVI. 2.
 Henna, fr. XLVI. 1.
 Hennensis, fr. XLVI. t. 4.
 Herodotus, fr. XLIV.
 Hippo, Melius, t. XIV.
 Historia, fr. XX; XXIII; XXVIII.
 Historia Sacra, fr. XIV; XIX;
 XXVII; XXXI.
 Historica diligentia, t. XVII.
 Historicus, t. IX.

Hostia, quam Iuppiter in honorem
 Caeli totam adolevit, fr. XXV.
 Huracia [ex coniectura, vulgo Au-
 lacia], fr. VIII.
 Hyacinthus, fr. XLVI. 2.
 Hymettus, mons, fr. XII.

I.

Imperium, deorum, t. XV; summum
 in terris, fr. VII; maris Neptuno
 datum, fr. XXIII.
 Indus, t. XIV.
 Initia abstrusa Veneris, fr. XXXVI.
 Inscriptiones sacrae, e quibus Eue-

merus historiam suam contextuit,
 fr. XXIII.

Isis, Pharia, t. IX; t. XIV.
 Italia, ubi Saturnus latebat, fr.
 XVIII.

Italus, sermo, t. XIV.
 Iuno, uxor Iovis, fr. XI; XLVIII.
 Iuppiter, t. IX, ubi Dictaeus appel-
 latur; t. XIV; XVII; XVIII;
 fr. V; VIII; XI; XII; XIV;
 XVII; XVIII; XIX; XX; XXII;
 XXIII; XXV; XXVII; XXVIII;
 XXIX; XLVIII.

L.

Labrandeus, cognomen Iovis, fr.
 XXVII; hospes Iovis, ibidem.
 Lapius, cognomen Iovis, fr. XXVII.
 Latine, fr. XXIX.
 Latinum, eloquium, fr. XX.
 Leo, Pelheus, t. XIV.
 Liber, Bacchus, t. XIV; fr. XLVIII;
 XLIX. 6.
 Libera, fr. XLVIII.
 Liliun, fr. XLVI. 2.
 Litterae Graecae antiquae in sepulcro
 Iovis, fr. XXIX.
 Lycurgus, fr. XLIX. 7.

M.

Magna Mater, t. XIV.
 Melissa, fr. XII.
 Melii, Hippo et Diagoras, t. XIV.
 Menander, fr. XII.
 Mercurius, fr. XXXIX.
 Meretricia ars a Venere instituta,
 fr. XXXII; meretriciae leges, fr.
 XXXVII.
 Meretricula, Venus, fr. XXXIV.
 Meretrix, Venus, fr. XXXVI;
 XXXVII.
 Messena, ubi Euhemerus natus est,
 fr. XXIII.

Minerva, t. XIV; fr. XXX; XXXI;
 XLVIII. 3.

Molion, cognomen Iovis, fr. XXVII.
 Mortes deorum, t. II.
 Murra, Panchaica, fr. IV.

N.

Narcissus, flos, fr. XLVI. 2.
 Natales deorum, t. IX; XV.
 Naxus, insula, fr. XVII.
 Neptunus, frater Iovis, t. XVIII;
 clam Saturno ex Ope natus, fr.
 XIII; imperium maris a Iove ei
 datur, fr. XXIII.
 Nicaogoras, vulgata lectio pro *Nica-
 nore*, t. XIV.
 Nicanor, Cyprius [ex coniectura pro
Nicaogora], t. XIV.
 Nutrices Iovis, apes, fr. XII.
 Nymphae Phryxonides, fr. XII.

O.

Obitus deorum, t. XV.
 Obsidio (abl.; nom. *obsidium*), fr.
 XVI.
 Oceania, ubi Caelus mortuus est, fr.
 VIII.
 Olympus, fr. XIX; XX; XXVIII.
 Opinio multorum deorum, t. XV.
 Ops, uxor Saturni, fr. XI; clam
 Saturno parit Neptunum, fr. XIII;
 fr. XV.
 Oreus, Pluto, fr. XIII.

P.

Pachynus, fr. XLVI. 4.
 Pan, maritus Aegos, fr. XXII.
 Panchaeus, fr. XXV.
 Panchaia, fr. IV; V; XLV.
 Pandarus, fr. XLVI. 4.
 Pangaeus, mons, fr. XLV.
 Patria deorum, t. IX.
 Pelaeus, Leo, t. XIV.

Percus, Iacus in Sicilia, fr. XLVI. 1.
 Persefona, Cereris filia, fr. XLVI. 1.
 Pessumacta etate, fr. XXIX.
 Phallus, fr. XXXVI.
 Pharia, Isis, t. IX.
 Phoenix, Cadmus, fr. XLV.
 Phryxonides nymphae, fr. XII.
 Pluto, frater Iovis, t. XVIII; filius
 Opis, frater geminus Glaucæ, fr.
 XIII; dives rusticus, fr. XLVI.
 Polyhistor, Alexander, fr. XLIV.
 Proserpina, fr. XLVI. 1.
 Provinciae, per quas Euhemerus na-
 tales et sepulera deorum mon-
 strat, t. IX.

R.

Reges, primi ac maximi, dii facti,
 t. XV., hospitio cum Iove con-
 iuncti, fr. XXVII.
 Res geste deorum, t. XV.
 Ritus annui in honorem Iovis cele-
 brati, fr. XXVII.
 Rosa, fr. XLVI. 2.
 Rusticus dives, Pluto, fr. XLVI.

S.

Sacra Historia, fr. XI; XVII; XXV;
 XXIX.
 Sacra scriptio, fr. XIII.
 Sacrificium a Iove factum, fr. XVII.
 Samius, Duris, fr. XLIV.
 Sapientium scripta, t. IX.
 Saturnus, pater Iovis, t. XVIII; fr.
 VII; XI; XII; XV; XVIII; XX;
 XXIX.
 Scortum, fr. XXXVII.
 Scripta, historicorum et sapientum,
 t. IX.
 Scriptores, Græciæ quos θεολογῶν
 nuncupant, t. XV; Romani, qui
 in theologia Græcos secuti sunt,
 ibid.

Secretum, Veneris Cinyræ traditum,
 fr. XXXVII.
 Secus = secundum, fr. XXIII.
 Secus = sexus, fr. XI.
 Sella Cæli, mons in Panchaia, fr.
 XXV.
 Seminare religionem per orbem ter-
 ræ, fr. XXVII.
 Sepulera deorum, t. IX; XV.
 Sepulcrum Iovis, fr. XXIX.
 Sepulture deorum, t. II.
 Serapis, t. XIV.
 Sicilia, fr. XXVIII.
 Sidera a Venere Mercurio demon-
 strata, fr. XXXIX.
 Silenus, Liberi pædagogus et sacer-
 dos, fr. XLVIII. 4.
 Sol, apes crabronibus et sole genita,
 fr. XII.
 Sos = eos, fr. XVI.
 Stilbon, stella, fr. XXXIX.
 Stirps, Iovis fratrumque eius, fr.
 XIII.
 Sus Minervam, fr. XXXI.
 Syracusæ, fr. XLVI. 4. 5.
 Syracusanus, fr. XLVI. 4.

T.

Templa antiquissima, fr. XXIII.
 Templum, Triphylia Iovis, fr. V; a
 Cinyra Veneri ædificatum, fr.
 XXXVII; in honorem Plutonis et
 Proserpinæ, fr. XLVI. 4.
 Thebae, fr. XLIX. 6.
 Theodorus, Cyrenensis, t. XIV.
 Thessalia, t. XII.
 Thoas, auri flaturæ inventor, fr.
 XLV.
 Titan, fr. XI; XV.
 Titanes (plur.), fr. XLVIII. 2.; Ti-
 tanas (acc.) ibid. et fr. XVII.
 Titanus (Titanus), fr. XVI; Titani
 (gen.), fr. XVI; Titanum (acc.),
 fr. XVIII.

Tituli sacri, fr. XXIII.
 Triphylus Iuppiter, fr. V; XXIII.
 Triptolemus, vultus Cereris, fr.
 XLVI. 4.
 Triticum a Cerere in Attica divisum,
 fr. XLVI. 5.
 Tura, Panchaica ligno sudata, fr. IV.
 U.
 Uranus, pater Saturni, fr. VII.

V.

Varro, fr. XXXI.
 Venus, t. XIV; meretrix, fr. XXXII;
 XXXIV; XXXVI; XXXVII.
 Vergilius, fr. XX.
 Vesta, uxor Urani, mater Saturni,
 fr. XI; XXIX.
 Viola, fr. XLVI. 2.

Adenda.

Opusculum meum typographo iam traditum erat, cum me vir clarissimus, Aemilius Thewrewk de Ponor, Euhemeri nomen apud Ampelium a Zinkio (in ephem. *Eos* II. p. 322.) probabili coniectura restitutum esse amice admonuit. Locus est in *Libri memorialis* cap. IX. (ed. Wœlfflin): «Martes fuere duo: primus ex * Enoposte, ut eum *Homerus* ait, et noster Mars* Leucarpis et alter Mars* enius; secundus ex Jove et Junone». Ubi Zink corruptelam eum *Homerus* in *Euhemerus* mutandam esse recte vidit. In quo maxime dolemus ita corrupta esse cetera, ut de emendatione loci plane desperandum sit. Ceterum cf. Wœlfflinii commenta in prae-f. editionis: «primus ex *Enyo* poste***; secundus ex Jove et Junone, ut eum *Homerus* dicit, est noster Mars seu *Marspiter* et alter Mars *Enyalius*». Contra Zink locum huncce in modum in genuinam formam restituere temptavit: «primus ex ** et *Enyo** poste (prosatus?), ut *Euhemerus* ait, Mars *Enyalius***»; secundus ex Jove et Junone est noster Mars seu *Marspiter*.*